

Зигмунд

Тлумачення
снів

Зарубіжні авторські зібрання

Зигмунд Фройд
Тлумачення снів

«ОМІКО»

1900

Фройд З.

Тлумачення снів / З. Фройд — «ОМІКО», 1900 — (Зарубіжні авторські зібрання)

Зигмунд Фройд (1856–1939) – видатний австрійський психолог, психіатр і невролог, засновник психоаналізу – методу, який базувався на визнанні існування таких психічних процесів, як свідоме, несвідоме і надсвідоме, тобто на існуванні не тільки процесів, котрі контролюються людиною і є свідомими, а й таких, що здійснюються несвідомо і нею не контролюються. Несвідоме виявляється в інтуїції, передчутті, творчому натхненні, раптових здогадках, сновидіннях, гіпнотичних станах і т. ін., в діях, які здійснюються автоматично, рефлекторно. Це відкриття призвело до революції в психіатрії і лікуванні неврозів. «Тлумачення снів» (1900) – один з головних творів Фройда, що дозволив автору розтлумачити широкому загалу сутність поняття «підсвідоме», показавши на прикладах, як проявляється підсвідоме в повсякденному житті людей. Зигмунд Фройд стверджував: «Тлумачення снів є королівською дорогою до пізнання підсвідомого, це саме основа психоаналізу...»

УДК 616.89-008.442

Содержание

Передмова до першого видання	6
Передмова до другого видання	7
Передмова до третього видання	8
Передмова до четвертого видання	9
Передмова до П'ятого видання	10
Передмова до шостого видання	11
Передмова до восьмого видання	12
Розділ I	13
А. Зв'язок снів з притомним станом	16
Б. Наповнення снів. Пам'ять уві сні	18
В. Збудники і джерела снів	23
Г. Чому ми забуваємо сни по пробудженні	34
Д. Особливі психологічні характеристики снів	37
Е. Етичні почуття в снах	46
Ж. Теорії снів і функція снів	51
З. Взаємини між снами та психічними захворюваннями	58
Розділ II	62
Розділ III	74
Розділ IV	79
Розділ V	93
А. Недавнє і байдуже у снах	94
Конец ознакомительного фрагмента.	98

Зигмунд Фройд

Тлумачення снів

*Flectere si nequeo superos,
Acheronta movebo*¹

¹ Слова з монологу розгніваної відмовою інших богів Юнони у Вергілієвій «Енеїді» (VII, 312). У перекладі І. Білика: «Якщо прихилити не можу небесних, то Ахеронт попрошу». Ахеронт – річка підземного царства. Автор у листі від 4 грудня 1896 р. до свого часто згадуваного в тексті цієї книжки «берлінського друга» В. Фліса пояснює (непростий) вибір епіграфа таким чином, що бажання, відкинуті «вищою владою психіки», щоб досягти своєї мети, знаходять притулок «у підземному світі свідомості (підсвідомості)» (*прим. пер.*).

Передмова до першого видання

У своїй книжці я намагався дати читачеві уявлення про тлумачення снів, і, сподіваюся, у цій роботі не переступив межі царини невропатології, оскільки психологічні дослідження показують, що сновиддя є першим членом класу ненормальних психічних явищ, інші члени якого, такі як істеричні фобії, нав'язливі стани і марення, мають становити практичний інтерес для лікарів. Як буде показано, сні можуть не претендувати на практичне значення, але, з іншого боку, набагато більшою є їхня теоретична цінність як парадигми, оскільки той, хто не здатен пояснити походження образів сну, навряд чи може зрозуміти природу фобій, нав'язливих станів і марення, а надто – лікувати їх.

Однак той причинний зв'язок, що обумовлює важливість даної теми, відповідальний також за недоліки моєї роботи. Відгалуження, яких не бракує у моєму викладі, відображають численність точок дотику між проблемою формування снів і більш комплексними проблемами психопатології. Детально розглядати їх усі тут немає можливості, проте, якщо стане часу, сил і нового матеріалу, завдання буде реалізовано у дальших роботах.

Труднощі викладу посилювалися особливостями матеріалу для ілюстрації тлумачення снів. Читачеві стане зрозуміло в процесі ознайомлення з текстом, чому жоден сон, згаданий у спеціальній літературі або отриманий з невідомих джерел, не був би придатним для цієї мети. Єдиними джерелами залишаються мої власні сні, а також сні моїх пацієнтів, що проходять психоаналітичне лікування. Проте використанню останнього джерела перешкоджає та обставина, що тут на процеси формування снів накладаються хворобливі невротичні риси. З іншого боку, переказування власних снів неминуче відкриє широкій публіці інтимні аспекти мого психічного життя – більшою мірою, ніж мені хочеться чи взагалі прийнятно для будь-якого автора, якщо він науковець, а не поет. Зрештою, я таки зважився на болісну неминучість, щоб не відмовлятися цілковито від підкріплення наочними доказами своїх теоретичних висновків. Природно, я не міг протистояти спокусі уникати надмірної відвертості шляхом замовчування або зміни деяких подробиць; і там, де таке сталося, цінність моїх прикладів напевне постраждала. Можу тільки висловити сподівання, що читачі, увійшовши у моє складне становище, виявлять до мене поблажливість, а кожен, кого що-небудь збентежить у наведених снах, не стане відмовляти мені у свободі слова – бодай, у снах.

Передмова до другого видання

Якщо за десять років по виходу у світ цієї (аж ніяк не простої для сприйняття) книжки виникла потреба другого видання, то не внаслідок інтересу до неї з боку професійних кіл, яким була адресована оригінальна передмова. Мої психіатричні колеги, схоже, не здобулися подолати початкове спантеличення, яке викликав мій новий підхід до снів. Професійні філософи вже звикли відмахуватися від проблеми снів, які вони розглядають як простий додаток до притомного стану, обмежуючись кількома стандартними реченнями, тож вони не зауважили нагоди зробити низку нових висновків, здатних трансформувати усталені психологічні теорії. Ставлення, обране рецензентами в науковій періодиці, могло створити враження, що моя робота приречена на цілковите забуття. А невеличка група моїх мужніх прихильників, які проводять медичний психоаналіз під моїм керівництвом і наслідують мій приклад у тлумаченні снів та використанні цих тлумачень у лікуванні неврозів, ніколи б не вичерпала наклад першого видання. Отже, я в боргу перед широким колом освічених і допитливих читачів, зацікавленість яких схилила мене, по дев'яти роках, знову взятися до цієї складної, але багато в чому основоположної праці.

Я радий відзначити, що змінювати в ній випало не так багато. Подекуди я додав нові матеріали, доповнив новими подробицями зі здобутого мною досвіду і, в деяких місцях, оновив формулювання. Але суть написаного про сні та їх тлумачення, а також про психологічні теорії, які належить з них вивести, залишається незмінною; суб'єктивно, теорія витримала випробування часом. Тому, хто знайомий з моїми іншими творами (про етіологію та механізм психоневрозів), відомо, що я ніколи не висував необгрунтованих думок під виглядом усталених фактів, і що я завжди прагну оновлювати свої твердження відповідно до свого просування у дослідженні проблеми. Що ж до теорії снів, мої початково сформульовані висновки залишилися незмінними по суті. Упродовж багатьох років роботи над проблемами неврозів я часто мав сумніви, а іноді втрачав твердість своїх переконань. У такі періоди «Тлумачення снів» завжди повертали мені впевненість. Мої численні наукові опоненти, відмовляючись іти за мною у вивченні снів, демонструють інстинкт самозбереження.

Стійким до будь-яких далекосяжних змін у процесі перегляду виявився також матеріал цієї книжки, який включає – як ілюстрації до засад тлумачення – мої власні сні, і більша частина якого знецінена або застаріла. Особисто для мене ця книжка має додаткове суб'єктивне значення, яке я досягнув тільки після того, як завершив її. Вона стала частиною мого власного самоаналізу, моєї реакції на батькову смерть – найвідчутнішу, найгострішу втрату в житті чоловіка. Усвідомивши це, я відчував, що нездатний усунути сліди емоційного досвіду. Моїм читачам, однак, байдуже, на якому конкретному матеріалі досягати цінність снів і навчитись їх тлумачити.

Там, де я не зумів переробити текст включенням до нього важливих нових даних, я додав їх у квадратних дужках ².

Берхтесгаден, літо 1908 р.

² У подальших виданнях дужки було розкрито (*прим. авт. у вид. з 1914*).

Передмова до третього видання

Між першим і другим виданням цієї книжки минуло дев'ять років, але необхідність чергового видання стала очевидною вже за рік. Такий перебіг подій мав би мене тішити; але так само, як раніше я не хотів вважати нехтування моєю книжкою з боку широкого загалу свідченням її нікчемності, так не можу сприймати теперішній інтерес до неї доказом її довершеності.

Науковий прогрес не обминув навіть «Тлумачення снів». Коли я написав цю книжку в 1899 році, моєї теорії сексуальності ще не існувало, і аналіз складніших форм психоневрозів тільки народжувався. Я сподівався, що тлумачення снів допоможе розробити психологічний аналіз неврозів; від того часу глибше розуміння неврозів, своєю чергою, вплинуло на наше розуміння снів. Теорія тлумачення снів як така просунулася далі у напрямку, який недостатньо виокремлювався у першій редакції книжки. Мій власний досвід, а також праці Вільгельма Штекеля й інших авторів допомогли мені правильніше оцінити ступінь і значення символізму у снах (точніше, у несвідомому мисленні). Отак, упродовж цих років накопичилося чимало матеріалу, що вимагає уваги. Я намагався надолужити, відповідно переробляючи текст і роблячи численні нові примітки. Якщо подекуди ці доповнення загрожують порушити структуру викладу, а подекуди я не спромігся узгодити оригінальний текст з рівнем нашого сучасного знання, я прошу читача про поблажливість до цих недоліків – вони стали результатом і ознакою дедалі швидшого поступу нашої науки. Я б навіть ризикнув спорокувати, в яких інших напрямках пізніші видання цієї книжки (якщо такі знадобляться) відрізнятимуться від теперішнього. Вони, з одного боку, матимуть можливість зблизитися з великим матеріалом, представленим у художній літературі, міфах, живому мовленні і у фольклорі; а з іншого боку, вони муситимуть детальніше визначити взаємини снів з неврозами і психічними захворюваннями.

Гер Отто Ранк надав мені цінну допомогу у доборі додаткового матеріалу і цілковито взяв на себе коректуру гранок. Я вдячний йому та багатьом іншим особам за їхній внесок і виправлення.

Відень, весна 1911 р.

Передмова до четвертого видання

Торік (1913 р.) доктор О. А. Бріл з Нью-Йорка здійснив англійський переклад цієї книжки (*The Interpretation of Dreams*, G. Allen amp; Co., London).

Доктор Отто Ранк цього разу подбав не тільки про коректуру гранок, але також збагатив текст двома повноцінними статтями – додатками до розділу VI.

Відень, червень 1914 р.

Передмова до П'ятого видання

Інтерес до тлумачення снів не ущував навіть упродовж Світової війни, і, тим часом, як вона триває, виникла потреба у новому виданні. На жаль, не вдалося у повному обсязі простежити за публікаціями цього періоду; ні доктор Ранк, ні я не знаємо про іноземні праці від 1914 року.

На разі готується до виходу в світ угорський переклад, підготований доктором Голошем та доктором Ференці. У 1916–1917 роках мої вступні лекції з психоаналізу опублікував у Відні Гуго Геллер. Центральна частина видання, що складається з одинадцяти лекцій, присвячена викладу снів, який я прагнув зробити якнайпростішим і тісніше, ніж у цій книжці, пов'язаним з теорією неврозів. В цілому, це наче компендіум «Тлумачення снів», хоча у деяких аспектах – дещо детальніший.

Я не зміг здійснити фундаментальний перегляд цієї книжки, що привів би її текст до рівня нашого сьогоденного розуміння психоаналізу, але, з іншого боку, знищив би її історичний характер. Гадаю, однак, що упродовж майже двадцяти років свого існування книжка виконала покладене на неї завдання.

Будапешт – Штайнбрух, липень 1918 р.

Передмова до шостого видання

Потреба нового видання вже давно б мала бути вдоволена, якби не труднощі, яких зараз зазнає книжкова торгівля; натомість попереднє видання вперше було випущене новим накладом без жодних змін: тільки бібліографію оновив і доповнив доктор Отто Ранк.

Таким чином, моє припущення, що упродовж двадцяти років свого існування книжка виконала покладене на неї завдання, не підтвердилося. Навпаки, я міг би сказати, що вона отримала нове завдання. Якщо попередня функція книжки передбачала надання певної інформації щодо природи снів, тепер вона має не менш важливу місію з подолання уперто хибного розуміння цієї таки інформації.

Відень, квітень 1921 р.

Передмова до восьмого видання

У період між публікацією останнього (сьомого) видання цієї книжки в 1922 р. і теперішнім, у Відні видано повне зібрання моїх творів видавництвом Internationaler Psychoanalytischer Verlag [Міжнародне Психоданалітичне в-во]. Другий том його містить точне перевидання першої редакції «Тлумачення снів», тим часом як у третьому томі зібрано усі доповнення, які згодом вносилися до тексту. Кілька перекладів книжки упродовж цього часу вийшли у світ у звичайній одностомній версії: французький переклад І. Мейерсона опубліковано під назвою «La science des rêves» у серії «Bibliothèque de Philosophie Contemporaine» [Бібліотека сучасної філософії], 1926; шведський переклад Йона Ландквіста, «Drömtydning» (1927); іспанський переклад Луїса Лопеса-Балестероса і де Торреса у VI і VII томах «Повного зібрання творів». Угорський переклад, який, як я вважав, мав вийти ще в 1918 р., досі не виданий.

У даному переробленому і доповненому виданні я так само розглядаю свою книжку як історичний, по суті, документ, тож вніс у неї лише такі зміни, які уточнюють і поглиблюють мої власні погляди. Відповідно до цього, я відмовився від ідеї додання списку робіт з проблем сну, опублікованих з моменту появи книжки, і зараз цей розділ видалений. Дві статті, якими Отто Ранк доповнив давніше видання – «Сни і художня література» і «Сни і міфи», – теж видалено.

Відень, грудень 1929 р.

Розділ I

Наукова література з питання снів

На сторінках цієї книжки я покажу, що певна психологічна техніка дозволяє тлумачити сни, осмислюючи раціональну сутність кожного з них та визначаючи його сенс і відповідне місце у перебігу свідомого психічного життя. Далі я маю намір висвітлити процеси, що обумовлюють химерність і незбагненність снів, і з цих процесів виснувати природу психічних сил, взаємо- чи протидія яких викликає сни. По чому моя розвідка добігне кінця, досягши царини, де проблема снів – у колі ширших питань – має розв'язуватися із залученням інших матеріалів.

Попередньо я представлю огляд праць інших авторів, а також сучасний стан проблеми снів у науці, оскільки у подальшому викладі я не часто матиму нагоду повертатися до цього. Попри тисячоліття зусиль, наукове розуміння снів зазнало дуже незначного поступу – факт настільки широко визнаний, що видається зайвим цитувати окремих авторів на його підтвердження. У працях, список яких я подаю у кінці своєї роботи, міститься чимало обнадійливих спостережень і доволі цікавого матеріалу з нашої теми, але нічого або дуже мало такого, що розкривало б сутність явища або переконливо розв'язувало якусь, бодай одну, з його загадок. Ще менше, звісно, дають зусилля освічених дилетантів.

Питання про сприйняття снів примітивними племенами у доісторичні часи і про його ймовірний вплив на формування тогочасних поглядів на світ і душу настільки цікаве, що я вкрай неохоче оминаю його обговорення у контексті своєї розвідки. На разі, посилаючись, зокрема, на визнані праці сера Джона Лаббока, Герберта Спенсера, Едварда Б. Тейлора, зазначу, однак, що осягнути масштаби пов'язаних з цим питанням суджень ми зможемо, тільки виконавши завдання «тлумачення снів», що стоїть перед нами.

Доісторичне сприйняття снів, безперечно, відбилося у ставленні до снів серед народів класичної давнини³. Вони пов'язували свої сни зі світом надлюдських істот, у який вони вірили, і розуміли їх як одкровення від богів і демонів. Вони також не ставили під сумнів значення снів для кожної особи, яке полягало, зазвичай, у віщуванні майбутнього. Проте надзвичайне розмаїття змісту і впливу снів ускладнило узагальнення погляду на них і потребувало розподілу снів на різні групи, за їхньою важливістю і надійністю. Натомість, розуміння снів окремими філософами давнини визначалося, перш за все, їхнім ставленням до віщування. У двох присвячених сну творах Аристотеля сни вже стають предметом психології. Ми дізнаємося, що не боги посилають сни, і природа снів є не божественною, а радше демонічною, оскільки природа як така є демонічною, а не божественною, тобто сни приходять не як надприродні одкровення, а як робота людської душі, втім, пов'язаної з божеством. Сни визначаються активністю душі конкретної людини, що спить.

Аристотелю відомі деякі характеристики сну – зокрема, перетворення під час сну малих подразників на великі («людині здається, ніби вона йде крізь вогонь і відчуває жар, тим часом як незначне тепло діє на окрему ділянку її тіла»), і він виводить з цього висновок, що сни можуть доволі точно вказувати лікареві на перші ознаки змін у тілі, непомітні у притомному стані.⁴

Видатні давні мислителі до Аристотеля вважали сон не породженням заснулої душі, а посланням з божественного боку, і вже тоді виокремилися дві протилежні течії, які відтак завжди впливатимуть на оцінку стану сну. Розрізняли правдиві, цінні сни, які посилались

³ Подальша заувага спирається на наукову працю Бюхсеншютца 1868 р. (прим. авт.).

⁴ Давньогрецький лікар Гіппократ згадує про зв'язок снів з хворобою в одному з розділів своєї славетної праці (прим. авт.).

людині, щоб застерегти її чи відкрити їй майбутнє, і марнотні, оманливі, даремні сні, що мали на меті завести на манівці, занапастити.

Группе (Gruppe 1906, 2, стор. 930) подає класифікацію снів за згаданими ознаками у Макробія й Артемідора: «Сні поділяються на два класи. Приналежні до першого впливають лише на теперішній час (або минулий), однак нечинні щодо майбутнього і включають *ενύπνια*, безсоння, і які безпосередньо відображають якусь картину або її протилежність – наприклад, голод або його втамування, а також *φαντάσματα*, які у фантастичний спосіб розширюють дану картину, як, наприклад, нічні жахи, *ephialtes*. Другий клас, з іншого боку, вважається вирішальним щодо майбутнього; до нього належать: 1) пряме пророцтво, отримане уві сні (*χρηματομοίος*, *oraculum*), 2) провіщення прийдешньої події (*ὄραμα*, *visio*), 3) символічне видіння, що потребує інтерпретації (*ὄνειρος*, *somnium*). Ця теорія трималася впродовж багатьох століть».

Завдання «тлумачення снів» залежало від зазначеної варіативності їх оцінювання. Взагалі, від снів очікували серйозних наслідків, але не кожен сон одразу надавався до тлумачення і не завжди траплялося зрозуміти, чи зміст сну має якийсь неясний важливий сенс. Така ситуація підштовхнула людей до вироблення способу, за яким незрозумілий зміст сну заміняли на відповідний значущий. Позаяк найбільшого авторитету у тлумаченні снів у давніші часи зажив Артемідор Далдіанський, його детальна праця⁵ компенсує нам втрачені твори на цю тему⁶.

Донауковий підхід до снів у давніх цілковито узгоджувався з їхнім світоглядом у цілому і проектував як реальність у довколишній світ те, що реальністю було тільки у їхньому психічному житті. Крім того, на їхньому сприйнятті снів відображалася враження, яке залишає сон у пробудженій свідомості зранку, як щось чуже, з потойбічного світу, що не поєднується з рештою елементів свідомості. Проте не варто гадати, боцімто в наші дні вчення про надприродне походження снів не знаходить прибічників: крім усіх святобожних і містичних письменників, які законно утримують колись широку царину надприродного, доки та залишається незавойованою науковцями, подибуємо також цілком розсудливих і не надто екстравагантних мислителів, які прагнуть у нез'ясованості природи й походження снів бачити аргументи на користь своєї релігійної віри в існування і втручання вищих духовних сил (Haffner, 1887). Поцінування царини сну деякими філософськими школами – наприклад, шеллінгівцями – є очевидним відгомном незаперечної в давнину божественності сну. Дискусія щодо пророчої сили снів теж досі триває, оскільки психологічні пояснення на разі не здатні охопити весь накопичений матеріал, хоча ті, хто тримається наукового способу мислення, схильні відкидати такі міркування.

Писати історію наукового вивчення снів тим складніше, що, попри успіхи в окремих питаннях, цілеспрямованого прогресу тут немає. Справа ніколи не доходила до закладення основи з надійно обґрунтованих результатів, на якій наступний дослідник міг би зводити міцну споруду. Натомість, кожен черговий автор наново береться за визначення координат. Якби я став розглядати авторів у хронологічному порядку, повідомляючи, яких поглядів дотримувався кожен щодо снів, то мусив би зрестися наміру зробити впорядкований загальний огляд сучасного стану проблеми. Тому я вирішив побудувати виклад радше на послідовному розгляді тем, ніж на внесках авторів; однак торкаючись кожної проблеми, я намагатимуся вказувати, в якій літературі пропонується матеріал до її розв'язання.

Не маючи змоги зібрати геть усю розпорошену по різних віддалених царинах літературу з даного предмета, я мушу просити своїх читачів про поблажливість щодо вичерпності переліку,

⁵ Книжка *Ὀνειροκριτικά*, «Тлумачення снів» (прим. пер.).

⁶ Подальша історія тлумачення снів у Середньовіччя викладена у Дьєпгена (1912) і у спеціальних дослідженнях М. Фюрстера (1910, 1911), Готгарда (1912) та ін. Щодо тлумачення сновидінь у євреїв пишуть Альмолі (1848), Амрам (1901), Льовінгер (1908) і не так давно – Лауер (1913), який узяв до уваги психоаналітичний аспект. Про тлумачення сновидінь у арабів повідомляють Дрекслє (1909), Ф. Шварц (1913) і місіонер Тфінкджі (1913), у японців – Міура (1906) і Івая (1902), у китайців – Секер (1909 – 10), у індійців – Негеляйн (1912) (прим. авт. у вид. з 1914).

але запевняю, що жоден основоположний факт чи важливу обставину я у своєму огляді не обминув.

Донедавна більшість авторів схилилися до об'єднання в одній темі питань сну як стану і сновидінь, зазвичай долучаючи до неї також сноподібні стани і явища на межі психопатології (галюцинації, видива, тощо). Новіші праці, як на те, навпаки, звужують тему, зосереджуючись на окремих аспектах сну. У зміні тенденції я вбачаю вияв переконання, що такі темні питання можливо висвітлити лише через серію детальних досліджень. Саме таке детальне дослідження, суто психологічного характеру, я нині пропоную. Я не мав істотних підстав братися до проблем сну як стану, оскільки це здебільшого царина фізіології, хоча одна з характеристик цього стану передбачає зміну функціонального середовища психічного апарату. Отож літературу з питань сну ми не розглядаємо.

Науковий інтерес до снів розподіляється за наведеними нижче темами, які почасти перехрещуються.

А. Зв'язок снів з притомним станом

Наївне судження пробудженого полягає в тому, що сон – нехай навіть не надходячи з іншого світу – сновидця переносить деінде. Старий фізіолог Бурдах, якому завдячуємо ретельним і витонченим змалюванням феномену сновиддя, висловив це переконання у часто цитованому твердженні (стор. 474): «...денне життя зі своїми турботами та втіхами, радощами й болями не повторюється у снах, а радше сни приходять, щоб звільнити нас від нього. Навіть якщо душа цілковито була сповнена чимсь, якщо її краєв глибокий біль або нагальна справа забирала всі сили розуму, сон або витворює щось відмінне від реальності, або по-новому комбінує лише окремі її елементи, або, у ключі нашого настрою, відтворює її суто символічну подобу».

І. Г. Фіхте (I, 541) у тому таки сенсі згадує «доповнювальні сни» [*Ergänzungsträumen*], змальовуючи їх як таємничий засіб самоцілющої природи духу. У подібний спосіб висловлюється Л. Штрюмпель у своєму широковідомому й справедливо високо поцінованому дослідженні природи і походження снів (стор. 16): «Сон забирає сновидця зі світу притомної свідомості...» (стор. 17): «Уві сні пам'ять практично втрачає упорядкований зміст свідомості, так само як її нормальну поведінку...», (стор. 19): «Через забуття, майже повне відокремлення розуму від звичного змісту і перебігу притомного життя...»

Переважна більшість авторів, однак, тримається протилежного погляду на зв'язок снів з притомним життям. Так Гаффнер зазначає (Haffner, 1887, стор. 19): «По-перше, сон продовжує притомне життя. Наші сни завжди тягнуться за уявленнями, які щойно склалися у нашій свідомості. Ретельне вивчення майже завжди знайде нитку, яка з'єднує сон з досвідом попереднього дня». Вігандт (Weygandt, 1893, стор. 6) прямо заперечує наведене вище твердження Бурдаха, «бо часто і, як видається, у переважній більшості снів, вони ведуть нас до повсякденного життя, і аж ніяк не звільняють нас від нього». Морі⁷ (Maury, 1878, стор. 56) стисло формулює: «Nous rêvons de ce que nous avons vu, dit, désiré ou fait»⁸. Дещо розлогіше Йессен стверджує у своїй книжці з психології з 1855 року (Jessen, стор. 530): «Більшою чи меншою мірою зміст сновидінь завжди визначається індивідуальними рисами, віком, статтю, становищем, рівнем освіти, звичним способом життя, а також подіями і цілим досвідом особистого життя».

Найбільш безкомпромісний з цього питання філософ Я. Г. Е. Маас (J. G. E. Maass, 1805) у праці «Про пристрасті: «Досвід засвідчує справедливість нашого твердження про те, що найчастіше нам сниться те, на що спрямовані наші найпристрасніші бажання. А отже наші жадання мають впливати на появу наших сновидінь. Честолюбець бачить уві сні здобуті (можливо, тільки у його уяві) або майбутні лаври, тимчасом як сни закоханого сповнені предметом його солодких надій... Усі чуттєві жадання чи відрази, що до часу дримають у серці, щойно вони пробуджуються з якоїсь причини, можуть викликати певний сон у сенсі пов'язаних з ними уявлень, або ж ці уявлення домішуються до сну, що вже виник». (Цит. за фон Вінтерштейном. Zbl. für Psychoanalyse, 1812).

Не відрізнялася також думка стародавніх про залежність змісту снів від життя. Цитую за Radestock (стор. 139): «Коли Ксеркс перед походом на греків не дослухався добрих порад, а піддався впливу постійних снів, старий тлумач снів, перс Артабан, дуже влучно сказав йому, що сни здебільшого містять те, про що людина думала ще вдень».

У Дидактичній поемі Лукреція «Про природу речей» читаємо (Книга IV, вірш 958):

Що виняткової в кожного з нас вимагає уваги,

⁷ Луї Фердинанд Альфред Морі – французький мистецтвознавець, архівіст і вчений-ерудит XIX ст. (прим. пер.).

⁸ Ми снімо тим, що побачили, сказали, забажали чи зробили (фр.).

Те й уві сні переважно в нас крутиться перед очима:
Так, уві сні веде справи правник, порядкує закони,
Вождь поривається в бій, за уявною битвою стежить,
А мореплавці – така вже їх доля – з вітрами воюють,
Я ж – на природу речей невсипущу скеровую думку
Й мовою предків, до чого дійшов, – на письмі викладаю.
Що не візьми – всі науки, мистецтва, заняття всілякі
Поночі голову нам, щойно сон завітає, морочать.⁹

Цицерон (*De Divinatione* II, LXVII) говорить те, що згодом ствердив Мопі: «Все це здебільшого відбувається у душі, як сліди того, про що ми у притомному стані думали або що робили».

Суперечність двох поглядів на взаємозалежність снів і притомного стану, мабуть, нерозв'язна. Тут доречно згадати Ф. В. Гільдебрандта (Hildebrandt, 1875), який вважає, що своєрідність феномену сновиддя взагалі можна описати лише за допомогою «низки контрастів, які часто переходять у суперечності» (стор. 8). «Перший з цих контрастів, – пояснює він, – полягає в тому, наскільки життя уві сні, з одного боку, повністю відокремлене від реального життя, замкнене у собі, а з іншого боку – наскільки ці два життя переплетені і перебувають у постійній взаємозалежності. Сновиддя є строго відокремленим від дійсності, пережитої у притомному стані, сказати б – герметично замкненим буттям, відтятим від реального життя непрохідною прірвою. Воно відриває нас від дійсності, стирає нормальні спогади про неї, переносить нас в інший світ, в іншу життєву історію, що не має нічого спільного з реальною». Гільдебрандт провадить далі, мовляв, коли ми засинаємо, все наше буття зникає разом з його звичними формами, наче за нами «замкнулися невидимі двері». Уві сні особа може поїхати, скажімо, на острів Св. Олени, щоб відвезти ув'язненому там Наполеону зразок елітного Мозельського вина. Екс-імператор люб'язно зустрічає сновидця і той відчуває прикрість, коли пробудження руйнує таку цікаву ілюзію. Особа починає порівнювати сон з дійсністю. Виноторговцем вона ніколи не була і не мала наміру стати. Морських виправ не здійснювала і в жодному разі ніколи не думала побувати на острові Св. Олени. До Наполеона взагалі не відчуває жодної симпатії, а скоріше має вроджену патріотичну неприязнь. До того ж цієї особи ще й на світі не було, коли Наполеон помер на тому острові. Думати про будь-які особисті прихильності немає жодних підстав. Таким чином сон видається геть стороннім явищем, що вклинилося між двома досконало пов'язаними між собою відрізками цілком послідовного у своєму перебігу притомного життя.

«А однак, – зазначає далі Гільдебрандт, – те, що видається суперечністю, є правдивим і правильним. Я маю на увазі, ця замкненість і відособленість іде руч-об-руч з найтіснішим зв'язком і спорідненістю. Ми можемо навіть ствердити: хоч би чим був сон, він черпає з дійсності і з духовного життя, яке розгортається у цій дійсності... Хоч би як сон переробляв ці матеріали, він ніколи не відокремиться від реального світу і його найбільш комічні й химерні форми мають жити з того, що або пройшло перед нашими очима у реальному житті, або вже посіло те чи інше місце у нашому притомному мисленні – коротко кажучи, з того, що ми пережили у своєму фізичному або внутрішньому житті».

⁹ Уривок подається у перекладі А. Содомори.

Б. Наповнення снів. Пам'ять уві сні

Те, що весь матеріал, який, принаймні, творить зміст сну, так чи інакше походить з досвіду, що відтворюється, пригадується уві сні, слід визнати безперечно. Проте хибно було б гадати, що зв'язок наповнення сну з притомним життям можна віднайти шляхом простого порівняння. Такий зв'язок потребує тривалих і ретельних пошуків і часто залишається прихованим. Причина полягає у низці особливостей, які виявляє уві сні пам'ять, і які донині не пояснені остаточно, хоча їх відзначає чимало дослідників. Варто буде уважно розглянути ці особливості.

Трапляється, що пояснити по пробудженні зміст сну, спираючись на особисті знання й досвід, неможливо. Пам'ятаючи, що саме наснилося, людина не пригадує, щоб мала щось подібне у житті. Неясність походження змісту схиляє повірити у самопродуктивний характер сновиддя, аж доки – часто, по тривалому часі – новий досвід відтворює втрачений спогад про попереднє переживання і у такий спосіб розкриває джерело сну. Тож слід визнати, що уві сні ми знаємо і пам'ятаємо речі, недоступні нашій пам'яті у притомному стані¹⁰.

Наочний приклад такого роду з власного досвіду наводить Дельбюф (Delboeuf, 1885, стор. 170). Він побачив уві сні вкритий снігом двір власного будинку і знайшов двох похованих під снігом напівзамерзлих ящірок. Як любитель тварин, чоловік зігрів маленькі створіння і влаштував їх у невеликій заглибині у мурі. Він також дав їм кілька листочків маленької папороті, яка росла на стіні, знаючи, що тваринки дуже її люблять. Уві сні він знав назву рослини – *Asplenium ruta muralis*. Сон тривав і, після переміни теми, знову повернув Дельбюфа до ящірок. На свій подив, він побачив двох нових звірят на залишках папороті. Він перевів погляд на поле і побачив п'яту, а тоді шосту ящірку, що прямували до нірки у мурі, й, нарешті, вся дорога вкрилася ящірками, що сунули у цьому напрямку.

Дельбюф знав латинські назви лише для лічених рослин і, по пробудженні, не пригадував, що то за *Asplenium*. На власний неабиякий подив, він переконався, що така папороть справді існує. *Asplenium ruta muraria* – такою виявилася її точніша назва, що була трохи спотворена уві сні. Випадковий збіг видавався малоімовірним, однак Дельбюф не міг збагнути, як він дізнався уві сні назву *Asplenium*.

Сновидіння наснилося у 1862 році. За шістнадцять років потому філософ відвідав одного з друзів, який показав йому невеличкий альбом з засушеними квітами, які у деяких районах Швейцарії продають на згадку туристам. Гортаючи гербарій, він віднайшов потрібний спогад, упізнавши власний почерк у підписах під рослинами. Тепер зв'язок було встановлено. Сестра згаданого друга відвідала Дельбюфа під час своєї весільної подорожі 1860 року, за два роки до сну з ящірками. Саме цей гербарій вона купила у подарунок братові, і Дельбюф – на її прохання – написав латинські назви рослин під диктування одного ботаніка.

Випадок допоміг Дельбюфу простежити також зв'язок іншого елементу сну з забутим джерелом. У 1877 році йому до рук потрапив старий ілюстрований журнал, у якому чоловік побачив картину процесії ящірок зі свого сну 1862 року. Примірник походив з 1861 року, а Дельбюф пригадав, що на той час він підписувався на це видання.

Наявність уві сні пам'яті, недоступної пробудженій свідомості, настільки дивовижна і теоретично важлива, що я хотів би згадати про інші випадки «гіпермнестичних» снів. Морі розповідає, що йому певний час не йшло з голови слово *Mussidan*. Він знав, що це назва французького міста, але нічого більше. Якоїсь ночі йому наснилася розмова з особою, яка повідомила, що вона з Мюсідана, а на його запитання, де розташований Мюсідан, відповіла, що це

¹⁰ За твердженням Waschide (1911), неодноразово відзначалося, що у своїх снах люди вільніше і краще, ніж по пробудженні, розмовляють іноземною мовою (прим. авт. у вид. з 1916).

повітове місто у департаменті Дордонь. Прокинувшись, Морі не надав ваги відомостям зі сну; проте географічний довідник підтвердив її цілковиту поправність. У цьому випадку додаткова інформація зі сну справдилася, але забуте джерело знання не було встановлене.

Йессен (Jessen, 1855, стор. 551) переповідає подібний випадок з давнішої доби: «Сюди ж відносимо, зокрема, сон Скалігера Старшого (за Hennings, 1784, стор. 300), який написав оду на честь видатних веронців, а уві сні до нього звернувся чоловік, який назвався Бруньйолусом, нарікаючи, що його несправедливо забуто. Хоча Скалігер не пригадував такого імені, він таки включив його у текст оди, а від його сина згодом дізнався у Вероні, що той Бруньйолус раніше був там знаним критиком».

Маркіз д'Ерве де Сен-Дені розповідає про гіпермнестичний сон, особливість якого в тому, що інший, наступний по ньому сон розкриває зв'язок, не визначений у першому сні (за Vaschide, 1911, стор. 232): «Мені колись приснилася юна жінка з золотавим волоссям, яка розмовляла з моєю сестрою, показуючи їй, як гаптувати гладдю. Уві сні вона здавалася мені знайомою, я навіть думав, що неодноразово бачився з нею. Після пробудження, я виразно бачив перед собою її обличчя, але не міг визначити, чиє воно. Я знову заснув, і сон повторився. Цього разу я озвався до русявки і запитав її, чи не випадала мені приємність бачитися з нею раніше. Авжеж, відповіла дама, пригадайте морський курорт Порнік. Я одразу прокинувся знову і тепер уже точно знав детальні обставини знайомства з цією чарівною особою».

Той самий автор (так само за Vaschide, стор. 233) повідомляє: відомий йому музикант почув уві сні мелодію, яка видалася йому абсолютно новою. Лише за кілька років він виявив її у старовинній збірці музичних творів, хоча не пригадував, щоб він колись раніше її переглядав.

Повідомляють, що Майерс (Myers) опублікував цілу збірку таких гіпермнестичних снів, на жаль мені не доступну (*Proceedings of the Society for psychical research*¹¹). Я маю на увазі, кожен, хто досліджує сні, має визнати поширеність такого явища, коли сон містить знання і спогади, про які спостерігач не здогадується у притомному стані. У психоаналітичній роботі з невротичними пацієнтами, про яку розповім згодом, я регулярно маю нагоду доводити їм, що вони посідають у своїй пам'яті цитати, вульгарні вислови, яким послуговуються уві сні, хоча забувають їх у повсякденному житті. Я поділюся тут одним невинним випадком гіпермнестичного сну, з огляду на те, як легко знайшлося джерело інформації, доступне тільки уві сні.

Одному пацієнтові тривалий час снилося, що він частується у кав'ярні «кунтушувкою». Але розповівши про це, він запитав, що воно таке – він ніколи не чув цієї назви. Я відповів, що «кунтушувка» – це польський шнапс, і він не міг вигадати назву уві сні, оскільки вона давно відома з реклами. Спершу чоловік не хотів мені повірити. Та за кілька днів, здійснивши у кав'ярні свій сон, він помітив назву на рекламному плакаті на вулиці, якою він проходив щонайменше двічі на день упродовж кількох місяців.

Я особисто переконався на власних снах, що визначити походження окремих елементів їхнього вмісту допомагають випадковості. Так, за роки до написання цієї книжки, мені часто снилася дуже проста дзвіниця, якої я наяву, здавалося, ніколи не бачив. Тоді, якимось, я упевнено впізнав її на невеличкій станції між Зальцбургом і Райхенгалем. Це сталося наприкінці 1890-х, а я вперше проїхав тією лінією залізниці у 1886-му. У подальшому, коли я вже впритул вивчав проблеми снів, мене дратувало часте повторення у снах певної дивної місцевості. Я бачив – завжди ліворуч від себе – темне приміщення з кількома гротескними фігурами з пісковика. Туманний здогад, на який я не надто покладався, підказував мені, що то вхід до винарні; однак я не спромігся з'ясувати ні значення, ні походження того сну. 1907 року я приїхав до Падуї, де, на свій превеликий жаль, не бував з 1895-го. Той перший візит до чарівного університетського міста мене розчарував, оскільки я не мав можливості оглянути фрески Джотто у Мадонна-дель-Арена: я повернувся з півдороги до каплиці, бо мені сказали, що того дня вона була зачинена.

¹¹ Праці Товариства психологічних досліджень (англ.).

У свій другий візит, за дванадцять років, я планував надолужити це і перш за все вирушив до Мадонна-дель-Арена. Дорогою до неї, ліворуч від себе – ймовірно, у місці, де я повернув назад у 1895 році, – я побачив приміщення з кам'яними фігурами, яке так часто мені снилося. Насправді воно виявилось входом до літнього ресторану.

Одне з джерел, з яких черпають сні, – його не охоплюють спогади і повсякденна робота свідомості – це дитячий період життя. Я згадаю деяких авторів, які це відзначили і підкреслили у своїх працях:

Гільдебрандт (Hildebrandt, 1875, стор. 23): «Я вже визнав, що сон іноді напрочуд виразно відтворює деякі дуже віддалені і навіть забуті події з дуже ранніх часів нашої душі».

Штрюмпель (Strümpell, 1877, стор. 40): «Справа видається іще очевиднішою з огляду на те, як сон іноді видобуває з-під масивних нашарувань уламків пам'яті про пізніші періоди образи раннього дитинства – картини місцевостей, речі, постаті – геть незайманими, у цілковитій свіжості початкового сприйняття. Ідеться не лише про ті враження, які залишили глибокий відбиток у ті часи чи які сприймалися як важливі й психологічно цінні, а нині повертаються уві сні як фактичні спогади, з яких користається пробуджена свідомість – глибина пам'яті сну сягає тих образів людей, речей, місць і подій найбільш раннього дитинства, які були заледве помічені свідомістю, чи не мали психологічної цінності, чи давно її втратили, через що, по пробудженні, видаються геть новими і незнайомими, аж доки буде виявлене їхнє раннє походження».

Фолькельт (Volkelt, 1875, стор. 119): «Показово, як щедро наповнюються сні спогадами дитинства й отрочтва. Сон настійливо нагадує нам те, про що ми більше не думаємо, що для нас давно втратило значення».

Владарювання снів над спогадами дитинства, здебільшого малодоступними звичайній пам'яті, викликає появу цікавих гіпермнестичних снів, деякими прикладами яких я так само хочу тут поділитися.

Морі (Maury, 1878, стор. 92) розповідає, що в дитинстві, мешкаючи у рідному містечку Мо, він часто бував у сусідньому Трільпорті, де його батько керував будівництвом мосту. Якоїсь ночі йому наснилося, що він знов у Трільпорті і бавиться на вулиці того містечка. До нього підходить чоловік у спецівці. Морі питає, як його звати; чоловік подає ім'я К. і каже, що він охоронець мосту. Прокинувшись, Морі поставив під сумнів достовірність такого спогаду і спитав стару служницю, що була з ним з його дитинства, чи пригадує вона людину з таким ім'ям. Авжеж, відповіла жінка, він був охоронцем мосту, який зводив тоді ваш батько.

Той таки Морі наводить (там же, стор. 143–144) інший приклад правдивості відтвореної уві сні пам'яті дитинства. Певний мсьє Ф., дитинство якого минало у Монбрізоні, за двадцять п'ять років після переїзду в інше місце вирішив відвідати рідне місто й давніх друзів, яких давно не бачив. Незадовго до мандрівки Ф. приснилося, що він у рідних краях і неподалік Монбрizona зустрічає незнайомого добродія, який представляється йому другом його батька. Мсьє Ф. знав, що у дитинстві був знайомий з таким чоловіком, але він геть не пам'ятав його зовнішності. За кілька днів, коли він справді приїхав до Монбрizona, мсьє Ф. знайшов те невідоме місце зі свого сну і зустрів там добродія, якого відразу визначив як персонажа з того сну. В дійсності добродій був старшим на вигляд, ніж уві сні.

Тут я маю нагоду згадати свій власний сон, у якому належало простежити не так походження образу, як зв'язок між елементами. Мені снився чоловік, про якого я знав уві сні, що то лікар з мого рідного міста. Риси його обличчя були нечіткими, але вони змішувалися з уявленням про одного з моїх учителів з середньої школи, якого я іноді зустрічаю ще й нині. Зв'язку між цими двома особами я тоді знайти не міг, та, коли розпитав свою матір про того лікаря, я дізнався, що він був однооким – так само, як мій згаданий учитель з середньої школи. Я не бачив лікаря 38 років і у реальному житті ніколи не думав про нього, хоча шрам у мене на підборідді може нагадувати про його професійну допомогу.

Разом з тим – ніби на протиположність надання більшої ваги враженням дитинства – низка авторів стверджує, що у більшості снів можна виявити матеріал з найостанніших днів. Роберт (Robert, 1886, стор. 46) навіть вважає, що «сни, зазвичай, стосуються тільки вражень останніх днів». Проте ми дізнаємося далі, що у своїй теорії снів Роберт надає основне значення недавнім враженням, відкидаючи взагалі роль найдавніших. Разом з тим, наведені Робертом факти правдиві, що я можу підтвердити, спираючись на власні дослідження. Американський автор Нельсон повідомляє, що у снах найчастіше відбиваються враження з дня за один або два до відповідної ночі – так, наче враження від подій дня, що безпосередньо передують сну, недостатньо ослабли чи ще не досить віддалені.

Низка авторів, не схильних ставити під сумнів тісний зв'язок наповнення снів з дійсністю, зауважують, що враження, які обсідають нашу денну свідомість, відбиваються у снах лише по тому, як їх притлумляють інші повсякденні думки. Зазвичай, людині не сняться щойно померлі близькі, доки біль утрати ще не відступив (Delage, 1891). Проте одна з сучасних дослідниць, міс Галем (Hallam amp; Weed, 1896, стор. 410–411) збирала приклади протилежного характеру, що нагадує нам про значення у таких випадках психологічної індивідуальності.

Третя, дивна і найменш зрозуміла особливість пам'яті уві сні полягає у виборі для відтворення не найбільш значущого матеріалу, як у притомному стані, а, навпаки, байдужого, найменш істотного чи вартого згадки. Я посилаюсь на авторів, які найвиразніше висловили своє здивування з цього приводу.

Гільдебрандт (Hildebrandt, 1875, стор. 11): «Дивовижно, як сни будуються, зазвичай, не зі значних і глибоких обставин, не з потужних спонукань попереднього дня, але зі сторонніх доповнень, з нікчемних уламків недавнього чи й віддаленого минулого. Враження від трагічної смерті близької особи, з яким ми засинаємо, видаляється з пам'яті, щоб повернутися з усією гостротою по пробудженні. Натомість уві сні відіграє роль бородавка на лобі незнайомця, якого ми десь побачили мимохідь і більше не згадували».

Штрюмпель (Strümpell, 1877, стор. 39): «... випадки, коли сни включають враження, отримані останнього або передостаннього дня, ці елементи виявляються настільки незначущими з точки зору притомної свідомості, що забуваються невдовзі по відповідних подіях. Ідеться про такі враження, як випадково почуті репліки чи мимохідь спостережені дії інших осіб, побіжно помічені речі або постаті, окремі уривки прочитаного тощо».

Гевлок Еліс (Havelock Ellis, 1899, стор. 727): «The profound emotions of waking life, the questions and problems on which we spread our chief voluntary mental energy, are not those which usually present themselves at once to dream consciousness. It is so far as the immediate past is concerned, mostly the trifling, the incidental, the 'forgotten' impressions of daily life which reappear in our dreams. The psychic activities that are awake most intensely are those that sleep most profoundly»¹².

Бінц (Binz, 1878, стор. 45) вважає, що така особливість пам'яті уві сні суперечить його власному поясненню снів: «І природний сон порушує такі питання. Чому нам не завжди сняться враження з нещодавно прожитих днів, а натомість, ми часто і без очевидного мотиву поринаємо у давне і майже забуте минуле? Чому уві сні свідомість відгукується на індиферентні картини з пам'яті, тимчасом як клітини мозку, що містять найбільш подразливу інформацію, мовчать, якщо тільки їх не роз'ятрило щось за короткий час до сну?»

Легко переконатися у тому, як, у дивний спосіб надаючи уві сні перевагу речам байдужим, незауваженим у повсякденному досвіді і тому нехтуваним, пам'ять ускладнює – принаймні у кожному конкретному випадку – визначення зв'язку снів з реальністю. Таким чином,

¹² «Глибокі емоції реального життя, питання та проблеми, на які ми свідомо спрямовуємо свою психічну енергію, не є тим, що зазвичай постає у снах. Сон відтворює – коли йдеться про найближче минуле – здебільшого незначні, побічні, забуті враження з повсякденного життя. Найбільш інтенсивні психічні подразники денного життя – це ті, що сплять найглибшим сном» (англ.).

можливо, що міс Вайтон Колкінс (Whiton Calkins, 1839, стор. 315), статистично обробивши дані про сни – свої власні й колег, – встановила, що 11 % від їхнього загального числа не були наочно пов'язані з повсякденним життям. Гільдебрандт (Hildebrandt, 1875) справедливо стверджує, що походження всіх образів зі снів можна простежити, якщо докласти у кожному випадку достатніх зусиль. Він називає це, однак, «надзвичайно трудомісткою і невдячною справою. Оскільки, як правило, вона передбачає вишукування різних – на позір геть даремних – обставин і образів з найвіддаленіших закапелків пам'яті, витягання незначних вражень з глибокого забуття, у яке вони були поринули ще у давні часи – можливо, вже наступної миті по тому, як виникли». Залишається пошкодувати, що такий прозірливий автор дозволив собі зійти з так влучно обраного шляху, який привів би його до суті як такої у поясненні снів.

Поведінка пам'яті у снах, безперечно, вкрай важлива для будь-якої теорії пам'яті взагалі. Вона вчить нас, що «нічого не може бути цілковито втрачено з того, що колись здобув наш розум» (Scholz, 1893, стор. 34). Або, як висловився Дельбюф, «que toute impression même la plus insignifiante, laisse une trace inaltérable, indéfiniment susceptible de reparaitre au jour»¹³, висновок, до якого підштовхують нас також чимало різних патопсихологічних явищ. Певні теорії про сни, які ми обговоримо пізніше, пояснюють їхню абсурдність і непослідовність тим, що ми часткового забуваємо свої денні враження. Беручи до уваги надзвичайну ефективність – як ми бачили – пам'яті у снах, ці теорії аж надто суперечливі.

У когось може виникнути думка, буцімто явище сновиддя зводиться винятково до функції пам'яті, як відображення її репродуктивної роботи, що не припиняється вночі, у стані сну. Така точка зору узгоджується з повідомленням Pilcz¹⁴ (1899), згідно з яким є чітка залежність між періодом виникнення снів упродовж ночі та їхнім наповненням, оскільки найвіддаленіші спогади відтворюються у глибокому сні, тим часом як недавні враження – ближче до світанку. Однак така концепція маловірогідна, з огляду на спосіб, у який сни перетворюють матеріал пам'яті. Штрюмпель (Strümpell, 1877, стор. 18) справедливо звертає увагу на те, що у сні не відбувається повторення досвіду. Сон залучає фрагмент спогаду, але наступна ланка виявляється зміненою, або на її місці з'являється геть чужа. Сон приносить лише уривки спогаду, і це правило достатньо безперечне, щоб на нього могла спиратися теорія. Разом з тим трапляються винятки, коли сон відтворює досвід так само, як наша пам'ять у пробудженому стані. Дельбюф (Delboeuf, 1885, 239 і наст.) розповідає, як одному з його університетських колег в усіх подробицях приснилася поїздка автомобілем, у якій він колись дивом уникнув аварії. Міс Колкінс (Calkins, 1893) згадує два сни, які точно відтворювали події попереднього дня, і я сам згодом матиму нагоду навести особистий приклад відтворення уві сні незміненого дитячого досвіду¹⁵.

¹³ «що кожне, навіть найменш значне враження залишає стійкий слід, який може виявити себе будь-якого дня» (фр.).

¹⁴ Александер Пільч (1871–1954) – австр. невролог, професор Віденського університету (прим. пер.).

¹⁵ Подальший досвід спонукає мене додати, що не так рідко уві сні відтворюються неістотні дії попереднього дня – такі, наприклад, як пакування валізи, готування їжі на кухні тощо. Однак сам сновидець тоді наголошує не стільки на змісті сну, скільки на реальності факту, його «справжності»: «Я справді робив усе це вчора» (прим. авт. у вид. з 1909 р.).

В. Збудники і джерела снів

Уявлення про збудники або джерела снів може дати популярне прислів'я «Сни приходять зі шлунку». За таким формулюванням стоїть теорія, яка пов'язує сни з подразниками, що тривожать нас у процесі сну. Якби такі подразники не виникали, ми б не бачили снів, які є реакцією на них.

Обговорення збудників снів охоплює цілий масив спеціальної літератури. Очевидно втім, що проблема виокремилася тільки після того, як сни стали предметом біологічного дослідження. Стародавні, які вважали сни божественним посланням, не мусили шукати для них джерел стимуляції: сни виникають з божественної чи демонічної волі, отже їхнє значення і зміст визначаються знаннями і намірами відповідних вищих сил. Наука ж одразу зіткнулася з питанням, чи завжди збудники снів однакові, чи вони бувають розмаїтими, а відтак, чи пояснення снів слід шукати у царині психології, чи, радше, фізіології. Видається, більшість авторів сходяться на тому, що причини подразнень уві сні, тобто джерела снів, можуть бути різними, а роль збудників відіграють як тілесні, так ментальні подразнення. Думки авторів різко відрізняються щодо переваги, яка надається тому чи іншому джерелу снів, і щодо їхнього значення у виникненні снів.

Повне перерахування джерел снів, зрештою, визначає чотири їх різновиди, які також застосовуються у класифікації снів як таких:

1. Зовнішні (об'єктивні) збудники.
2. Внутрішні (суб'єктивні) збудники.
3. Внутрішні (органічні) подразники.
4. Суто психічні подразники.

1. Зовнішні (об'єктивні) збудники

Штрюмпель Молодший, син того філософа ¹⁶, чию книжку про сни ми теж мали нагоду згадувати, опублікував широко відомий звіт про свої спостереження за одним зі своїх пацієнтів, який страждав на загальну нечутливість поверхні тіла й ураження кількох вищих органів чуття. Якщо лічені канали чуттєвого зв'язку цієї людини з зовнішнім світом перекривали, чоловік засинав. Ми й самі, коли хочемо спати, намагаємося створити умови, подібні до змальованих Штрюмпелем. Ми перекриваємо найважливіші чуттєві канали, заплющуємо очі і намагаємося захистити інші чуття від усіх подразників або від будь-якої зміни подразників, що діють на органи чуття. Тоді ми засинаємо, навіть якщо бажані умови не повністю досягнуті. Ми не можемо повністю відгородити наші органи чуттів від подразників і не можемо цілковито зупинити збудливість наших органів чуття. Та обставина, що достатньо сильний подразник пробуджує нас будь-якої миті, є доказом того, що «навіть у сні душа перебуває у постійному контакті з позатілесним світом». Зовнішні збудники, що досягають наших органів чуття, здатні стати джерелом снів.

Таких збудників надзвичайно багато – від неминучих, які передбачає стан сну як такий, або з якими випадає миритися, до сильних збудників, які здатні перервати і, часом, переривають сон. Яскраве світло може досягти наших очей, галас може заволодіти слухом, а гострий запах подразнює слизову оболонку носа. Випадковими рухами під час сну ми можемо оголити частину свого тіла і відкрити її до дії холоду, або зміною положення власного тіла ми можемо викликати у себе відчуття тиску або дотику. Нас може вкусити комаха, чи якась інша незначна зовнішня дія впродовж ночі може подіяти на кілька наших органів чуття. Уважні спостерігачі

¹⁶ Німецький невропатолог Адольф фон Штрюмпель (*Ernst Adolf Gustav Gottfried von Strümpell*) був сином німецького філософа, професора Людвіга Штрюмпеля (*прим. пер.*).

зібрали низку снів, що в них простежено частковий зв'язок з поміченим на мить пробудження зовнішнім сигналом і, таким чином, визначено цей збудник як джерело сну.

Я процитую за Йессеном (Jessen, 1855, стор. 527 і далі) згадки про такі сни, де можна простежити роль об'єктивних і більш-менш випадкових збудників: «Кожен нечітко сприйнятий шум викликає відповідний образ уві сні. Гуркіт грому переносить нас у гущу бою; кукурікання півня може перетворитися на зойк нажаханої людини; рипіння дверей може викликати сон про грабіжників. Якщо наша ковдра сповзе на підлогу, нам може наснитися, що ми ходимо голяка чи падаємо у холодну воду, а якщо лежимо поперек ліжка і наші ноги опиняються поза його краєм, нам сниться, що ми стоїмо над прірвою або падаємо з кручі. Якщо наша голова випадково потрапляє під подушку, нам сниться, що над нами нависає велетенська брила, яка ось-ось поховає нас під собою. Накопичення сперми викликає хтиві сни, місцеві болі створюють образи жорстокого поводження, нападу або поранення...»

Майєру (Meier, Versuch einer Erklärung des Nachtwandelns. Halle 1758, стор. 33) якось наснилося, що його побороти кілька людей, які простягли його горілиць і встромили у землю кілок між його великим і другим пальцями на нозі. Прокинувшись, він виявив соломину, що стирчала йому між пальцями на нозі. Іншим разом, за свідченнями Геннінгса (1784, стор. 258), коли він туго застібнув сорочку у себе на шиї, йому наснилося, що його повісили. Гофбауєру (Hoffbauer, 1796, стор. 146) замолоду приснилося, що він падає з високого муру, а прокинувшись, він переконався, що його ліжко зламалося і він дійсно впав на підлогу... Грегорі повідомляє, що якогось разу він поклав собі у ноги пляшку з гарячою водою і йому снилося, що він зійшов на верхівку Етни, де земля була нестерпно гарячою. Інша особа, що спала з припаркою на голові, мала сон, у якому її скальпували індіанці; ще одна людина спала у вологій нічній сорочці, і їй снилося, що її тягнуть через потік. Хворому на подагру пацієнту, під час загострення недуги, снилося, що його піддає тортурам інквізиція (Macnish, 1835, стор. 40).

Подібність змісту сну до реального збудника набирає ваги аргументу, якщо справді можливо, діючи на сонну особу певним об'єктивним сигналом, викликати у неї сон відповідного змісту. За даними Макніша, такі експерименти проводив уже Жірон де Бюзарень¹⁷. «Засинаючи, він залишив своє коліно некритим, і йому снилося, буцімто він мандрує нічним поштовим диліжансом. Він зауважує, що мандрівникам, безперечно, відомо, як мерзнуть уночі коліна у такому екіпажі. Іншим разом він залишив потилицю, не покритою нічним ковпаком, і йому снилася участь у релігійній церемонії просто неба. Варто згадати, що у його краях¹⁸ заведено було тримати голову покритою завжди, за винятком обставин, які наведені».

Морі (Maury, 1878, стор. 154–156) подає кілька нових спостережень щодо самотужки викликаних снів. (Низка інших експериментів виявилися невдалими.)

1. Його губи та кінчик носа лоскотали пером. – Йому снилася жахлива форма тортур: йому на обличчя наліпили маску зі смоли, а потім зірвали її, разом зі шкірою.

2. Пару ножиць гострили об пару обценьків. – Він почув передзвін, а потім – дзвін набату і повернувся до Червневих днів¹⁹ 1848 р.

3. Йому піднесли під ніс флакончик з одеколоном. – Він опинився у Каїрі, у крамниці Йогана Марії Фаріні²⁰. Далі почалися безглузді пригоди, які він не зміг переповісти по пробудженні.

4. Йому злегка натиснули на горло. – Морі приснилося, що йому ставлять гірчичник, і він подумав про доктора, який лікував його у дитинстві.

¹⁷ Мається на увазі, найімовірніше, французький фізіолог Луї Жіру де Бюзарень (Louis-Adrien-Édouard-François Girou de Buzareingues), який, втім, головну свою працю *Essai sur le mécanisme des sensations, des idées et des sentiments* (1848) написав у співпраці з батьком, Шарлем Жіру де Бюзаренем (прим. пер.).

¹⁸ Тобто в Окситанії, на півдні Франції (прим. пер.).

¹⁹ «Червневі дні» – робітниче повстання у Парижі 1848 р. (прим. пер.).

²⁰ Й. М. Фаріна, італієць за походженням, «винахідник» одеколону (прим. пер.).

5. До його обличчя близько піднесли розпечене залізо. – Йому снилося, що «шоффери»²¹ вдерлися до його будинку і змушують мешканців віддати їм гроші, опускаючи ноги жертв у розжарене вугілля. Тоді з'явилася герцогиня Абранте, секретарем якої він був уві сні.

8. Йому на чоло крапнули водою. – Він в Італії, упріває зі спеки і п'є біле вино з Орвіето.

9. Йому в обличчя світять свічкою крізь аркуш червоного паперу. – Йому сниться спека, а тоді він знову переживає шторм, у який колись потрапив, перетинаючи Ла-Манш.

Д'Ерві де Сен-Дені (d'Ervey, 1867, 268 і далі, 376 і далі), Weygandt (1893) та інші також повідомляють про спроби експериментального викликання снів.

Чимало авторів відзначають «дивовижну готовність снів сплітати раптові враження з чуттєвого світу у власну картину, яка видається послідовно організованою катастрофою» (Hildebrandt, 1875). «У юності, – розповідає той самий автор, – я послуговувався будильником, щоб прокидатися о певній годині, чого вимагала тоді моя робота. Мабуть сотні разів дзвінок цього приладу завершував тривале й цілісне сновидіння, ніби спрямоване до логічно визначеної неминучої кульмінації».

Я ще матиму нагоду навести три з цих «снів з будильником» з іншого приводу.

Фолкельт (Volkelt, стор. 68 ф.) розповідає: «Одному композиторові снилося, що він проводить шкільний курс і намагається щось пояснити своїм учням. Тоді обертається до одного з хлопчиків і питає: “Ти все зрозумів?”, на що той вигукує, як на живіт: “О ја!” [О так!]. Він починає сварити учня за крик, аж тут весь клас репетує: “Огја!”, а тоді: “Еурјо!” і, нарешті: “Feuerјо!”. На цьому вигуку він прокинувся, розбуджений реальними криками “Feuerјо!”²² на вулиці».

Адольф Гарнье (у «Трактаті про властивості душі», 1865; за Радештоком) розповідає про те, як Наполеона розбудив вибух бомби, коли він спав у своїй кареті. Імператорові снилося, що він знову форсує Тальяменто під австрійським гарматним обстрілом, і, нарешті, він прокинувся з криком: «Ми розгромлені!»

Широковідомим зробився сон Морі (1878, 161). Він лежав хворий у своїй кімнаті, поруч з ним сиділа його мати. *Дія сну відбувалася нібито у Добу Терору. Ставши свідком низки страхітливих страт, він сам опинився перед Революційним трибуналом, у якому побачив Робесп'єра, Марата, Фук'є-Тенвіля й решту одіозних героїв того трагічного періоду. Його допитали з приводу кількох справ, які його пам'ять не зберегла по пробудженні, і засудили до страти. Навколо карного місця зібралася величезна юрма. Він піднявся на ешафот і кат опустив його голову до колоди; припасував; ніж гільйотини вправ; він відчув, як голова відділилася від тіла і прокинувся нажаханий.* Виявилось, що підголів'я ліжка впало і дошка надавила йому на шийні хребці саме там, де вразило б шию лезо гільйотини.

Цей сон став підставою для цікавої дискусії між Лью Лореном і Еггером у «Ревю філософік» щодо того, як і чи міг сновидець вмістити таке велике наповнення у вкрай короткий період між початком дії подразника і моментом пробудження.

Такі приклади створюють враження, що з усіх джерел снів роль об'єктивних зовнішніх збудників є підтвердженою найпереконливіше. Принаймні, так має здаватися невтаємничим. Якщо запитати не знайому зі спеціальною літературою освічену особу, як виникають сні, вона ймовірно відповість, посилаючись на особистий досвід, що дозволяє пояснити сон об'єктивним збудником, який буває виявлено після пробудження. Наукове дослідження, однак, не може зупинитися на цьому, знаходячи підстави для подальших запитань у тій обставині, що чуттєвий збудник не відтворюється у сні у своїй справжній формі, а замінюється іншим образом, певним чином з ним пов'язаним. Але зв'язок між збудником і результатом його дії уві

²¹ «Шофферами», тобто «нагрівачами», називалися банди грабіжників у Вандеї, які застосовували згаданий у тексті метод тортур (прим. авт.).

²² «Feuerјо!» (букв. «пожежа» давньонімецькою) гукають на сполох (на кшталт «Пробі!»). Слова ж огја та еурјо – безсенсовні уламки цього вигуку (прим. пер.).

сні становить, за словами Мопі, «une affinité quelconque, mais qui n'est pas unique et exclusive»²³ (стор. 72).

Повернімося у цьому контексті до трьох снів з будильником Гільдебрандта – вони порушують питання, чому той самий збудник викликав три такі різні сні і чому саме ці, а не будь-які інші.

(1875, стор. 37 і далі): «Отож мені снилося, що якогось весняного ранку я прогулювався зеленими луками і так дістався сусіднього села, де побачив групи селян, які – у святковому одязі, з молитовниками під пахвою – стягалися до церкви. Авжеж! Сьогодні неділя, і незабаром почнеться ранкова відправа. Я вирішив відвідати її; але спершу, оскільки я угрівся від ходи, я пішов на церковний цвинтар, щоб охолонути. Доки я читав епітафії на надгробках, долинув передзвін з дзвіниці, на якій я враз побачив маленький дзвін, що мав сповіщати про початок відправи. Якусь мить він висів нерухомо, а тоді почав гойдатися, і раптом задзвонив настільки ясно і пронизливо, що мій сон перервався. Дзвонив же, насправді, будильник».

«Ось друга композиція. Погожий зимовий день, вулиці вкриті глибоким снігом. Я зголосився взяти участь у прогулянці саньми, але мусив тривалий час чекати, доки почув, що сани вже перед дверима. Відтак, починаються приготування – розгортається хутрянний килим, прилаштовується мішок для зігрівання ніг. Нарешті я вмощуюсь на своєму місці. Проте сани ще стоять на місці. І аж згодом натягнені поводи дають наказ коням рушати. І вони рушають так різко, що дзвіночок на хомуті одразу заходиться знайомою мелодією – його дзеленчання вмить розриває павутиння мого сну. І знову цей звук виявляється лише пронизливим сигналом будильника».

«Також третій приклад! Я бачу посудомийницю, яка йде переходом уздовж бенкетної зали, несучи стос із кількох дюжин тарілок. Мені здається, що гора порцеляни ризикує вивалитися їй з рук. “Зважайте! – вигукую я – Ви можете не втримати весь цей посуд”. На що, звісно, отримую передбачувану відповідь: вона звична до цієї роботи, тощо. Я, тим часом, стривожено стежу за розвитком подій. Далі, як я застерігав, вона перечіпляється об поріг, крихкий посуд вивалюється жінці з рук і з брязкотом розлітається по підлозі сотнями скалок і уламків. Однак брязкіт не вщухає, а, навпаки, посилюється, перетворюючись на гучне дзеленькання, і я, прокинувшись, усвідомлюю, що то будильник».

На питання, чому розум помилково трактує об'єктивні зовнішні подразники, практично однаково відповідь дають Штрюмпель і Вундт: сигнали від чуттєвих збудників досягають мозку під час сну, в умовах, сприятливих для формування ілюзії. Чуттєві враження правильно сприймаються й інтерпретуються – тобто включаються у групу спогадів, до якої вони належать відповідно до всього нашого попереднього досвіду тільки за умови, що ці враження достатньо сильні, чіткі й тривалі і якщо ми маємо достатньо часу на їхнє оцінювання. Якщо ці умови не забезпечені, ми хибно сприймаємо об'єкт, що є джерелом вражень, і на цьому ґрунті виникає ілюзія. «Прогулюючись широким полем і не маючи змоги чітко розгледіти віддалений об'єкт, хтось може спершу побачити в ньому коня. Наближаючись, можливо, подумає, що то корова лежить, аж доки остаточно з'ясується, що там влаштувалась на землі група людей». Враження, отримані від зовнішніх збудників під час сну, є так само невизначеними, і з них розум формує ілюзії, оскільки враження викликають з пам'яті більше чи менше число образів і саме через них набувають своєї психічної цінності. Зі скількох груп спогадів повстане відповідний образ і яка з можливих асоціацій спрацює – це теж, за теорією Штрюмпеля, невизначена обставина, яка обумовлюється примхами душевного стану.

Тут ми опиняємося перед вибором. Ми можемо визнати неможливість простежити подальші закономірності формування снів і, відповідно, відкинути запитання, чи тлумачення ілюзії, викликані чуттєвим збудником, не підпадає під дію інших умов. З іншого боку, ми

²³ ...«деяку подібність, що не є, однак, унікальною і винятковою» (фр.).

можемо припустити, що об'єктивні зовнішні збудники відіграють у виникненні снів лише скромну роль, а вибір конкретних образів з пам'яті визначають інші фактори. Так, розглядаючи експериментально викликані сні Морі, які я саме з цих міркувань так детально процитував, помічаємо, що експериментальний аспект пояснює тільки один з елементів сновидіння, а решта образного наповнення виявляється надто незалежною і надто деталізованою, щоб її пояснити самою потребою узгодження зі збудником, штучно впровадженим у рамках експерименту. Справді, теорія ілюзії і сила дії об'єктивних збудників починає втрачати свою переконливість, коли зважуємо, наскільки своєрідну й віддалену інтерпретацію набувають ці збудники у снах. Зокрема Б. М. Сімон (Simon, 1888) переповідає сон, у якому він бачив постаті велетнів, що сиділи за столом, і ясно чув страхітливе ляскання їхніх щелеп при жуванні. Прокинувшись, він почув тупіт коней, що скакали повз його вікна. Якщо конячий тупіт міг викликати у його пам'яті асоціації з «Мандрами Гулівера» (перебування персонажа серед велетнів Бробдінгнегу і серед шляхетних гуїгнмів), то чи не сприяли виникненню настільки незвичайної системи образів також інші мотиви? ²⁴

2. Внутрішні (суб'єктивні) збудники

Попри всі заперечення, слід визнати, що роль об'єктивних чуттєвих збудників у виникненні снів є безперечною, і якщо – з огляду на їхню природу і частоту – дія цих стимулів може видаватися недостатньою для пояснення всіх снів, належить шукати інші джерела снів, що спрацьовують у подібний спосіб. Я не знаю, кому найперше спало на думку взяти до уваги не тільки зовнішні чуттєві збудники, але також внутрішнє (суб'єктивне) збудження в органах чуття; але в усіх сучасних розвідках з етіології снів цей аспект обговорюється. «Істотну роль відіграють, на моє переконання, – стверджує Вундт (1874, Wundt, стор. 363) – у виникненні ілюзій суб'єктивні зорові і слухові відчуття, які ми, у притомному стані, сприймаємо як світлові плями у мить затемнення нашого поля зору, як дзвін або шум у вухах тощо. Зокрема йдеться про суб'єктивне збудження сітківки. Воно пояснює цікаву тенденцію снів приносити перед наші очі велику кількість подібних об'єктів. Ми бачимо перед собою незліченних птахів, метеликів, рибок, барвисті перлини, квіти й ще чимало такого. Тут світлові цятки на тлі темного поля зору прибирають химерної форми і, відповідно до їхньої кількості, втілюються у снах у вигляді численних об'єктів, які, завдяки рухомій природі самих збудників, також рухаються. У цьому, напевне, полягає виразна схильність снів до розмаїтих форм тварин, багатство форм яких легко пристосовується до особливої форми суб'єктивних світлових образів».

Перевага суб'єктивних чуттєвих збуджень як джерела образів сну полягає у їхній незалежності від випадкової зовнішньої ситуації. Вони, так би мовити, завжди напихваті. Але підтвердити їхню участь у формуванні снів складно або навіть неможливо, на відміну від об'єктивних чуттєвих збудників, що їх дозволяє виявити спостереження й експеримент. Основним свідченням на користь ролі суб'єктивних чуттєвих збуджень є так звані гіпнагогічні ²⁵ галюцинації – оптичні феномени, описані Йоганном Петером Мюллером як «фантастичні привиддя». Ці живі й мінливі розмаїті образи, доволі регулярно виникають у багатьох людей у мить засинання і можуть зберігатися якийсь час навіть перед розплющеними очима. Морі, який належав до таких людей, детально дослідив ці оптичні явища і стверджує їхній зв'язок, чи, радше, їхню ідентичність з образами зі снів (так само, як, до речі, й сам Й. П. Мюллер). За Морі, для виникнення цього феномену потрібна певна ментальна пасивність, послаблення уваги (стор. 59 і далі). Однак, маючи схильність до гіпнагогічних галюцинацій, вам достатньо однієї секунди такої летаргії, щоб їх побачити, після чого ви можете прокинутися, і зорова гра може повто-

²⁴ Поява уві сні постатей велетнів дозволяє припускати, що сон залучає сцени з дитинства сновидця. Наведене тлумачення, яке вказує на спогади сновидця про «Мандри Гулівера», є прикладом того, що інтерпретатор сну не повинен давати волю власній уяві і нехтувати асоціаціями сновидця (прим. авт.).

²⁵ Гіпнагогічні явища (психол.) – такі, що виникають у напівсні, у мить засинання (прим. пер.).

ритися кілька разів до повного засинання. Морі встановив, що прокидаючись через не надто тривалий проміжок часу, він нерідко міг пригадати зі снів ті самі образи, які мав як гіпнагогічні галюцинації перед засинанням (стор. 134). Так було у випадку, коли Морі надзвичайно настирливо ввижалися в період засинання численні гротескні постаті з викривленими обличчями і химерними зачісками, і які пригадалися йому також після пробудження як постаті зі сну. Іншим разом, коли він дотримувався дієти і через те страждав від голоду, Морі мав гіпнагогічне видіння руки з виделкою, яка набирала їжу з тарілки. Уві сні він опинився за накритим столом і чув, як їдці орудують своїми виделками. Іншим разом, коли Морі засинав, маючи подразнення і запалення очей, у нього виникли гіпнагогічні галюцинації мікроскопічних знаків, які він заледве міг розпізнати; прокинувшись за годину, він пригадав сон, у якому бачив розгорнуту книжку з дуже дрібним текстом, який, попри труднощі, він мусив читати.

Крім зорових, можуть виникати також слухові гіпнагогічні галюцинації слів, імен тощо, повторюючись згодом уві сні – подібно до того, як увертюра ніби анонсує лейтмотиви оперного твору.

Сучасніший дослідник гіпнагогічних галюцинацій Джордж Трамбулл Ледд (G. Trumbull Ladd, 1892) іде тим шляхом, що Й. Мюллер і А. Морі. Тренуваннями від домогся здатності – не розплющуючи очей – прокидатися за 2–5 хвилин після поступового занурення у сон і, таким чином, мав можливість порівнювати сигнали з сітківки на мить засинання з утриманими у пам'яті образами зі сну. Він запевняє, що виявляв щоразу тісний зв'язок між ними, оскільки світлові цятки й лінії, створювані сигналами з сітківки, ніби накресливали контурну схему образів, які розум творив у подальших снах. Наприклад, сну, у якому він ясно бачив перед собою і читав друкований текст, передувала поява світлових цяток з сітківки, розташованих на кшталт паралельних ліній. За власними словами дослідника, чітко видрукована сторінка, яку він читав уві сні, розмилася в об'єкт, який у сприйнятті пробудженої свідомості видавався неясним фрагментом друкованої сторінки, побаченим крізь овальний отвір в аркуші з відстані, яка не дозволяла розібрати щось, крім окремих літер. Не відкидаючи важливої ролі центральної нервової системи, Ледд стверджує, що візуальні сні заледве можуть виникати без участі матеріалу, наданого внутрішнім збудженням сітківки. Зокрема – сні, що виникають незабаром після засинання у темній кімнаті; тим часом як під ранок, ближче до пробудження, коли у кімнаті світлішає, джерелом снів стають об'єктивні світлові стимули. Розмаїтий і мінливий характер внутрішніх збуджень сітківки точно відповідає природі мінливих рухомих образів, які виникають у наших снах. Хто зважає на важливість спостережень Ледда, не зможе недооцінити роль суб'єктивних стимулів як джерела снів, оскільки зорові образи становлять основний компонент наших снів. Внесок інших чуттів, за винятком слуху, є менш істотним і непостійним.

3. Внутрішні (органічні) подразники

Оскільки на разі ми шукаємо джерела сновидінь всередині організму, варто пам'ятати, що майже всі наші внутрішні органи, які у стані здоров'я заледве нагадують нам про своє існування, у подразненому стані – зокрема при захворюваннях – стають джерелом найбільш болісних відчуттів, які слід вважати рівними за силою зовнішнім подразникам. Віковічний досвід з цього приводу відбився у твердженні Штрюмпеля (Strümpell, 1877, стор. 107): «Душа отримує уві сні більш глибокі й осяжні тілесні відчуття, змушена приймати подразники від різних частин тіла, отримуючи враження про зміни, що відбуваються в організмі, про які вона нічого не знає у пробудженому стані». Ще Аристотель зазначав імовірність того, що перші прикмети захворювання можуть виявитись уві сні, завдяки посиленню вражень від внутрішніх подразників, до того як симптоми стануть помітними у пробудженому стані (див. вище), а медичні

автори, що заперечували пророче значення снів, не ставили, однак, під сумнів їхню роль як провісників захворювання (див. Simon, 1888, стор. 31, і у багатьох більш ранніх авторів)²⁶.

Прикладів діагностичної цінності снів не бракує також у сучаснішій літературі. Так, Ф. Тісьє (Tissié) повідомляє, посилаючись на Р. Артїга (Artigues, *Essai sur la valeur séméiologique du rêve*, 1884) про 43-літню жінку зі, здавалось би, досконалим здоров'ям, яка страждала упродовж кількох років на тривожні сни. Згодом медичний огляд встановив у неї початкову стадію серцевого захворювання, яке зрештою погіршило стан пацієнтки.

Розлади у внутрішніх органах, як видається, впливають на характер снів у цілій групі випадків. На тривожні сни у пацієнтів з серцевими і легеневиими недугами посиляється так багато авторів, що я обмежусь тут самим їх переліком: Radestock [1879, 70], Spitta [1882, 241 f.], Maury [1878, 33 f.], Simon (1888), Tissié [1898, 60 ff.]. Ф. Тісьє (Tissié) навіть вважає, що захворювання конкретного органу у специфічний спосіб відбивається на характері і змісті сну. Сни хворих на серце зазвичай дуже нетривалі і завершуються пробудженням з відчуттям жаху; майже завжди у таких снах містяться ситуації смерті за страшних обставин. Легеневим хворим сниться удушшення, тісний натовп, утеча, і вони схильні до повторення кошмарів, що експериментально показав Бюрнер (Boegner), викликаючи у себе такі сни тим, що засинав обличчям у подушку або затуляв собі зовнішні дихальні шляхи. Порушення травлення провокують сни, наповнення яких містить відчуття насолоди й відрази. Нарешті, вплив сексуального збудження на характер снів має бути всім відомий з особистого досвіду кожної людини й виступає переконливим аргументом на користь ролі органного фактору у виникненні снів.

Крім того, вивчаючи літературу зі сновидінь, відзначаємо, що деякі з авторів (Maury, Weugandt) зацікавилися проблемою снів, аналізуючи вплив своїх хворобливих станів на зміст власних снів.

Попри те, однак, що наведені факти не підлягають сумніву, їхнє значення не є аж надто великим. Сни – це явище, яке спостерігаємо у здорових людей – імовірно, у всіх, імовірно, щоночі – тож хвороби не мусять бути однією з його неодмінних умов. Нас, зрештою, цікавить не походження окремих особливих снів, а можливі джерела виникнення звичайних снів у нормальних людей.

Разом з тим, нам залишається один крок до визначення джерела снів багатшого за всі, які ми досі розглядали, – такого, що не пересихає за жодних обставин. Якщо ми встановили, що стимули від внутрішніх органів хворого тіла є джерелом снів, і якщо допустити, що розум у стані сну, відволікшись від зовнішнього світу, може приділити більше уваги організму, то природно припустити, що внутрішні органи не мають неодмінно бути хворими, щоб сигнали їхнього збудження досягали сплячого, ставши образами у снах. Те, що ми у притомному стані доволі нечітко сприймаємо як ценестезію²⁷, розсіяну загальну чутливість, у яку, на думку медиків, роблять свій внесок усі системи й органи, вночі набирає сили, з посиленням впливу окремих компонентів цього відчуття, і стає потужним і осяжним джерелом виникнення образів у снах. Якщо це так, нам залишається лише дослідити правила, за якими органні подразники перетворюються на образи снів.

²⁶ Крім діагностичної цінності, присвоєної снам (наприклад, у творах Гіппократа), слід брати до уваги також їхнє терапевтичне значення в античну добу. У Греції оракулів, що спеціалізувалися на снах, регулярно відвідували хворі у пошуках зцілення. Недужий ішов у храм Аполлона або Асклепія, виконував там різні церемонії, а тоді, очищений обмиваннями, масажем і куріннями, у стані екзальтації, вкладався на шкуру принесеної в жертву тварини. Тоді він засинав і уві сні бачив засоби проти своєї хвороби. Вони представлялися йому у своїй природній формі або у символах і картинах, які потім тлумачили жерці. Детальнішу інформацію про лікувальне застосування снів у давніх греків див. у Lehmann (1908, 1, 74), Bouché-Leclercq (1879–1882), Hermann (1858, § 41, 262 ff., and 1882, § 38, 356), Böttinger (1795, 163 ff.), Lloyd (1877), Döllinger (1857, 130) (прим. авт. у вид. з 1914).

²⁷ Ценестезія [Gemeingefühl], у фізіології – загальне відчуття власного тіла (прим. пер.).

Ми торкнулися теорії формування снів, якій віддають перевагу найавторитетніші медичні автори. Важкодоступна для пізнання темрява, «Moi splanchnique»²⁸, за визначенням Тісьє, в якій лежить ядро нашого ества, і морок, у якому формуються сні, надто добре пасують одне до одного, щоб не бути одне з одним пов'язаними. Ланцюжок міркувань, який уповажнює вегетативне органне відчуття на снотворчу роль, приваблює лікарів також можливістю об'єднати етіологію снів і душевних захворювань, з огляду на подібність у виявленні одних і других, адже відомо, що порушенням ценестезії та сигналів від внутрішніх органів надається істотне значення у розвитку психозів. Тому не дивно, що теорію соматичного походження снів незалежно обстоюють численні автори.

На багатьох авторів вирішальний вплив справили міркування філософа Шопенгауера від 1851 року (Schopenhauer, 1862, 1, стор. 249 і далі). Картина світу складається у нас завдяки тому, що наш інтелект, сприймаючи зовнішні враження, перетворює їх на форми часу, простору та причинності. Подразники з внутрішніх органів, сигнали симпатичної нервової системи упродовж дня, щонайбільше неусвідомлено, впливають на наш гумор. Уночі ж, натомість, коли денні враження не заглушують ті, що надходять зсередини, ми здатні дослухатися до цих останніх – точнісінько, як уночі ми здатні почути дзюрчання джерельця, що вдень його заглушує гамір. Але як інтелект має реагувати на ці стимули? Він поширює на них свою специфічну функцію, перетворює подразники у просторово-часові образи, які підлягають принципам причинності, і таким чином народжуються сні. Шернер (Schermer, 1861) і після нього Фолкельт (Volkelt, 1875) намагалися проникнути у тісніші зв'язки між тілесними подразниками й образами снів, але до оцінки таких спроб ми візьмемося у розділі про теорії снів.

У своєму надзвичайно послідовному дослідженні психіатр А. Краус (Krauss, 1859) простежив спільне походження снів, марення і маячних ідей від єдиного елемента, органічно обумовленого відчуття. Навряд чи знайдеться частина організму, яка не могла б стати вихідною точкою сну або маячні. Органічно обумовлені відчуття «можна розділити на два класи: перший включає загальне самопочуття (ценестезію), другий – специфічні відчуття, притаманні основним вегетативним системам організму, які ми розділили на п'ять груп: а) м'язова, б) дихальна, в) шлункова, г) статева і д) периферійна».

Процес формування образів сновидіння на основі тілесних стимулів Краус змальовує так: пробуджене відчуття асоціюється з близьким уявленням з досвіду і з'єднується з відповідним образом, щодо чого, однак, свідомість поводиться інакше, ніж зазвичай – вона не зважає на відчуття, а звертається саме до супутнього образу, через що, власне, справжнє становище правильно зрозуміти не випадає (стор. 11 і далі). Краус знаходить спеціальний термін на означення цього процесу – трансубстантивация [*Transsubstantiation*] відчуттів в образах снів (стор. 24).

Вплив органічних стимулів на формування снів сьогодні визнається майже повсюдно, проте механізми цього впливу пояснюють дуже по-різному і часто – доволі плутано. Спроба інтерпретувати сні, спираючись на теорію тілесних відчуттів, наштотується на проблему – як віднайти органічні подразники, що викликали ті чи інші образи; і якщо не приймати правила, запропоновані Шернером, ми опиняємося у незручному становищі, коли на органічний подразник як джерело сновидіння не вказує нічого, крім змісту цього сну.

Є, однак, певна згода щодо інтерпретації певних форм снів з доволі подібним змістом, описаних як «типові», оскільки вони повторюються у багатьох людей. Це добре відомі сні, у яких люди падають з висоти, втрачають зуби, літають і соромляться свого оголеного тіла чи неправильного одягу. Останній сюжет пов'язують з тим, що сновидець випадково скинув з себе ковдру і оголив частину тіла. Сон про випадіння зубів пояснюють «роздратуванням зубів», яке не означає неодмінно хворобливий стан зубів. Відчуття польоту уві сні, за Штрюмпелем,

²⁸ «внутрішнє Я» (фр.).

виникає з поєднання сигналів від дихальних коливань часток легень з пригніченням чутливості шкіри грудної клітки. Саме остання обставина опосередковує уявлення про ширяння у повітрі. Сон про падіння пов'язують з відкиданням руки чи випрямленням зігнутої у коліні ноги уві сні, коли шкіра менш чутлива до тиску – так переміна положення кінцівок знову посилює відчуття тиску на шкіру і втілюється в образах сну як падіння (Strümpell, стор. 118). Слабкість таких пояснень, хоч би якими правдоподібними вони видавалися, полягає в тому, що вони – без додаткових підстав – можуть допускати сприйняття чи несприйняття тієї чи іншої групи органічних відчуттів, доки не складеться сума обставин, яка дозволить пояснити сновиддя. Згодом ми ще матимемо нагоду повернутися до типових снів та їхнього походження.

Б. М. Сімон (Simon, 1888, стор. 34 і далі), порівнюючи серії подібних снів, зробив спробу визначити правила впливу органних подразників на характер снів. Він стверджує, що під час сну, коли апарат, який зазвичай бере участь у виявленні почуттів, збуджується під дією якоїсь сторонньої причини, у спосіб, аналогічний дії почуття, уві сні виникають образи, що узгоджуються з відповідним почуттям.

За іншим правилом (там же, стор. 35), якщо орган під час сну перебуває у стані активності, збудження або порушення, у змісті сну виникнуть елементи, пов'язані з функцією, яку забезпечує даний орган.

Мурлі Волд (Mourly Vold, 1896)²⁹ заповзвся експериментально довести тілесний вплив на формування снів у одній вузькій ділянці. Він застосував перемену положення кінцівок уві сні й послідовно порівнював різні положення зі снами, що відтак виникали. Він отримав такі результати:

1. Положення кінцівок уві сні приблизно відповідає такому у реальності. Так, нам сниться, що наші кінцівки у статичному стані, коли так є в дійсності.
2. Якщо нам сниться, що ми рухаємо кінцівкою, одна з позицій у виконанні цього руху неодмінно відповідатиме реальному розташуванню кінцівки.
3. Положення кінцівки сплячого може відобразитися у його сні, як положення кінцівки іншої особи.
4. Може також снитися перешкодження даному рухові.
5. Кінцівка у відповідній позиції може з'явитися у сні у вигляді тварини або чудовиська, з певною аналогією між ними.
6. Положення кінцівок може стимулювати уві сні думки, що асоціюються з цією кінцівкою. Наприклад, коли перебираємо пальцями руки, нам сняться цифри.

Виходячи з таких результатів, я доходжу висновку, що теорія тілесного збудження теж нездатна вичерпно пояснити брак визначеності у виборі образів, що виникають у снах³⁰.

4. Суто психічні подразники

Коли ми розглядали зв'язки образів сну з активним життям і походження наповнення снів, ми дізналися, що найдавніші й сучасні дослідники цього явища сходяться в тому, що людям сниться те, що вони роблять вдень, і те, що цікавить їх у бадьорому стані. Це перенесення у сні інтересів притомного життя не тільки відображає психічний зв'язок між обома станами, але також не дозволяє нам недооцінювати це джерело сну, яке – у поєднанні з дією згаданих вище подразників – дозволить уточнити походження всіх образів у снах. Проте нам відомі також заперечення такого твердження, а саме, що сні звільняють нас від денних турбот, а елементи реального життя приходять у наші сні тільки тоді, коли вже втратили актуальність. Таким чином, посуваючись у тлумаченні снів, ми не можемо визначити загальні правила, не

²⁹ Йон Мурлі Волд – норвезький філософ другої половини XIX ст. (прим. пер.).

³⁰ Згаданий автор відтоді зібрав у двох томах матеріали своїх експериментів (з 1910 і 1912 років), на які ми посилатимемося в інших розділах (прим. авт. у вид. з 1914).

послугуючись на кожному кроці висловами на кшталт «частіше», «зазвичай», «у більшості випадків» і ухиляємося від оцінки винятків.

Якби денних інтересів укупі з внутрішніми і зовнішніми подразниками було достатньо для вичерпного пояснення етіології снів, ми були б у змозі вичерпно змалювати походження всіх елементів сну; загадка джерел його виникнення була б розв'язана, і нам залишалось би тільки визначити пропорційну роль психічних і соматичних подразників в окремих снах. Насправді, хоч би хто намагався досі зробити таке вичерпне пояснення, мусив визнати, що походження певної – зазвичай, дуже істотної – частини сновидіння не надається до пояснення. Денні турботи як психічне джерело снів, мабуть, не відіграють такої ролі, якої слід би від них очікувати, виходячи з тверджень, що людина не припиняє своєї діяльності уві сні.

Інші джерела психічного сну невідомі. Таким чином, в усій літературі з виникнення снів – за винятком робіт Шернера (Scherner), про які трохи згодом – утворилася велика прогалина у питанні з походження найбільш характерного матеріалу ментальних образів сну. У цій делікатній ситуації більшість авторів схильні применшувати роль у наповненні снів психологічного компоненту, який так складно досягнути. Щоправда, вони поділяють усі сні на похідні від нервової стимуляції й асоціативні, з яких останні лише відтворюють джерело ³¹ (Wundt, 1874, стор. 657 і далі), однак самі не можуть позбутися сумнівів, чи бодай який-небудь сон «виникає без впливу тілесних подразників» (Volkelt, 1875, стор. 127). Складно виявляється навіть охарактеризувати асоціативні сні як такі: «У разі суто асоціативного сну не може бути й мови про таке міцне ядро ³². Елементи дуже слабо згруповуються навколо центрального образу. Уявлення, які у будь-якому сні живуть незалежно від розуму чи здорового глузду, тут уже не стримуються навіть дією тілесних чи ментальних стимулів, а, полишені на волю власного руху, хаотично чергуються і переміщуються». (Volkelt, там же, стор. 118.) Вундт так само схильний применшувати значення психічного фактора у виникненні снів (Wundt, 1874, стор. 656–657), наполягаючи на тому, що «образи сновидінь незаслужено вважають чистими галюцинаціями. Ймовірно, більшість зі снів є, насправді, ілюзіями, що виникають з м'яких душевних вражень, які полишають нас уві сні». Віганд, приймаючи таку саму точку зору, іще узагальнює її (Weygandt, 1893, стор. 17). Він стверджує, що для всіх снів «першопричиною є сенсорні стимули, до яких лише згодом приєднуються репродуктивні асоціації». Іще далі в обмеженні ролі психічних джерел іде Тісьє (Tissié, 1898, стор. 183): «Les Rêves d'Origine Absolument psychique n'existent pas», і в іншому місці (там же, стор. 6.): «Les pensées de nos rêves nous viennent du dehors» ³³.

Ті автори, – і серед них впливовий філософ Вундт, – які тримаються компромісного погляду на проблему, не оминають відзначити, що у більшості снів соматичні подразники і психічні стимули (невідомі або упізнані денні турботи) діють сукупно.

Ми переконаємося згодом, що загадку виникнення снів дозволяє розв'язати віднайдення непередбаченого психічного джерела. На разі ж, не дивуймося завищенню ролі стимулів, не пов'язаних з розумовою діяльністю. Річ не тільки у тому, що їх легко знайти і навіть підтвердити експериментом; але це також узгоджується з соматичною концепцією виникнення снів, найбільше поширеною сьогодні у психіатрії. Хоча домінування мозку над організмом доведено достатньо переконливо, будь-які натяки на незалежність психічного життя від органічних змін або на стихійність його проявів лякають психіатрів так, ніби йдеться про неминуче повернення у часи натурфілософії і метафізичного розуміння природи душі. Підозріливість психіатрів поставила психіку під суворий нагляд, який забороняє будь-яке свавілля її імпульсів. Таке ставлення показує лише брак довіри до причинних зв'язків між тілесним і психічним.

³¹ Під «джерелом» тут напевне слід розуміти саме реальний досвід (прим. пер.).

³² Тобто таке, що виникало б у разі соматичної стимуляції (прим. пер.).

³³ «Снів цілковито психічного походження не існує»; «Думки наших снів приходять до нас іззовні» (фр.).

Навіть там, де дослідження розкриває психічну першопричину явища, ретельніше вивчення знайде глибше його коріння в органічному житті. Але, якщо сучасний рівень знань іще не дає нам можливості зазирнути за ментальне, немає потреби його заперечувати.

Г. Чому ми забуваємо сни по пробудженні

Стало приказкою те, як вранці сон «тане». Звісно, запам'ятати його можливо, бо свої сни ми знаємо лише з пам'яті по пробудженні. Але дуже часто ми маємо відчуття фрагментарності й неповноти спогаду про сон, наповнення якого, насправді, було більшим. Крім того, цей спогад – можливо, яскравий вранці – зникає впродовж, скорочуючись до незначних уривків. Часто ми також, знаючи, що мали якийсь сон, не пам'ятаємо, про що він був; і ми настільки звикли до схильності забувати сни, що нам не видається абсурдним те, що людина вранці не знає ні що саме їй снилося, ні навіть – чи снилося щось узагалі. З іншого боку, трапляється, що сни надзвичайно чітко тримаються у пам'яті. Я аналізував сни своїх пацієнтів, які вони бачили двадцять п'ять і більше років тому, і можу пригадати певний свій сон, якому щонайменше тридцять сім років, а він досі не втратив свіжості. Це доволі дивно і спочатку видається незрозумілим.

Забуття снів найдосконаліше описав Штрюмпель (Strümpell, 1877, стор. 79 і далі). Це, безперечно, складне явище, оскільки автор виводить його не з однієї, а з цілої низки причин.

Перш за все, причини, з яких ми забуваємо події реального життя, поширюються також на сни. Ми схильні забувати незліченну кількість відчуттів і вражень, які виявилися ослабленими і не викликали достатнього збудження душі. Те саме трапляється з багатьма образами зі снів – ми їх забуваємо, бо вони були занадто слабкими, тоді як сильні образи з того самого сну залишаються у пам'яті. Зрозуміло, проте, що фактор інтенсивності як такий не є вирішальним у збереженні образів сну; і Штрюмпель (Strümpell, 1887, стор. 82), і низка інших авторів (напр., Salkins, 1893, стор. 312) визнають, що нерідко ми швидко забуваємо образи, які – ми знаємо – були дуже яскравими, водночас утримуючи в пам'яті нечіткі, тьмяні елементи. Крім того, у реальному житті ми скоріше забуваємо одноразові враження і ліпше запам'ятовуємо те, що повторюється неодноразово, а більшість снів становлять унікальний досвід³⁴, і ця обставина теж сприяє нашій схильності забувати сни. Та набагато важливішою є третя причина. Щоб відчуття, ідеї, думки стали прийнятними для запам'ятовування, вони не повинні виступати ізольовано, а мають включати однорідні групи та логічні ланцюжки. Якщо слова невеличкого віршика розділити і перемішати, такий текст важко буде запам'ятати. «Упорядковані і розташовані у належному порядку слова допомагають одне одному, складаючись у загальний ясний сенс, який тривалий час зберігається у пам'яті. Нонсенс ми насилу і рідко утримуємо в пам'яті так само, як плутанину і безлад» (Strümpell, 1877, стор. 83). Снам же, у більшості випадків, бракує ясного сенсу і послідовності. Композиції снів бракує характеристик, що сприяли б їх запам'ятовуванню, вони зазвичай розпадаються скоро по пробудженні і забуваються. Радешток (Radestock, 1879, стор. 168), проте, зауважує, що ми найкраще утримуємо в пам'яті найхімерніші сни, що не зовсім узгоджується з наведеним вище твердженням.

Ще дієвіше, на думку Штрюмпеля, сприяють забуттю снів інші фактори, що впливають із співвідношення між снами й повсякденним життям. Наша слабка пам'ять на сни, очевидно, є проявом раніше згадуваної схильності (майже) всіх снів відтворювати не цілісні факти реального життя, а тільки окремі подробиці, зазвичай відірвані від психічного контексту, належного їм у притомному стані. Таким чином, композиції снів не знаходять собі місця серед психічних послідовностей, які наповнюють нашу свідомість. Немає нічого, що нагадало б нам про них. «Таким чином, образи снів ніби зависають над ґрунтом нашого психічного життя і плавають у психічному просторі, як хмарки у небі, що їх розсіює повів вітерця». (Strümpell, 1877, стор. 87). Крім того, щойно по пробудженні реальний світ заволодіває нашими чуттями

³⁴ Періодично повторювані сни спостерігаються рідко. Цікава колекція таких снів представлена у Шабаньйо (Chabaneix, 1897, стор. 212 і далі) (прим. авт.).

так різко, що тільки лічені образи снів здатні протистояти його силі. Вони відступають перед враженнями нового дня, подібно до того, як сяйво зірок мерхне проти сонячного світла.

Нарешті, не слід забувати, що більшість людей взагалі мало цікавляться своїми снами. А хто, як, наприклад, вчений-дослідник, зосереджується на пригадуванні своїх снів, той з часом знатиме більшу їх кількість, ніж зазвичай – отже, запам'ятовує свої сни простіше і частіше.

Дві інші причини, з яких ми забуваємо свої сни, на додачу до наведених Штрюмпелем, називає Бонателлі ³⁵ (Bonatelli, 1880, за Benini, 1898, стор. 155–156): 1) зміна рівня ценестезії під час сну і під час неспання не сприяє взаємодії двох станів; 2) відмінність упорядкування матеріалу уявлень у снах перешкоджає відтворенню їхніх уявлень у бадьорому стані.

З огляду на всі причини, з яких ми забуваємо сни, зазначає той-таки Штрюмпель, видається навіть дивним, що так багато снів утримуються у пам'яті. Подальші зусилля авторів, спрямовані на визначення правил, за якими сни запам'ятовуються, теж приводять до загадкових і нез'ясовних обставин. Деякі особливості пам'яті про сни відзначені у сучасній літературі. Наприклад, забутий скоро по пробудженні сон може знову пригадатися впродовж дня, якщо про його, здавалось би, забуте наповнення нагадає якесь випадкове враження (Radestock, 1879; Tissie, 1898).

Взагалі ж, за критичної оцінки, пам'ять про сни наражається на сумніви, які підважують її значення. Якщо значну частину наповнення снів ми забуваємо, то не можемо бути впевненими, що збережена у пам'яті частина не спотворена.

Сумніви щодо точності відтворення снів пам'яттю висловлює Штрюмпель (Strümpell, 1877, стор. 119): «Дуже просто може статися, що свідомість притомного стану мимоволі істотно виправить пам'ять про сон: ми уявлятимемо, що нам снилося те, чого насправді не було уві сні».

П. В. Йессен особливо наголошує (Jessen, 1855, стор. 547): «У вивченні й інтерпретації послідовних і логічних снів слід завжди зважати на ту зазвичай нехтувану, а однак важливу обставину, що, пригадуючи такі сни, ми – несвідомо й мимоволі – заповнюємо прогалини й доповнюємо зміст. Рідко буває, а, може, й ніколи не трапляється сон настільки ж послідовний і цілісний, наскільки видається таким його відтворення у пам'яті. Навіть найпереконаніші правдолюби навряд чи здатні переповісти незвичний сон без жодних доповнень і прикрашання: прагнення людського розуму бачити цілісну картину настільки сильне, що мимоволі виправляє будь-які непослідовності, що порушують цілісність сну».

Майже перекладом наведеного твердження Йессена видаються незалежні мікування В. Еггера (Egger, 1895, стор. 41): «...L'observation des rêves a ses difficultés spéciales et le seul moyen d'éviter tout erreur en pareille matière est de confier au papier sans le moindre retard ce que l'on vient d'éprouver et de remarquer; sinon, l'oubli vient vite ou total ou partiel; l'oubli total est sans gravité; mais l'oubli partiel est perfide; car si l'on se met ensuite à raconter ce que l'on n'a pas oublié, on est exposé à compléter par imagination les fragments incohérents et disjointes fournis par la mémoire... on deviant artiste à son insu, et le récit périodiquement répété s'impose à la créance de son auteur, qui, de bonne foi, le présente comme un fait authentique, dûment établi selon les bonnes méthodes...» ³⁶.

Так само К. Шпітта (Spitta, 1882, стор. 338), здається, вважає, що саме намагаючись відтворити сон, ми вносимо порядок у сукупність не пов'язаних між собою елементів сновидіння

³⁵ Мається на увазі італійський філософ-ідеаліст XIX ст. Франческо Бонателлі, дід іншого знаного філософа, Бернардіно Варіско (прим. пер.).

³⁶ «Спостереження за снами має свої особливі труднощі, і єдиний спосіб уникнути помилки у таких питаннях – це якнайшвидше довірити паперу щойно пережите й помічене; інакше дуже скоро забудемо – повністю або частково. Не так страшно – якщо повністю, але часткова втрата підступніша, бо тоді, переповідаючи збережені у пам'яті непослідовні й незв'язані фрагменти, ми схильні доповнювати їх з уяви... Ми несвідомо стаємо художниками слова, а періодично повторювана розповідь схиляє автора вірити, що він подає справжній факт, встановлений належним чином і за всіма правилами» (фр.).

– «з мішанини роблячи послідовність, співставлення, запроваджуємо процес логічного зв'язування, якого бракує у сні».

Перевірити точність пам'яті можна тільки об'єктивним контролем, але його неможливо застосувати до снів, бо вони становлять особистий досвід, єдиним знанням про який залишаються власні спогади. У такому разі, наскільки вартісною вважати нашу пам'ять про сни?

Д. Особливі психологічні характеристики снів

У науковому дослідженні снів ми виходимо з припущення, що сон є результатом діяльності нашого розуму. Проте наповнення сну постає перед нами як щось чужорідне, і ми настільки мало усвідомлюємо себе творцями власних снів, що кажемо: «Мені приснилося» замість: «Я снів/ла». З чого походить наша відчуженість від наших снів? Наше обговорення джерел снів виключає обумовленість цього почуття наповненням снів, оскільки реальне життя і сні здебільшого містять спільний матеріал. Відтак виникає питання, чи не зміни у психічних процесах під час сну створюють згадане враження, а отже, нам варто розглянути психологічні характеристики снів.

Ніхто не підкреслив так різко істотну різницю між снами і притомною свідомістю і не зробив з цього такі далекосяжні свої висновки, як Густав Теодор Фехнер в одному з розділів своїх «Елементів психофізики». (G. T. Fechner, 1889, том 2, стор. 520–521). На його думку, «ні просте пригнічення свідомого психічного життя нижче базового порогу», ні відвернення уваги від впливів зовнішнього світу не є достатнім для пояснення психологічних особливостей життя уві сні у порівнянні з реальним життям. Навпаки, він припускає, що місце дії у снах є відмінним від того, де розгортається притомне життя. «Якби місце здійснення психофізичної активності уві сні і поза сном було тим самим, сон, на мій погляд, виступав би продовженням реального життя тільки на більш низькому рівні ідеації³⁷ й неминуче містив би той самий матеріал і прибирав би подібні форми. Однак, так не є».

Не зовсім ясно, що Фехнер розуміє під місцем здійснення психофізичної активності і ніхто, наскільки мені відомо, не пішов шляхом, на який він натякає у цьому зауваженні. Ймовірно, нам варто відкинути анатомічну інтерпретацію у сенсі фізіологічної локалізації у мозку чи посилення на гістологічні шари мозкової кори. Але, можливо, наведена думка виявиться плідною, якщо вона вказує на психічний апарат, утворений декількома послідовно розташованими інстанціями.

Інші автори задовольнялися виділенням окремих психологічних особливостей снів, виходячи з яких намагалися зробити далекосяжні узагальнення.

Правильно зазначають, що одна з головних характеристик життя сну виявляється вже у стані засинання і може вважатися вступом до сну. За Шлейермахером (Schleiermacher, 1862, стор. 351), характерною особливістю притомного стану є те, що процес мислення здійснюється у поняттях, а не в образах. У снах мислення відбувається перш за все у картинах, і можна простежити, як з наближенням сну, пропорційно притлумленню вольової діяльності, всі думки переходять до класу образів. Неможливість вольового оперування уявленнями роботи, яку ми сприймаємо як свідому, і, зазвичай, пов'язаний з цим станом вплив образів – ось дві постійні особливості сну, які психологічний аналіз змушує нас визнати типовими характеристиками цього стану. Як ми вже знаємо, згадані образи – гіпнагогічні галюцинації – за змістом ідентичні картинам снів³⁸.

Уві сні мислення здійснюється здебільшого у візуальних картинах, але не винятково. Сні включають також слухові образи й, меншою мірою, враження інших чуттів. Чимало думок виникає у сні у вигляді фраз (можливо, залишків словесної діяльності) або уявлень, так само, як у активному житті. Характерні суто для снів тільки елементи їхнього вмісту, що поводяться як зображення, тобто подібніші до чуттєвих спостережень, ніж до інтелектуальних ідей. Від-

³⁷ Ідеація (*псих.*) – творення понять і уявлень і довільне оперування ними. В оригіналі автор вживає прозоріше німецьке слово *Vorstellungsleben*, букв. «життя уявлень» (прим. пер.).

³⁸ Зільберер (Silberer, 1909) надав гарні приклади того, як у стані напівсну навіть абстрактні думки перетворюються на пластичні образи, що мають виражати те саме значення. Я матиму нагоду далі повернутися до цього відкриття в іншому контексті (*прим. авт.* у вид. з 1911 р.).

кидаючи закиди психіатрів стосовно природи галюцинацій, можна погодитися з твердженням експертів, що сні галюцинують, що вони замінують думки на галюцинації. У цьому розумінні немає жодної різниці між зоровими й слуховими з'явищами: відзначалося, що пам'ять про почуту мелодію після засинання перетворюється уві сні на галюцинацію тієї самої мелодії; тим часом, якщо людина, у процесі, прокидається і знову засинає, так, що два стани змінюються неодноразово, первісна галюцинація поступається слабшому і якісно відмінному образу.

Перетворення ідеї на галюцинацію – не єдине, що відрізняє мислення сну від притомного мислення. Сні створюють з образів ситуацію, представляючи її як справжню; за висловом Шпітти, сні надають ідеї драматичної форми (Spitta, 1882, 145). Характеристика цього аспекту життя у снах не буде повною, якщо не зауважимо, що під час сну (як правило; оскільки трапляються винятки, які потребують окремого дослідження) ми не міркуємо, а досвідчуємо, тому цілковито віримо у такі галюцинації. Тільки по пробудженні виникає критичне ставлення і усвідомлення того, що ми не досвідчили, а лише думали у своєрідній формі, інакше – снили. Саме ця характеристика відрізняє справжні сні від мрій, які ми ніколи не плутаємо з реальністю.

Ось як Бурдах підсумовує досі розглянуті нами характеристики життя у снах (Burdach, 1838, 502 і далі): «До ключових особливостей снів належить такі: а) [уві сні] суб'єктивна діяльність нашої душі виступає як об'єктивна, оскільки наші чуття сприймають плід нашої уяви так, ніби він є чуттєвим враженням... б) сон кладе край самоправності. Певної пасивності вистачає для того, щоб заснути... Виникнення образів уві сні уможливорюється ослабленням самоправності».

Йдеться про спробу пояснити, чому розум приймає на віру галюцинації снів, що може відбутися тільки за умови припинення його самостійної діяльності. Штюрмпель (Strümpell, 1877) стверджує, що розум поводиться правильно і відповідно до своїх механізмів. Елементи снів аж ніяк не прості примари, а справжні й реальні переживання душі – такі, якими вони виникають у притомному стані за посередництва органів чуття (там же, стор. 34). У притомному стані душа формує уявлення у словесних образах і думках, а уві сні – у справжніх чуттєвих картинах (там же, стор. 35). Крім того, уві сні присутнє просторове сприйняття, оскільки відчуття й образи переміщуються у зовнішнє середовище (там же, стор. 36). Тому також мусимо визнати, що уві сні душа перебуває у тій самій позиції щодо своїх образів і сприйняття, що й після пробудження (там же, стор. 43). Помилка, якої вона у цьому допускається, пов'язана лише з браком у стані сну критеріїв, які дозволили б розрізнити надходження відчуттів ззовні чи зсередини. У снах ми не маємо змоги піддавати їх образи перевірці, яка справдила б їхню об'єктивну реальність. Душа уві сні також нехтує відмінністю між образами, що довільно чергуються і тими, у чергуванні яких довільності немає: вона не в стані застосувати закон причинності до змісту снів (там же, стор. 50–51). Коротко кажучи, її відвернення від зовнішнього світу є, водночас, причиною її віри у суб'єктивний світ снів.

Дельбюф (Delboeuf, 1885, стор. 84) приходять до такого самого висновку через низку інших психологічних аргументів. Ми довіряємо образам снів, тому що уві сні, відірвані від зовнішнього світу, ми не маємо інших вражень для порівняння. Але ми віримо у реальність наших галюцинацій не тому, що у нашому сні ми позбавлені нагоди перевіряти їхню справжність. Сон може симулювати для нас можливість випробування: ми торкаємося побаченої уві сні троянди, а наш сон триває. На думку Дельбюфа, є тільки один дієвий критерій розрізнення сну й реальності, суто емпіричний факт, а саме – пробудження. Я переконуюся, що все від миті засинання до миті пробудження було ілюзорним, коли усвідомлюю, що прокинувся роздягнений у своєму ліжку. Під час сну я вірив у справжність образів через звичний і завжди неослабний спосіб сприйняття зовнішнього світу, якому я протиставляю своє «Я»³⁹.

³⁹ Гафнер (Haffner, 1887, стор. 243) намагається, подібно до Дельбюфа, пояснити функціонування розуму у стані сну

Оскільки відверненню від зовнішнього світу надається вирішальна роль у визначенні головних характеристик снів, тут варто навести кілька давніх тонких спостережень Бурдаха, які висвітлюють відносини сплячої душі з зовнішнім світом і застерігають нас від переоцінки наведених вище міркувань. «Сон можливий, – твердить Бурдах, – за умови, що чуттєві подразники не тривожать душу... але не стільки завдяки відсутності таких подразників у стані сну, скільки через відсутність інтересу до них ⁴⁰; деякі чуттєві враження навіть потрібні для заспокоєння душі – так мірошник спить лише тоді, коли він чує стукіт свого млина, а хто почувається безпечно тільки з запаленим нічником, не може спати у мороці» (Burdach, 1838, 482).

«Душа ізолює себе уві сні від зовнішнього світу і відступає з зовнішньої периферії... вглиб... Однак зв'язок [із зовнішнім світом] не переривається цілковито; якби ми не відчували і не чули нічого, ми взагалі не змогли б прокинутися. Більш того, збереження чуттів уві сні можна довести тим, що пробудження іноді досягається не інтенсивністю подразника, а психологічним контекстом – випадкове слово не розбудить сплячого, але він прокидається, коли його називають на ім'я... Отже, душа уві сні якісно розрізняє відчуття... З цієї причини брак чуттєвого подразника може пробудити того, хто пов'яже з цим подразником щось важливе: так людина прокидається від того, що згасає нічник, а мірошник – від того, що зупинився млин – від припинення дії подразника, який він сприймав своїми органами чуття, але який був йому байдужий, ба, навіть задовольняв його і тому не тривожив уві сні» (там же, стор. 485–486.).

Навіть якщо знехтуємо цими – доволі як на те переконливими – запереченнями, ми змушені будемо визнати, що розглянуті нами досі характеристики снів, які пов'язують з відстороненням від зовнішнього світу, не в змозі повністю пояснити особливості цього явища. Інакше було б можливо перевести галюцинації снів назад, в ідеї, ситуації в снах переформулювати у думки і так розв'язати проблему тлумачення снів. І саме так, зрештою, ми вчиняємо, відтворюючи сон з пам'яті, по пробудженні, однак, попри частковий успіх такого зворотного переладу, сон незмінно зберігає свою таємницю.

Усі автори сходяться на тому, що у снах відбуваються також інші, глибші перетворення матеріалу з реального життя. Зокрема, Штрюмпель вказує на одне з таких перетворень (Strümpell, 1877, стор. 27–28): «З припиненням чуттєвого сприйняття і нормальної життєвої свідомості душа втрачає ґрунт, у якому коріняться її почуття, бажання, інтереси і дії. Психічні стани – почуття, інтереси, ціннісні оцінки, – у притомному стані приналежні до тих чи тих образів з пам'яті, [уві сні] теж зазнають... пригнічення, в результаті якого втрачається їхній зв'язок з відповідними образами; картини предметів, людей, місць, подій і вчинків з реального життя відтворюються у великій кількості, але жодна з них не містить свого психічного значення. Вони відірвані від нього і пропливають у уяві як їм заманеться...».

Відірваність образів сну від їхньої психологічної цінності, своєї чергою викликана відверненням від зовнішнього світу, на думку Штрюмпеля, здебільшого й відповідальна за від-

перемінами, що їх неминуче мають викликати у діяльності нормального психічного апарату ненормальні умови такого стану. Однак Гаффнер дещо інакше змальовує ці умови. На його думку, першою ознакою сновиддя є його незалежність від простору і часу, тобто образи снів вільні від позиції, яку посідає сам сновидець у просторовому і часовому порядку подій. Друга істотна риса сну випливає з того, що галюцинації, фантазії та уявні комбінації переплутані з зовнішнім сприйняттям. «Оскільки всі вищі сили душі – зокрема творення загальних понять, суджень і висновків, з одного боку, і вільне самовизначення, з іншого боку, – пов'язані з чуттєвими образами і завжди мають підґрунтя з таких образів, ці сили також беруть участь у безладі образів сну. Ми говоримо, що вони "беруть участь", оскільки наша здатність судження і сила волі як такі під час сну не занепадають. Наша діяльність так само осмислена і вільна, як у бадьорому стані. Навіть у снах людина не порушує закони мислення як такі – не вважає відмінні речі подібними тощо. Також людина уві сні бажає для себе тільки те, що їй уявляється хорошим (*sub ratione boni*). Але людський дух, в омані сну, плутається у застосуванні законів мислення і волі. Тому у снах ми допускаємося найтяжчих протиріч, попри те, що доходимо проникливих суджень і послідовних висновків і схилиємося до найбільш добродесних рішень. Брак орієнтації обумовлює політ нашої уяви у снах, і брак критичного міркування й спілкування з іншими стає основним джерелом безмежної екстравагантності наших суджень, наших надій і бажань у снах» (там же, стор. 18). (Прим. авт.).

⁴⁰ Пор. з «*Désintéret*», який Кляпаред (Claparède, 1905) вважає елементом механізму засинання (прим. авт.).

чуття химерності, з яким сні асоціюються у нашій пам'яті, на відміну від спогадів про факти реального життя.

Ми бачили, що занурення у сон одразу викликає припинення певного аспекту розумової діяльності, а саме – здатності вольового скерування процесу мислення. Таким чином, ми наближаємося до очевидного припущення, що стан сну може розповсюджуватися на всі функції розумової діяльності. Одні з них геть призупиняються; але постає питання, чи решта з них здійснюється безперешкодно і чи можливе їх нормальне здійснення за таких обставин. А далі виникає імовірність пояснення особливостей снів зниженням ефективності психічної діяльності у стані сну – саме таке судження впливає з вражень, яке сні справляють на нашу приотому свідомість. Наповнення снів непослідовне, воно включає кричущі суперечності, приймає неможливе, нехтуючи знаннями, яким притомна свідомість надає ваги, показує нам нашу етичну і моральну тупість. Той, хто у реальному житті поведився б як уві сні, вважався б божевільним; хто у реальному житті міркував би у такий спосіб і говорив такі речі, як уві сні, справляв би враження дезорієнтованої або недоумкуватої особи. У такому разі, є всі підстави стверджувати, що психічна активність уві сні є дуже низькою, а вищі розумові функції призупинені чи, принаймні, істотно пригнічені.

Автори надзвичайно однотайні (окремі винятки ми розглянемо в іншому місці) у висловленні таких суджень про сон, що ведуть безпосередньо до конкретної теорії чи пояснення сновидінь. З цієї нагоди, від загальних міркувань перейдемо до конкретних висловлень різних авторів – філософів і лікарів – щодо психологічних характеристик сну.

За словами Лемуана (Lemoine, 1855), непослідовність образів є єдиною істотною характеристикою снів.

З ним погоджується Морі (Maury, 1878, стор. 163): «Il n'y a pas de rêves absolument raisonnables et qui ne contiennent quelque incohérence, quelque anachronisme, quelque absurdité»⁴¹.

Шпітта (Spitta, 1882, стор. 193) посилається на твердження Гегеля, що сні позбавлені об'єктивної змістової цілісності.

Дюга пише (Dugas, 1897a, стор. 417): «Le rêve c'est l'anarchie psychique affective et mentale, c'est le jeu des fonctions livrées à elles mêmes et s'exerçant sans contrôle et sans but; dans le rêve l'esprit est un automate spirituel»⁴².

Навіть Фолькельт, не вважаючи психічну діяльність у стані сну безглуздою, визнає наявну уві сні «незв'язаність, неадекватність і сплутаність уявлень, які у притомній свідомості скріплюються логічною силою центрального “Я”» (Volkelt, 1875, стор. 14).

Навряд чи хто гостріше за Цицерона висловився щодо абсурдності поєднань, які виникають у сні («De divinatione», II, lxxi, 146): «Nihil tam praepostere, tam incondite, tam monstruose cogitari potest, quod non possimus somniare»⁴³.

«Це подібно до того, якби психічна діяльність перемістилася з мозку раціональної особи у голову дурня», – говорить про сон Фехнер (Fechner (1889, том 2, стор. 522).

Радешток (Radestock, 1879, 145): «Насправді, у цій схибленій діяльності неможливо визначити якісь чіткі закони. Після зняття суворого поліцейного нагляду раціональної волі і уваги над ходом мислення, сон створює калейдоскопічний вир божевільної плутанини».

Гільдебрандт (Hildebrandt, 1875, стор. 45): «Які дивовижні стрибки дозволяє собі людина уві сні, наприклад, у своїх умовиводах! З якою неупередженістю перевертає з ніг на голову найгрунтовніші емпіричні принципи! Які сміховинні протиріччя ладна терпіти у законах природи і суспільства, аж доки стане, як кажуть, не до жартів і апогей безглуздя викличе пробуд-

⁴¹ «Не буває цілком розумних снів, які не містять жодних невідповідностей, анахронізмів, жодного абсурду» (фр.).

⁴² «Сон – це емоційна і розумова психічна анархія, це гра полишених на самих себе функцій, які здійснюються безконтрольно і безцільно; уві сні дух є духовним автоматом» (фр.).

⁴³ «Немає нічого настільки безглузлого, настільки неадекватного, настільки потворного, що не могло б нам наснитися» (лат.).

ження! Ми впевнено вираховуємо, що тричі три дорівнює двадцяти; нас не дивує, що собака декламує поезію, що небіжчик сам простує до своєї могили, що кам'яна брила плаває у воді; ми вирушаємо з серйозною місією до Бернбурзького герцогства чи до князівства Ліхтенштейн, щоб інспектувати їхній флот, або записуємося волонтерами у військо Карла XII напередодні Полтавської битви».

Бінц (Binz, 1878, 33), маючи на увазі теорію снів, що впливає з цих вражень: «З десяти снів, щонайменше дев'ять абсурдні за змістом. Ми об'єднуємо людей і речі, які не мають між собою нічого спільного. Наступної миті, як у калейдоскопі, відбувається чергове перегрупування – можливо, іще безглуздіше, ніж попереднє. І така мінлива гра не цілковито сплячого мозку триває, аж доки не прокидаємося і лясаємо себе по лобі, питаючи себе, чи ми ще здатні раціонально мислити».

Морі (Maury, 1878, стор. 50) знаходить паралель співвідношенням образів сну з думками притомного стану, яка видається промовистою лікарям: «La production de ces images que chez l'homme éveillé fait le plus souvent naître la volonté, correspond, pour l'intelligence, à ce que sont pour la motilité certains mouvements que nous offre la chorée et les affections paralytiques...»⁴⁴. Далі він розглядає сні, як «toute une série de dégradations de la faculté pensante et raisonnante»⁴⁵ (там же, стор. 27).

Навряд чи є потреба наводити висловлювання авторів, які повторюють тезу Морі для окремих вищих розумових функцій.

Згідно з твердженням Штрюмпеля, у снах – навіть якщо абсурдність їхнього наповнення не є наочною – бракує логіки, що спиралась би на принципи обумовленості й співвідносності (Strümpell, 1877, стор. 26). За словами Шпітти (1882, стор. 148), ідеї, що виникають уві сні, як здається, геть випадають з законів причинності. Радешток (Radestock, 1879, стор. 153–154) та низка інших авторів наголошують на властивій снам слабкості у судженнях і висновках. За Йодлем (Jodl, 1896, стор. 123) сні позбавлені критичності й корекції уявлень відповідно до загального наповнення свідомості. Той же автор стверджує: «У снах реалізуються всі види свідомої діяльності – але у неповній, загальмованій, взаємно ізольованій формі». Суперечності, в які вступають уві сні наші знання з реального життя, Штрікер (а з ним багато інших авторів) пояснює тим, що уві сні забуваються факти або втрачаються логічні зв'язки між поняттями (Stricker, 1879, стор. 98) тощо...

Автори, що в цілому висловлюють таку неприхильну думку щодо психічних функцій уві сні, визнають, однак, що певний залишок розумової діяльності уві сні зберігається. Зокрема, чітко про це заявляє Вундт (Wundt), чиє вчення зажило авторитету серед багатьох дослідників проблем сну. Відтак, виникає питання, якою є природа тих залишків нормальної розумової активності у снах? Загально визнаним зараз вважається, що відтворювальна здатність, пам'ять, страждає уві сні меншою мірою і, як видається, набуває певної переваги у порівнянні з виявленням цієї функції у бадьорому стані (див. вище, Б), хоча деякі абсурдності снів мають пояснюватися саме типовими для сну забуттями. За словами Шпітти, сон не впливає на виявлення вдачі [*Gemütsleben*], і саме воно скеровує сні. Під «вдачею» [*Gemüüt*] він розуміє «сталу сукупність почуттів, яка становить внутрішню суб'єктивну сутність людини» (Spitta, 1882, стор. 84 і далі).

За Шольцом (Scholz, 1887, стор. 37), розумова діяльність у снах виявляє себе в «алегорійній реінтерпретації», якій вона піддає матеріал. Зібек теж вбачає у снах «здатність додаткової інтерпретації» (Siebeck, 1877, стор. 11), яку розум застосовує до всього, що ми сприймаємо і відчуваємо. Особливі труднощі виникають щодо оцінки найвищої психічної функції, тобто

⁴⁴ «Виробленню цих образів у розумовій сфері – які у притомної людини виникають здебільшого за участю волі – у сфері моторики відповідають певні рухи, що виникають у хворих на хорею чи параліч» (фр.).

⁴⁵ «цілу серію втрат у здатності мислення й міркування» (фр.).

свідомості. Оскільки те, що ми знаємо про сон, приходить до нас тільки через свідомість, не може бути жодного сумніву щодо її збереження уві сні; але Шпітта (Spitta, 1882, стор. 84-5) стверджує, що свідомість уві сні не включає самосвідомості. Дельбюф визнає (Delboeuf, 1885, стор. 19), що він не розуміє природи такої відмінності.

Асоціативні закони, за якими згруповуються ідеї, також діють у снах, ба, у снах їхня сила виявляється виразніше. Штрюмпель (Strümpell, 1877, стор. 70): «Перебіг сну відбувається, мабуть, винятково за законами голих ідей або органічних подразників, що супроводжують такі ідеї; тобто поза впливом осмислення, естетичного смаку чи моральної оцінки».

Автори, чий погляд я тут відтворюю, змальовують процес продукування снів у такий спосіб: уві сні сума чуттєвих подразників, що надходять зі згадуваних нами джерел, перш за все пробуджує у душі групу ідей у вигляді галюцинацій (або, за Вундтом, ілюзій – позаяк вони походять від зовнішніх і внутрішніх подразників). Вони зв'язуються між собою відповідно до відомих асоціативних законів і, за тими самими законами, викликають нову серію ідей (радше, образів). Далі весь матеріал обробляється настільки, наскільки це дозволяють залишки активності організаційних і мислених функцій розуму (див. Wundt, 1874, стор. 658 і Weygandt, 1893). Незрозумілим залишається, щоправда, які мотиви визначають збудження тієї чи іншої вервечки асоціацій образами, які надходять не ззовні.

Утім, неодноразово зазначався особливий характер асоціацій, що зв'язують між собою ідеї сну, і їхня відмінність від тих, що починають діяти по пробудженні. Так, Фолькельт стверджує (Volkelt, 1875, стор. 15): «У снах уявлення грають у квача, хапаючись за випадкові подібності і ледь помітні зв'язки. Усі сні сповнені цих недбалих, випадкових поєднань». Морі надає найбільшій ваги цій асоціативній особливості, яка дозволяє йому аналогії з певними психічними розладами. Він визначає дві основні риси маячні [*délire*]: «1) une action spontanée et comme automatique de l'esprit; 2) une association vicieuse et irrégulière des idées»⁴⁶. (Maury, 1878, стор. 126). Він надає два чудових приклади власних снів, у яких лише подібність слів пов'язує образи. Йому снилося *паломництво* (*pèlerinage*) до Єрусалима чи Мекки. По низці пригод він потрапляє до хіміка *Пелет'є* (*Pelletier*), після розмови з яким той вручає йому цинкову *лопату* (*pelle*), яка у подальшій частині сну перетворюється на дивовижний меч (там же, стор. 137). В іншому сні, він ішов шляхом і читав *кілометрові* позначки. Діставшись бакалійної крамниці, він став на великі ваги, і бакалійник зважував його за допомогою *кілограмових* гирь. Потім бакалійник сказав йому: «Ви не у Парижі, а на острові *Жілоло*⁴⁷». Потім у цьому таки сні він бачив квітку *лобелії*, а також генерала *Лопеса*, про смерть якого прочитав незадовго перед тим, і, нарешті, прокинувся, граючи у *лотерею*. (Там само.)⁴⁸

Ми, безперечно, готові почути з іншого боку контраргументи проти зневаги до рівня психічних функцій під час сну, хоча такі заперечення видаються непростою справою. Втім, один з «огудників» сновидінь зазначає (Spitta, 1882, стор. 118), що ті самі психологічні закони, які переважають у притомному стані, керують також сном; інший (Dugas) обмовлюється, що «le rêve n'est pas déraison ni même irraison pure»⁴⁹; але їхні запевнення небагато важать, якщо автори не намагаються примирити таку оцінку зі змальованими ними ж таки психічною анархією і розпадом усіх розумових функцій уві сні. Схоже, однак, на деяких авторів зійшло осяяння і вони допускають можливість того, що безумство сну не позбавлене методу і можливо навіть є симуляцією, як у випадку данського принца, якого – з його волі – вважали за безумця. Ці автори напевне уникали судити за зовнішнім виглядом, або ж сні запропонували їм відмінний зовнішній вигляд.

⁴⁶ «1) спонтанна і ніби автоматична дія розуму; 2) хибне і непослідовне об'єднання ідей» (*фр.*).

⁴⁷ Так вимовлялося французькою; точніше було б «Жайлоло» – давня назва острова Галмагера (прим. пер.).

⁴⁸ Дещо згодом ми навчимося розуміти сенс таких снів, зі співзвучними складами й алітераціями (прим. авт.).

⁴⁹ «Сон не є безглуздя і не цілковито суперечить здоровому глузду» (*фр.*).

Так, Генрі Гевлок Елліс, не бажаючи зупинятися на позірній абсурдності снів, визначає їх як «архаїчний світ великих емоцій і недосконалих думок» (Havelock Ellis, 1899, стор. 721), дослідження якого допомогло б нам у вивченні примітивних етапів еволюції психічного життя.

Джеймс Сюллі (James Sully, 1893, стор. 362) висловлює ту ж таки точку зору гостріше і глибше. Його тези заслуговують на тим більшу увагу, з огляду, що він був переконаний, як, можливо, ніхто з інших психологів, у завуальованому сенсі снів. «Now our dreams are a means of conserving these successive personalities. When asleep we go back to the old ways of looking at things and of feeling about them, to impulses and activities which long ago dominated us»⁵⁰.

Мислитель Дельбюф стверджує, щоправда, не наводячи доказів проти опонентів такого погляду і тим ставлячи себе у вразливе становище: «Dans le sommeil, hormis la perception, toutes les facultés de l'esprit, intelligence, imagination, mémoire, volonté, moralité, restent intactes dans leur essence; seulement elles s'appliquent à des objets imaginaires et mobiles. Le songeur est un acteur qui joue à volonté les fous et les sages, les bourreaux et les victimes, les nains et les géants, les démons et les anges»⁵¹ (Delboeuf, 1885, стор. 222).

Найбільш енергійним з опонентів видається схильний применшувати психічну продуктивність уві сні маркіз д'Ерве де Сен-Дені, у жваву полеміку з яким вступив Морі і трактат якого, попри всі свої зусилля, я не спромігся роздобути⁵². Морі пише про нього так (Maury, 1878, стор.19): «M. le Marquis d'Hervey prête à l'intelligence durant le sommeil, toute sa liberté d'action et d'attention et il ne semble faire consister le sommeil que dans l'occlusion des sens, dans leur fermeture au monde extérieur; en sorte que l'homme qui dort ne se distingue guère, selon sa manière de voir, de l'homme qui laisse vaguer sa pensée en se bouchant les sens; toute la différence qui sépare alors la pensée ordinaire de celle du dormeur c'est que, chez celui-ci, l'idée prend une forme visible, objective et ressemble, à s'y méprendre, à la sensation déterminée par les objets extérieurs; le souvenir revêt l'apparence du fait présent».⁵³ До цього Морі додає: «qu'il y a une différence de plus et capitale à savoir que les facultés intellectuelles de l'homme endormi n'offrent pas l'équilibre qu'elles gardent chez l'homme éveillé»⁵⁴.

Н. Вашід (Vaschide, 1911, 146 і далі) дає нам уявлення про книжку д'Ерве і наводить з неї думки про позірну алогічність снів: «L'image du rêve est la copie de l'idée. Le principal est l'idée; la vision n'est qu'accessoire. Ceci établi, il faut savoir suivre la marche des idées, il faut savoir analyser le tissu des rêves; l'incohérence devient alors compréhensible, les conceptions les plus fantasques deviennent des faits simples et parfaitement logiques... Les rêves les plus bizarres trouvent même une explication des plus logiques quand on sait les analyser»⁵⁵.

⁵⁰ «Отже, наші сні є засобом збереження цих послідовних особистостей. У снах, ми повернемося до старих поглядів на речі і тогочасних почуттів щодо них, до поривань і діяльності, які давніше володіли нами» (англ.).

⁵¹ «Уві сні всі, крім сприйняття, розумові функції – інтелект, уява, пам'ять, воля, мораль – залишаються незмінними за своєю суттю; тільки вони застосовуються до об'єктів уявних і мінливих. Сновидець – актор, який на власну волю грає дурнів і мудреців, катів і жертв, гномів і велетнів, демонів і янголів» (фр.).

⁵² Можливо тому, що маркіз – видатний синолог свого часу – трактат з керування снами «Les rêves et les moyens de les diriger; observations pratiques» опублікував анонімно (прим. пер.).

⁵³ «Маркіз д'Ерве наділяє розум під час сну цілковитою свободою дій і уваги, і він, здається, вважає, що сон полягає лише в обмеженні чуттів, у їхньому відверненні від зовнішнього світу. Таким чином, він вважає, що людина, яка спить, не відрізняється від того, хто пускає думки у вільний політ і відключає чуття. Різниця між звичайною думкою і думкою сплячого в тому, що у цього останнього вона прибирає видимої, об'єктивної форми і уподібнюється за сприйняттям до зовнішніх об'єктів, а пам'ять прибирає вигляду поточних обставин» (фр.).

⁵⁴ «Є ще одна відмінність, визначальна за значенням, а саме та, що розумові функції сплячого не забезпечують балансу, який підтримується у пробудженому стані» (фр.).

⁵⁵ «Образ сну є копією ідеї. Основною є ідея, видіння є лише доповненням. Коли це встановлено, треба пізнати, як стежити за перебігом ідей, навчитись аналізувати тканину снів; позірні непослідовності робяться тоді зрозумілою, найхімерніші конструкції виявляються простими і цілком логічними фактами... Ми здатні знайти пояснення навіть найменш логічним снам, знаючи, як аналізувати їх» (фр.).

Йоган Штерке (Johan Störcke, 1913) вказує, що подібне пояснення непослідовності снів дає давніший автор, Вольф Давідсон (Wolf Davidson, 1799, стор. 136), з чіткими роботами я не був знайомий: «Дивні стрибки наших ідей уві сні ґрунтуються на асоціативних законах, однак іноді з'єднання відбувається у темряві душі і стрибок уяви часто спостерігається там, де його немає».

Діапазон ставлення до снів як психічного продукту у літературі надзвичайно широкий – від найглибшого презирства, з яким ми вже ознайомилися, через уявлення про наразі ще не розкриті значення цього явища, до завищеної оцінки, яка ставить його вище за функції притомної свідомості. Гільдебранд, який, як ми знаємо, підсумував усі психологічні риси снів у трьох парадоксальних суперечностях, використав два протилежних краї наведеної ціннісної шкали заради отримання третьої з антиномій (Hildebrandt (1875, 19 f.), 1875, 19 сл.): «Це контраст між посиленням інтенсивності психічного життя – нерідко, до рівня віртуозності, і, з іншого боку, його занепадом і ослабленням – часто нижче людського рівня.

Що до першого, то хто ж не підтвердить з власного досвіду, що сні у витворах і тканині свого генія іноді сягають таких глибин інтимності, вершин розуму, ніжності почуттів, ясності бачення, тонкості спостереження, гостроти кмітливості й дотепності, яких ми ніколи не посідаємо постійно у реальному житті! Сні містять чудову поезію, виразну алегорію, незрівнянне почуття гумору, соковиту іронію. Сні бачать світ у світлі своєрідного ідеалізму і посилюють враження від побаченого глибоким розумінням сутності речей. Вони представляють нам земну красу в сяйві небесної слави, підносять велич гідності, наші повсякденні страхи показують у формі жахів, а кумедне перетворюють на неймовірну комедію. Іноді, після пробудження, ми, ще сповнені вражень, відчуваємо, що реальний світ ніколи не пропонував нам нічого подібного».

Можна запитати себе, чи справді йдеться про той самий предмет у давніше наведених презирливих зауваженнях і у цій безмежній хвалі? Чи деякі з авторів прогавили безглузді сні, а інші не помічають глибоких та витончених? А якщо трапляються сні обох категорій, задовольняючи обидві крайнощі в оцінках, то чи варто марнувати час на пошуки психологічних характеристик снів? Може, достатньо ствердити, що уві сні можливо все – від найглибшого пригнічення психічного життя до такого піднесення, яке не часто трапляється у реальному житті? Та хоч би яким зручним було таке розв'язання, воно суперечить сподіванням усіх дослідників сну, що сутнісні характеристики снів є універсальними, тож їх визначення дозволили б подолати згадані протиріччя.

Поза сумнівом, психічну цінність охочіше приймали і визнавали у попередню інтелектуальну добу, коли думками людей володіла філософія, а не природничі науки. Висловлювання на зразок Шубертового⁵⁶ (Schubert, 1814, стор. 20 і далі), що сон є звільненням духу від сили зовнішньої природи, звільненням душі від кайданів чутливості, і схожих суджень І. Г. Фіхте Молодшого (Fichte, 1864, том 1, стор 143 і далі)⁵⁷, які представляють сні як піднесення психічного життя на вищій щабель, сьогодні важко зрозуміти – їх повторюють лише у середовищі містиків і пієтистів⁵⁸. Поширення наукового мислення супроводжувалося реакцією на розуміння снів як явища. Медичні автори особливо схильні оцінювати психічну діяльність уві сні як тривіальну і маловартісну, тимчасом як філософи і непрофесійні дослідники – психологи-аматори – чийм внеском у цій царині не слід нехтувати, у милій згоді з народними віруваннями, в основному дотримуються високої думки про психічну цінність снів. Той, хто схильний гордувати значенням психічної діяльності уві сні, ясна річ, віддає перевагу тезі про

⁵⁶ Ідеться про німецького лікаря і натураліста XIX ст. Г. Г. фон Шуберта (*прим. пер.*).

⁵⁷ Пор.: Haffner (1887) і Spitta (1882) (*прим. авт.*).

⁵⁸ Блискучий містик Дю Прель – один з небагатьох авторів, кому я хотів би висловити своє співчуття за нехтування у попередніх виданнях цієї книги його позицією – заявляє (Du Prel, 1885, стор. 59), що двері до метафізичного світу, коли йдеться про людей, відчиняються не у реальному житті, а уві сні (*прим. авт. у вид. з 1914*).

соматичні джерела стимуляції снів; а хто вірить, що розум уві сні зберігає більшу частину своїх функцій, звісно, не мають підстав заперечувати надходження імпульсів безпосередньо з сонної свідомості.

Серед вищих функцій, якими може наділити сні будь-яке тверезе порівняння, слід назвати перш за все пам'ять – ми детально розглянули (див. Б) непоодинокі докази на користь цієї тези. Інша теза про перевагу снів над реальним життям, часто згадувана давніми авторами – що сні владні над відстанями у часі й просторі, – легко спростовується як безпідставна. Ця перевага, як зауважує Гільдебрандт (Hildebrandt, 1875, стор. 20), є ілюзорною; сні вільні у часі й просторі у той самий спосіб, що думка у бадьорому стані, і саме тому, що сні є формою мислення. Снам приписувалася іще одна перевага над реальним життям, дотична до перебігу часу, але в дещо іншому сенсі. Сні, як наведений вище сон Морі про його страту на гільйотині (див. В. 1), начебто доводять свою здатність вмістити величезний обсяг образного матеріалу у дуже короткий проміжок часу – набагато більше, ніж наша психіка здатна обробляти у при- томному стані. Проти цього висновку висувуються численні контраргументи. Від часу публіка- цій Льо Лоррена (Le Lograin, 1894) і Еггера (Egger, 1895) «про уявну тривалість часу у снах» розпалилася цікава дискусія і, видається, останнє слово з цього глибокого питання іще не ска- зано ⁵⁹.

Повідомлення Шабаньйо (Chabaneix, 1897) й наведені ним численні приклади безпе- речно підтверджують той факт, що сні можуть продовжувати почату вдень інтелектуальну роботу й привести її до результатів, яких не щастило домогтися вдень, можуть розв'язувати сумніви й проблеми і ставати джерелом нового натхнення поетів та композиторів. Та попри наочність факту, його інтерпретація викликає багато серйозних сумнівів з принципових питань ⁶⁰.

Нарешті, приписувана снам божественна сила віщування викликає суперечку, в якій непереможний скептицизм зіштовхується з уперто повторюваними запевненнями у чинності передбачень. Безперечно правильним буде уникнути заперечень цієї точки зору, оскільки невдовзі низка таких випадків може знайти пояснення у межах психологічної науки.

⁵⁹ Бібліографію та критичну дискусію з цього питання можна знайти у Tobowolska (1900) (прим. авт. у вид. з 1914).

⁶⁰ Пор.: критика у Havelock Ellis (1911, стор. 265) (прим. авт. з 1914).

Е. Етичні почуття в снах

З мотивів, які стануть зрозумілими після того, як читач візьме до уваги мої власні дослідження снів, я відділив від проблем психології сну окреме питання – чи моральні уподобання й почуття сягають у світ снів і, якщо так, то якою мірою. У цьому питанні ми, на свій подив, подибуємо ті ж такі протиріччя у позиціях авторів, які спостерігали з приводу решти розумових функцій. Деякі впевнено стверджують, що сні моральних вимог не знають, а інші так само рішуче заявляють, що моральна природа людини зберігається також у снах.

Звернення до загального досвіду нічних снів не залишає сумніву щодо правильності першої тези. Йессен стверджує (Jessen, 1855, стор. 553): «Ми не тільки не стаємо кращими і добродішнішими уві сні, але навіть навпаки, совість теж засинає, і ми вже не знаємо співчуття і вчиняємо найсерйозніші злочини – крадіжки, насильства і вбивства – байдуже і без краплі каяття».

Радешток (Radestock, 1879, стор. 164): «Слід зазначити, що асоціативні зв'язки, об'єднання ідей відбуваються у снах без осмислення, не зважаючи на естетичні смаки й моральні перестороги; критичність надзвичайно слабка, переважає етична байдужість».

Фолькельт (Volkelt, 1875, стор. 23): «У снах, як відомо, особлива нестримність відзначається у сексуальних стосунках. Сновидець сам у край безсоромний і позбавлений моральних пересторіг, а крім того, він спостерігає інших, навіть осіб, яких високо шанує, за діями, асоціювати з якими у реальному житті він не посмів би їх навіть подумки».

Різкий контраст до цих тверджень становлять заяви на кшталт зробленої Шопенгауером (Schopenhauer, 1862, том 1, стор. 245), що кожен, хто фігурує у сні, діє і висловлюється відповідно до своєї вдачі. Р. Ф. Фішер (R. Ph. Fischer, 1850, за Spitta, 1882, стор. 188) стверджував, що суб'єктивні відчуття і прагнення, емоції і пристрасті довільно виявляються у снах, і що у снах відображаються моральні риси людей.

Гаффнер (Haffner, 1884, стор. 251): «За ліченими винятками... порядна людина буде порядною навіть у снах; вона протистоятиме спокусам, утримається від ненависті, заздрощів, гніву й інших вад; а людина гріхозна, як правило, побачить у своїх снах картини, які мала перед очима у притомному стані».

Фр. Шольц (Scholz, 1887, стор. 36): «У снах є істина, у снах ми пізнаємо власну сутність, попри будь-яку машкару – вшанувальну чи принизливу... Чесна людина не вчинить ганебного злочину навіть уві сні, або, якщо таке станеться, то вона жахнеться свого вчинку як такого, що суперечить її природі. Римський імператор, який стратив одного зі своїх підданих, бо тому снилося, як він стяв голову кесареві, виправдовував своє рішення тим, що маючи такі думки уві сні, той либонь мав подібні у реальному житті. Ось чому про недопустимі для нас речі ми, у дуже характерний спосіб, говоримо: «Мені б таке навіть уві сні не привиділося».

Натомість Платон вважає, що кращими є ті, кому тільки уві сні ввижається те, що інші роблять наяву.

«Розкажи мені свої сні, і я скажу тобі, яка твоя внутрішня сутність», перефразовує Pfaff популярну приказку.

Питання моралі уві сні посідає одне з центральних місць у невеликій брошурі Гільдебрандта, яку я вже так рясно цитував, оскільки з усього, що я знайшов в літературі, його робота найдосконаліша за формою і найбагатша на ідеї. Гільдебрандт теж формулює як закон – що чистіше життя людини, то чистіші її сні; що паскудніше, то брудніші сні.

Моральна природа людини зберігається навіть уві сні: «Тим часом як жодна кричуща арифметична помилка, жодне романтичне перекручення законів природи, жоден найкумедніший анахронізм не бентежать нас і не викликають жодної підозри, ми ніколи не перестаємо розрізняти добро і зло, правду і кривду, чесноти і вади. Хоч би скільки з того, що супроводжує

нас удень, відпало упродовж кількох годин сну, категоричний імператив Канта так невідступно слідує за нами назирці, що ми не можемо позбутися його навіть у снах... Однак пояснити це може тільки те, що основи людської природи, моральне єство надто сильні, щоб їх порушив калейдоскопічний вир сну, якому підвладні уява, інтелект, пам'ять та інші властивості такого класу» (Hildebrandt, 1875, стор 45 і далі).

У подальшому обговоренні питання, у позиціях обох груп авторів виникли дивні зрушення та невідповідності. Строго кажучи всі, хто вірить, що моральність людини припиняє свою дію у снах, мали б утратити інтерес до аморальних снів. Вони б мали заперечувати відповідальність людини за її сні і відкидати спроби вивести з вадливих снів наявність у особи етичних вад так само, як вони впевнено відхиляли б спроби вивести інтелектуальну неповноцінність особи з абсурдності її снів. Інші, натомість, хто обстоює поширення у сні «категоричного імперативу», мали б визнати беззастережну відповідальність особи за аморальні сні. Нам залишалось би тільки сподіватися, що у них самих не трапляться у снах якісь неподобства, що поставлять під сумнів власну моральність цих авторів.

Однак тепер, здається, ніхто не знає про себе напевне, наскільки він добрий чи поганий, і ніхто не може заперечити спогад про власний аморальний сон. В усякому разі, автори з обох груп, попри незгоду в питанні моральності у снах, намагаються пояснювати походження аморальних снів, з чого народжується нова розбіжність у поглядах, оскільки одні шукають відповідь у психічних функціях, а інші – у порушеннях, викликаних соматичними причинами. Відтак, на визнанні особливого психічного джерела, непереборна логіка фактів зводить разом прихильників і противників тези про відповідальність за аморальні сні.

Зрештою всі, хто обстоює тезу про збереження моралі у снах, уникають визнання цілковитої відповідальності за свої сні. Так, Гаффнер стверджує (Haffner, стор. 24): «Ми не несемо відповідальності за свої сні, оскільки наші думки і воля [у ві сні] позбавлені єдиної основи, на якій наше життя посідає правду і реальність... З цієї причини не може жодне бажання чи дія у сні бути праведними чи гріховними». Але люди несуть відповідальність за гріховні сні, веде він далі, настільки, наскільки непрямо спричиняються до них. Люди зобов'язані очищати свою душу, особливо перед сном.

Набагато глибший аналіз цієї суміші відхилення й визнання відповідальності за моральне наповнення снів знаходимо у Гільдебрандта. Він зазначає, що, розглядаючи аморальні сні, ми маємо зважати на драматизм їхньої форми, в якій найскладніші процеси мислення втиснуті у короткі часові проміжки, а також на те, як (навіть він це визнає) уявлення змішуються і втрачають свій сенс; але, попри те, він сумнівається, що можливо цілковито заперечувати відповідальність за гріхи і провини у снах.

(Hildebrandt, 1875, стор. 49): «Коли ми категорично відкидаємо яке-небудь несправедливе звинувачення – надто таке, що стосується наших намірів, ми вдаємося до влучної приказки: “Мені б таке навіть у ві сні не привиділося”. У такий спосіб ми висловлюємо, з одного боку, своє відчуття, що царина снів найвіддаленіша з усіх, де ми відповідальні за свої думки, бо там наші думки настільки слабо пов'язані з нашою реальною особистістю, що заледве можуть вважатися по-справжньому нашими; проте, відчуваючи необхідність гостро заперечити наявність таких думок у цій царині, ми непрямо визнаємо, що наше виправдання не буде повним, якщо ми не поширимо його аж туди. І я думаю, що так висловлюючись, ми несвідомо вимовляємо слово правди».

(Там же, стор. 52): «Неможливо уявити собі жодну дію у сні, первісний мотив якої не прийшов би якимось чином з притомної свідомості у вигляді бажання, пристрасті, емоції». Сон не вигадав його, цей початковий імпульс – він тільки відтворив і переробив його, опрацював у драматичній манері історичний матеріал, знайдений всередині нас; інсценував слово апостола [Івана]: “Хто ненавидить брата свого, той вбивця”. І тим часом, як, по пробудженні, ми можемо – свідомі своєї моральної сили – посміятися з вигадливості розпусного сну, вихід-

ний матеріал, з якого той сон повстав, приводу для веселощів нам не дасть. Ми відчуваємо себе відповідальними за облуди снів – не цілковито, але якоюсь мірою. Себто, якщо ми засто- суємо до цього незаперечні у своїй істинності слова Христа: “З серця виходять лихі думки”, – то навряд чи уникнемо усвідомлення того, що скоєний уві сні гріх тягне за собою певний невизначений мінімум провини».

Отже Гільдебрандт знаходить джерело аморальності снів у паростках зла і недобрих імпульсах, які спокусами прошмигують у наших душах вдень, і він, не вагаючись, включає ці аморальні елементи в оцінку доброзвичайності особи. Саме такі думки і така їх оцінка, як знаємо, спонукала благочестивих і святих усіх часів нарікати на свою тяжку гріховність ⁶¹.

Поza сумнівом, такі несумісні думки виникали у більшості людей – і не тільки у царині етики. Сприйняття ж їх бувало іноді не таким серйозним. Зокрема у Шпітти знаходимо таку заувагу А. Целлера (стаття «Божевілля» у загальній науковій енциклопедії під ред. Ersch und Gruber, стор. 144): «Дух лише зрідка тішитья такою щасливою організацією, що дозволяла б йому щомиті зберігати повну владу – так, щоб ясний і чіткий потік мислення не переривався повсякчас незначними, а то й геть абсурдними, гротескними ідеями. Навіть великі мислителі нарікали на цей сноподібний, дразливий і болісний розумовий непотріб, що порушував їхні глибокі роздуми й високі, серйозні міркування».

Більше світла на психологічний стан, пов’язаний з цією несумісністю думок, проливає зауваження Гільдебрандта про те, що сні іноді дозволяють нам зазирнути у глибини і зака- марки нашої сутності, які недоступні нам у притомному стані (Hildebrandt, 1875, стор. 55). Подібну думку висловлює Кант в одному з абзаців своєї «Антропології» (1798), коли говорить, що сон, імовірно, має показувати нам наші приховані схильності й відкривати нам те, чим ми не є, але могли б стати, за умови іншого виховання. Радешток (Radestock, 1879, стор. 84) стверджує, що сні часто показують нам те, у чому ми не хочемо зізнатися собі, і за це ми їх незаслужено звинувачуємо у брехні й омані. Ердман (J. E. Erdmann, 1852, стор. 115) пише так: «Сон ніколи не показував мені, як я маю ставитися до людини, але, на мій власний подив, зі сну я, часом, дізнався, як я насправді до цієї людини ставлюся і що про неї думаю». Подібне висловлювання є у І. Г. Фіхте (I. H. Fichte, 1864, том 1, стор. 539): «Природа наших снів набагато вірніше віддзеркалює наш загальний настрій, ніж те, що ми знаємо про нього через при- томне самоспоглядання». У вже відомий нам подібний спосіб відбувається поява чужих для нашої етики імпульсів – сон має доступ до розумового матеріалу, якого немає, або він відіграє нікчемну роль наяву, як про це пише Беніні (Benini, 1898, стор. 149): «Certe nostre inclinazioni che si credevano soffocate e spente da un pezzo, si ridestano; passioni vecchie e sepolte rivivono; cose e persone a cui non pensiamo mai, ci vengono dinanzi» ⁶². Схоже у Фолькельта (Volkelt, 1875, стор. 105): «Навіть ті уявлення, що увійшли майже непомітно у притомну свідомість і, можливо, ніколи більше не видобувалися з забуття, у снах уперто нагадують про себе». Тут, нарешті, доречно пригадати твердження Шлейермахера (див. Д, абз. 5) про те, що засинання супроводжується появою самочинних уявлень (образів).

Як «самочинні уявлення» ми можемо визначити весь той ідеаційний матеріал, поява якого в аморальних і абсурдних снах викликає наше здивування. Важлива особливість полягає тільки у тому, що самочинні уявлення у моральній сфері вступають у суперечність з нашими

⁶¹ Цікаво ознайомитися зі ставленням Священної інквізиції до нашої проблеми. У трактаті Томазо Каренї Tractatus de Officio sanctissimae Inquisitionis, 1659 р., виданої у Ліоні, 1659 р., читаємо таке: «Якщо хтось висловлює ересі уві сні, інквізитори мають скористатися з цієї нагоди, щоб вивчити спосіб життя особи, бо уві сні вона зазвичай повертається до того, що має на думці вдень. (за Dr. Ehniger, С. Урбан, Швейцарія). (Прим. авт. у вид. з 1914). [Правильне ім’я автора трактату – Чезаре Каренья, помічник кардинала П’єтро Кампори, єпископа Кремони. Згаданий трактат побачив світ у 1636 р., а під наведеною назвою вийшов другим виданням у 1641 (прим. пер.)]

⁶² «Деякі з наших схильностей, які ми вважали, від якогось часу, придушеними і згаслими, прокидаються; давно поховані пристрасті оживають; речі й люди, про яких ми вже й не згадували, постають перед нами» (im.).

звичними уявленнями, тим часом як інші просто здаються нам химерними. Дотепер не зроблено жодного кроку до глибшого розуміння, що дозволило б нам пояснити цю різницю.

Яке значення появи самочинних уявлень уві сні, які висновки щодо психології притомного і сонного розуму можна зробити з появи у снах цих етично суперечливих імпульсів? Відповідь на ці питання у черговий раз розділяє авторів на опозиційні групи. Міркування Гільдебрандта й тих, хто поділяє його точку зору з цієї проблеми, неухильно приводить до думки про те, що аморальні імпульси мають певну силу також у притомному стані, хоча вона гальмується і не втілюється у дії, і що уві сні вимикаються якісь гальмівні механізми, що вдень не дозволяють нам помічати ті імпульси. Таким чином, сон розкриває – хоча й не вичерпно – справжню сутність людини і є одним з засобів доступу до прихованого внутрішнього світу душі. Тільки виходячи з таких передумов Гільдебрандт (Hildebrandt, 1875, стор. 56) може заявляти про те, що сні застерігають нас щодо прихованих моральних вад нашої душі, подібно до того, як, за визнанням лікарів, сні здатні повідомляти нам про невідчутні наяву розлади фізичного здоров'я. Найімовірніше Шпітта (Spitta 1882, 193 і далі) теж приймає цю точку зору, говорячи про джерела збудження, що наводнюють психіку, наприклад, у період статевого дозрівання. Він втішає сновидця, що той зробить усе від нього залежне, якщо провадитиме строго моральне життя в реальності і вчасно придушуватиме гріховні думки – перше, ніж вони дозріють і виллюються у дії. Згідно з таким розумінням «самочинних уявлень», вони є такими, що «придушуються» вдень і їх слід вважати справжнім психічним явищем.

На думку інших авторів, останній висновок не є правомірним. Так, Йессен вважає, що самочинні уявлення – як уві сні, так наяву чи у маренні й інших маячних станах «мають характер до певної міри механічного чергування образів, викликаних внутрішніми стимулами за приглушення вольової активності» (Jessen, 1855 стор. 360). Аморальні сні нічого не доводять щодо психічного життя сновидця, крім його знайомства з елементами їхнього змісту, які не мусять неодмінно бути пов'язані з його емоційним життям. Читаючи про сні, що кидають виклик моральності у іншого автора – Морі, починаємо сумніватися, чи не приписує він снам здатність аналітично розкладати психічну діяльність на її компоненти, замість нівечити безсистемно: «Ce sont nos penchants qui parlent et qui nous font agir, sans que la conscience nous retienne, bien que parfois elle nous avertisse. J'ai mes défauts et mes penchants vicieux; à l'état de veille, je tâche de lutter contre eux, et il m'arrive assez souvent de n'y pas succomber. Mais dans mes songes j'y succombe toujours ou pour mieux dire j'agis par leur impulsion, sans crainte et sans remords... Évidemment les visions qui se déroulent devant ma pensée et qui constituent le rêve, me sont suggérées par les incitations que je ressens et que ma volonté absente ne cherche pas à refouler»⁶³ (Maury, 1878, стор. 113).

Хто вірить у здатність сновидіння розкрити реальну, нехай навіть згнічену або приховану аморальну схильність людини, не зумів би висловити цю думку різкіше, ніж Морі (там же, стор. 115): «En rêve l'homme se révèle donc tout entier à soi-même dans sa nudité et sa misère natives. Dès qu'il suspend l'exercice de sa volonté, il devient le jouet de toutes les passions contre lesquelles, à l'état de veille la conscience, le sentiment d'honneur, la crainte nous défendent»⁶⁴. В іншому місці він теж знаходить влучне слово (там же, стор. 462): «Dans le rêve, c'est surtout l'homme instinctif que se révèle... L'homme revient pour ainsi dire à l'état de nature quand il rêve; mais moins les idées acquises ont pénétré dans son esprit, plus *les penchants en désaccord* avec elles conservent encore

⁶³ «Наші схильності, ось що заявляє про себе і змушує нас діяти, а наша совість нас не стримує, хоча іноді застерігає нас. Я маю свої вади і ганебні схильності; коли не сплю, я намагаюся боротися з ними і часто не піддаюся їм. Але у своїх снах я завжди їм поступаюся, чи, точніше, я дію за їхніми імпульсами, без страху і каяття... Очевидно, що видіння, які розгортаються переді мною і які складаються у сні, викликані стимулами, що я їх відчуваю, і що їх не намагається придушувати моя сонна воля» (фр.).

⁶⁴ «У сновидіннях людина відкриває себе в усій наготі й первісній нікчемності. Щойно вона припиняє виявляти свою волю, людина стає іграшкою всіх пристрастей, від яких у притомному стані нас боронить совість, гідність, страх» (фр.).

sur lui d'influence dans le rêve»⁶⁵. Потім він наводить за приклад, як часто у власних снах він виявлявся жертвою саме цього марновірства, з яким найрішучіше боровся у своїх публікаціях.

Усі ці проникливі спостереження, однак, втрачають свою цінність у вивченні психології снів, оскільки Морі розглядає так ретельно досліджуване ним явище винятково як «*automatisme psychologique*» [психологічний автоматизм], який, на його думку, домінує у сні, і який він сприймає як цілковиту протилежність психічній активності.

У своїх нарисах з вивчення свідомості Штрікер пише (Stricker, 1879, стор. 51): «Сон – це не просто омана; коли людині сниться, наприклад, що вона боїться розбійників, то розбійники уявні, а страх реальний. Тож слід зазначити, що емоційні відчуття уві сні не можна оцінювати у той самий спосіб, що решту наповнення сну; і тут перед нами постає проблема: яку частину психологічних процесів, що відбуваються уві сні, слід вважати реальними, себто відносити до психічних процесів, що тривають після пробудження?»

⁶⁵ «У снах розкривається насамперед людина інстинктів... Людина у снах повертається, так би мовити, до природного стану; що менш набуті уявлення проникли у її розум, то більший вплив мають на неї уві сні нахили, розбіжні з такими уявленнями» (фр.).

Ж. Теорії снів і функція снів

Будь-яке пояснення феномену снів, яке розглядає з певної точки зору максимальну кількість його характеристик і водночас визначає його роль серед інших явищ, заслуговує на те, щоб називатися теорією снів. Окремі теорії снів відрізнятимуться тим, що вони виокремлюють ту чи іншу характеристику снів як найістотнішу і з неї висновують пояснення і зв'язки з іншими явищами. Немає потреби неодмінно виводити з теорії функцію, однак, оскільки ми, зазвичай, шукаємо телеологічних пояснень, ми прихильніше сприймаємо теорії, що пов'язують суть снів з розумінням їхньої функції.

Ми вже згадували кілька концепцій, які більш-менш справедливо можуть називатися теоріями снів у цьому сенсі. Віра стародавніх, що сни надсилають людям боги, щоб керувати їхніми діями, була повною теорією снів і надавала про них усю інформацію, якою варто було володіти. Відколи ж сни стали об'єктом біологічних досліджень, ми отримали більше теорій, деякі серед яких, однак, є неповними.

Щоб не вдаватися у виснажливе перелічування, можемо спробувати грубо розділити всі теорії на групи, в залежності від базового припущення про тип і рівні психічної діяльності уві сні:

1. Теорії, за якими вся психічна активність пробудженого стану триває уві сні, як, зокрема, вважає Дельбюф. Тобто душа не спить, її апарат залишається поправним, але, перебуваючи в умовах сну, відмінних від умов неспання, його нормальна робота забезпечує результати, відмінні від тих, що у стані неспання. Виникає, однак, питання, чи такі теорії здатні вивести всі відмінності мислення у снах і наяву з самих лише умов сонного стану. Крім того, ці теорії не здатні визначити функції сну; не пропонують жодного пояснення, чому складний механізм психічного апарату продовжує свою діяльність навіть за обставин, для яких здається непристосованим. Єдиним логічним розв'язанням мав би тоді бути сон без снів, а у разі тривозжних подразників – пробудження, але аж ніяк не сни.

2. Теорії, які припускають зниження розумової активності у снах, послаблення зв'язків, обмеження доступного матеріалу. Згідно з цими теоріями, психологічна характеристика снів має бути геть іншою, ніж, скажімо, за Дельбюфом. Сон поширюється далеко за межі душі, він не тільки відмикає розум від зовнішнього світу, але також проникає в його механізми і тимчасово робить їх непридатними до застосування. Якщо я можу дозволити собі порівняння з психіатричними моделями, то перша група теорії представляє сни за аналогією параноїдальних станів, а друга прирівнює їх до форми недоумкуватості або сплутаної свідомості.

Теорія, за якою у снах виявляється лише частка паралізованої сонним станом психічної діяльності, зажила чи не найбільшої популярності серед медичних авторів і загалом у науковому світі. Що ж до широкої аудиторії, яка цікавиться вивченням снів, цю теорію можна вважати панівною. Варто відзначити легкість, з якою вона уникає найпідступніших підводних каменів у поясненні снів – а саме пов'язаних з ними суперечностей. Ця теорія розглядає сни як результат часткового неспання, «поступове, часткове, але дуже аномальне пробудження», за твердженням Гербарта (Herbart, 1892, стор. 307). Така теорія залучає низку станів дедалі більшого пробудження – і аж до цілковитої притомності – для пояснення варіацій ефективності розумової діяльності – від геть недостатньої, виявленням якої є абсурдність снів, до цілковитої зосередженості притомного повністю пробудженого розуму.

Хто відчуває потребу фізіологічного тлумачення чи вважає, що у фізіологічних термінах така теорія матиме більш науковий вигляд, знайде все необхідне у Бінца (Binz, 1878, стор. 43):

«Цей стан (заціпеніння) минає під ранок, але поступово. Концентрація накопичених у білках мозку продуктів стану втомив зменшується завдяки тому, що вони розкладаються і вимиваються постійною дією кровотоку. Подекуди прокидаються окремі клітини, тим часом як нав-

коло них зберігається загальне заціпеніння. Ізольовані групи таких клітин доносять до нашої затуманеної свідомості свої сигнали, не контрольовані іншими ділянками мозку, відповідальними за асоціативні зв'язки. Відтак виникають образи, що зазвичай відповідають фізичним враженням минулого, поєднуючись у незграбні випадкові картини. Зі зростанням кількості звільнених [від заціпеніння] клітин головного мозку, зменшується ірраціональність снів».

Розуміння снів як прояв неповного, часткового неспання або вплив такого розуміння можна знайти всіх сучасних фізіологів і філософів. Найрозлогіше воно представлене у Морі. Часто видається, що автор допускає можливість переміщення неспання і засинання з одних на інші анатомічні ділянки мозку, кожна з яких, відповідно, пов'язана з виявленням певних психічних функцій. Я хотів би тільки зазначити, що навіть у разі підтвердження теорії часткового пробудження її деталі потребували б дуже серйозного обговорення.

Звісно, жодну функцію снів з цієї концепції вивести неможливо. Логічний висновок про положення і значення сну, що впливає з неї, чітко сформулював той-таки Бінц (там же, стор. 357): «Усі факти, як ми бачимо, схиляють нас визначити сні як *соматичний* процес, в усіх випадках некорисний, а у багатьох – виразно патологічний процес».

Термін «*соматичний процес*»⁶⁶ у застосуванні до снів, виділений у тексті самим автором, імовірно, має ширше значення. Він, перш за все, стосується етіології снів, як Бінц найбільше цікавився, вивчаючи експериментальне продукування снів, шляхом застосування сильнодіючих речовин. Зведення механізму виникнення снів суто до соматичних причин гарно узгоджується з такого роду теоріями. Виходячи з крайніх позицій цієї точки зору, поринувши у сон шляхом виключення всіх подразників, ми не маємо жодної потреби бачити сні – аж до ранку, коли поступове пробудження може відобразитися у поверненні чутливості до подразників і виявляти себе у виникненні снів. Однак виключити подразники під час сну неможливо – вони надходять звідусіль, як ті паростки життя, на які нарікає Мефістофель⁶⁷. Вони надходять ззовні, з внутрішнього середовища організму, від усіх його органів і частин, включно з тими, на які ми не зважаємо у стані неспання. Так сон порушується, якийсь куточок душі пробуджується, тоді інший; розум короткий час мириться з пробудженням якоїсь своєї частки, а потім залюбки знову засинає. Сновидіння є відповіддю на розлад сну, викликаний подразником – суто надлишковою, непотрібною реакцією.

Змалювання сну (який, зрештою, залишається психічною функцією) як *соматичного* процесу, передбачає ще й інше значення. Цей термін покликаний заперечити право снів значитися серед процесів психічних. До снів уже давно застосовується порівняння з «десятьма пальцями музично неосвіченого, які бігають клавіатурою інструмента», що, можливо, найліпше висловлює оцінку снів представниками точних наук. Сні, з цієї точки зору, не підлягають тлумаченню; бо як пальці ненавченого музиці можуть виконати музичний твір?

Теорія часткового пробудження зустрічала критику навіть у минулі часи. Зокрема Бурдах писав іще у 1830 році (Burdach, стор. 508 і далі): «Твердження про те, що сні є частковим пробудженням, по-перше, нічого не прояснює ні про сон, ні про неспання, а по-друге, не містить нічого, крім констатації того, що деякі сили душі у снах функціонують, тим часом як інші відпочивають. Але така перемінність відбувається впродовж усього життя».

На панівну теорію сновидінь, яка розглядає сні, як «соматичний» процес, спирається дуже цікава гіпотеза, висунута вперше В. Робертом у 1866 році, яка дозволяє наділяти сні функцією, припускати їхню корисну дію. За основу своєї теорії Роберт бере два підтверджених спостереженнями факти, про які ми згадували, обговорюючи наповнення снів (див. Б), а саме – що нам часто сняться найбільш тривіальні враження денного життя і що у сні дуже рідко

⁶⁶ В оригіналі *körperlichen*, букв. «тілесний» (прим. пер.).

⁶⁷ Ідеться про слова Мефістофеля з 3 дії 1 част. «Фауста» Гете (пер. М. Лукаша): «І скрізь таке, хоч бийся в груди – // В землі, в воді, в повітрі, – всюди // Мільйони родяться життів, // В теплі і в холоді, в сирому і в сухому...» (прим. пер.).

потрапляють великі інтереси нашого реального життя. Роберт справедливо стверджує (Robert, 1886, стор. 10): «Збудниками снів ніколи не бувають речі, які ми ретельно обмірковували, а натомість виявляються ними незавершені думки або ідеї, яких ми торкнулися побіжно». І далі (там же, стор. 19–20): «Причина того, що сні, як правило, не надаються тлумаченню, полягає у тому, що вони викликані тими чуттєвими враженнями дня, які не привернули достатньої уваги суб'єкта». Отже, умовою потрапляння денного враження у сні є порушення, незавершеність процесу його обмислення або незначущість цього враження.

Роберт розглядає сні «як процес соматичного видалення, яке виявляє себе феноменом психічної реакції» (там же, стор. 9). Сні – це виділення задушених у зародку думок. «Людина, позбавлена здатності снити, з часом збожеволіла б через величезну кількість накопичених у її мозку неповних, незавершених думок і дрібних вражень, що своєю масою перешкоджали упорядкуванню пам'яті довершеними думками». Сні забезпечують перевантажений мозок запобіжним клапаном. Вони здатні зцілювати, знімаючи напругу (там же, стор. 32).

Було б з нашого боку помилкою звертатися до В. Роберта з питанням, як досягається психічне полегшення шляхом появи образів уві сні. Автор робить висновок зі згадуваних двох особливостей наповнення снів, що якимсь чином у соматичному процесі сну здійснюється видалення непотрібного матеріалу, а сні не є специфічним психічним процесом, але тільки повідомляють нам про факт видалення. Звісно, це видалення – не єдине, що відбувається в душі під час сну. Роберт сам додає, що, крім того, вночі обробляються денні понукання, і «те з неперетравлених думок, що не може бути видалене, зв'язується уявою у цілісні сюжети і у такому вигляді упорядковується у пам'яті як нешкідлива фантастична картина» (там же, стор. 23).

Теорія Роберта рішуче розходиться щодо природи джерел снів з панівною теорією, за якою сні взагалі не мають виникати, доки зовнішні й внутрішні чуттєві подразники не пробуджують душу, тим часом як, відповідно до теорії Роберта, сама перевантажена душа, вимагаючи допомоги, посилає імпульси, що викликають сні. Роберт приходить до цілком обґрунтованого висновку, що причини соматичного характеру відіграють вторинну роль в обумовленні снів і не могли б їх викликати, якби душа не посідала для формування снів матеріалу, що походить зі свідомості притомного стану. Він визнає тільки, що фантастичні картини, які виринають у снах з глибин душі, можуть зазнавати впливу нервових подразників (там же, стор. 48). Тож сні, за Робертом, не цілковито залежать від соматичного фактора. Разом з тим, сні – це не функція душі, їм немає місця серед психічних процесів притомного стану, це соматичний процес, що відбувається щонаочі в апараті, пов'язаному з розумовою діяльністю, і його функція полягає у захисті цього апарату від перенапруги або – вдаючись до виразнішої метафори – в очищенні душі.

Ще один автор, Ів Деляж, обґрунтовує свою власну теорію на тих-таки характеристиках, які виявляє вибір матеріалу для наповнення снів, і повчально спостерігати, як невеличка відмінність у підході автора до тих самих фактів приводить його до геть інших результатів.

Деляж, після того як він втратив близьку людину, звернув увагу на те, що сні не відображають тих думок, які найбільше турбують нас упродовж активного денного життя – принаймні, аж до часу, коли ці думки почнуть поступатися іншим турботам. Його дослідження на інших особах підтвердили загальну чинність припущення. У цьому контексті Деляж робить дуже влучне зауваження щодо снів молодих подружніх пар (Delage, 1891, стор. 41): «S'ils ont été fortement épris, presque jamais ils n'ont rêvé l'un de l'autre avant le mariage ou pendant la lune de miel; et s'ils ont rêvé d'amour c'est pour être infidèles avec quelque personne indifférente ou odieuse»⁶⁸. У такому разі, що нам сниться? Деляж визначає у матеріалі наших снів уламки

⁶⁸ «Якщо вони були по-справжньому закоханими, то майже ніколи не снилися одне одному до весілля чи впродовж медового місяця; і якщо їм снилося кохання, це було через невірність з якою-небудь байдужою їм чи неприємною особою» (фр.).

й залишки вражень останніх днів і набагато давнішого періоду нашого життя. Все, що відбувається у наших снах, і що ми, попервах, схильні розглядати як творіння наших снів, за пильнішого аналізу постає відтворенням неусвідомлених спогадів, «souvenir inconscient». Але цей ідеаційний матеріал має спільну особливість – він походить від вражень, які, ймовірно, більше вплинули на наші почуття, ніж на наш розум або від яких наша увага була передчасно відвернена. Що менш свідомим, а, водночас, сильнішим було враження, то більшу роль воно має відіграти у черговому сні.

По суті, тут виокремлюються ті самі дві категорії вражень, що у Роберта – тривіальні й незавершені, однак Деляж інтерпретує ситуацію з ними інакше, заявляючи, що вони потрапляють у сні не тому, що ці враження нам байдужі, а саме тому, що не оброблені свідомістю. Враження, віддалені у часі, у певному сенсі теж не цілком оброблені свідомістю – вони, за своєю природою, подібні до нових вражень «autant de ressorts tendus»⁶⁹, які розпрямляються у сні. Сильне враження, осмисленню якого щось перешкодило, чи умисне відкинута, отримує більше шансів на участь у снах, ніж слабке і майже непомітне враження. Душевна енергія, накопичена впродовж дня шляхом гальмування та пригнічення, стає головним джерелом нічних снів. Придушений психічний матеріал у снах виходить на перший план⁷⁰.

На цьому, на жаль, політ думки Деляжа переривається; незалежній психічній діяльності уві сні він наважується надати тільки дуже обмежену роль, і тому спрямовує свою теорію снів у русло панівного вчення про часткове пробудження мозку (там же, стор. 46): «En somme le rêve est le produit de la pensée errante, sans but et sans direction, se fixant successivement sur les souvenirs, qui ont gardé assez d'intensité pour se placer sur sa route et l'arrêter au passage, établissant entre eux un lien tantôt faible et indécis, tantôt plus fort et plus serré, selon que l'activité actuelle du cerveau est plus ou moins abolie par le sommeil»⁷¹.

3. У третю групу можемо об'єднати теорії снів, які наділяють сплячу душу здатністю і схильністю до особливих психічних виявів, на які вона нездатна чи тільки малою мірою здатна у стані неспанья. Застосування цих здібностей зазвичай забезпечує корисну функцію снів. До цього класу теорій належать, зокрема, високі оцінки снів, надані старшою генерацією авторів-психологів. Я, однак, задовольнюся короткою цитатою з Бурдаха, на думку якого сні становлять «природну діяльність, яку не обмежує сила індивідуальності, не порушує самосвідомість і яка спрямовується не самовизначенням, а вільною формою вияву життєвості чуттєвих центрів (Burdach 1838, стор. 486).

Цілком очевидно, що Бурдах та ін. у цих розкошах вільного застосування душею власних сил вбачають і умову її оновлення й насаження силами для денної роботи, і своєрідний відпочинок. Недарма Бурдах вдається до цитування чарівних рядків, у яких поет Новаліс співає хвалу снам: «Сні пролягли захисним валом на захист від монотонності й буденності життя, вони звільняють від пут уяву, яка відтак переміщує картини повсякдення і перериває постійну серйозність дорослих людей радіощами дитячої гри; без снів, безперечно, ми б раніше старіли, тож варто дивитися на сні, хай не як на дар небесний, а як на цінний перепочинок, як на доброзичливих супутників у нашій прощі до могили»⁷².

Ще рішучіше наголошує на цілительній дії снів [Ян Евангеліста] Пуркіньє (1846, стор. 456): «Ці функції забезпечуються, зокрема, продуктивними снами. Вони є легкою грою уяви,

⁶⁹ «все одно, що стиснені пружини» (фр.).

⁷⁰ Подібну ідею висловлює А. Франс у «Червоних лілеях»: «Ce que nous voyons la nuit, ce sont les restes malheureux de ce que nous avons négligé dans la veille. Le rêve est souvent la revanche des choses qu'on méprise ou le reproche des êtres abandonnés» [Те, що ми бачимо вночі, є мізерним залишком того, чим ми знехтували вдень. Сні часто бувають відплатою зневажених або докором покинутих нами речей] (прим. авт. у вид. з 1909).

⁷¹ «В цілому, сні породжує мандрівна думка – безцільна й некерована, що послідовно чіпляється за спогади, які зберегли достатньо сили, щоб перепинити її мимохідь. Вона встановлює між ними зв'язок, іноді слабкий і невиразний, іноді міцніший і тісніший, в залежності від того, наскільки на цю мить пригнічена сном поточна активність мозку» (фр.).

⁷² Novalis, «Heinrich von Ofterdingen» (1802), част. I, розділ 1 (прим. пер.).

яка не має нічого спільного з повсякденними подіями. Душа не хоче зберігати напруження бадьорого стану, вона прагне відновлення. Перш за все, вона запроваджує умови, протилежні таким у стані неспання. Вона лікує сум радістю, занепокоєння – надією і картинами безтурботного забуття, ненависть – любов'ю і добротою, страх – мужністю і впевненістю; вона пом'якшує сумніви переконанням і твердою вірою, безплідні очікування – здійсненням. Чимало душевних ран, роз'ятрваних вдень, загоюються у снах, які вкривають їх і захищають від нових уражень. Почасти на цьому ґрунтується цілюща дія часу». Ми вважаємо, що сон є благом для духовного життя, і неясне передчуття народної свідомості завжди живило забобони щодо того, що сновидіння – це один з шляхів, через які сон надає нам свої дари.

Найбільш оригінальною і далекосяжною спробою пояснити сни особливою діяльністю, яку душа здатна вільно здійснювати тільки у стані сну, стала робота [Карла Альберта] Шернера, видана у 1861 році. Книжка Шернера – написана у піднесеному і претензійному стилі й сповнена пристрасного захоплення предметом вивчення, що має відштовхувати будь-кого, хто не поділяє захвату автора – настільки складна для аналізу, що нам зручніше буде ознайомитися з її доктринами у чіткому й лаконічному викладі філософа Фолькельта. «Спалахи значущих сенсів блискавкою пронизують містичні конгломерати, хмари слави і пишноти – але вони не освітлюють шлях філософа». Так оцінює книжку Шернера навіть його послідовник. (Volkelt, 1875, стор. 29.)

Шернер не належить до авторів, які вірять, що діяльність душі залишається неослабною у снах. Він показує, як її центральне ядро, спонтанна енергія нашого «Я», втрачає уві сні свою нервову енергію, як, внаслідок такої децентралізації, змінюються процеси чуття, впізнання, виявлення волі і вироблення уявлень і як залишки цих функцій душі, не посідаючи більше істинно ментального характеру, стають радше механізмами. Натомість така особлива діяльність душі, як уява, звільнена від панування глузду і раціонального контролю, здобуває уві сні необмежені права. Хоча уява у снах застосовує як будівельний матеріал враження з реального життя, вона зводить з них конструкції, що істотно відрізняються від вихідних структур притомної свідомості, тобто уява у сні має не тільки репродуктивну, а ще й продуктивну силу. Її особливості надають снам специфічних рис. Зокрема, у снах переважає все непомірне, перебільшене, жахливе. Водночас, не обмежена категоріями мислення уява у снах податливіша, рухливіша, мінливіша; вона більш чутлива до найтонших відтінків нашого настрою і гострих емоцій, вона відразу втілює наше внутрішнє життя у виразні пластичні образи. Уяві у снах бракує понятійної мови, тож вона змушена втілюватися у картинах, а оскільки жодні поняття її не стримують, вона послуговується образотворчою формою сповна і беззастережно. Внаслідок цього мова уяви у снах – попри її виразність – розмита, громіздка, незграбна. Ясність мови снів страждає від тенденції представлення об'єкта не у його реальному вигляді, а через сторонні образи, які відображають лише одну його рису – саме ту, про яку йдеться у сні. У цьому уява виявляє свою символізаційну властивість... Інша важлива особливість уяви у снах полягає у тому, що вона не малює об'єкти у їх довершеній формі, а тільки в загальних рисах і у найбільш вільній манері. Її картини мають вигляд радше натхненних ескізів. Однак уява у снах не зупиняється на простому представленні об'єкта – внутрішня потреба спонукає наше «Я» уві сні вступати у більшу чи меншу взаємодію з об'єктом, завдяки чому виникає вчинок уві сні. Наприклад, викликаний зоровим подразником сон малює розкидані по вулиці золоті монети; сновидець збирає їх, радіє, забирає знахідку собі.

Матеріал, у якому уява снів виявляє свою художню діяльність, за Шернером, надають переважно органічні, тілесні подразники, що залишаються у тіні впродовж дня (див. В, 3. Внутрішні подразники). Таким чином – полярно протилежні у решті питань – надміру фантастична теорія Шернера і аж занадто твереза доктрина Вундса та інших фізіологів цілковито погоджуються у розумінні джерел і збудників снів. З фізіологічної точки зору, однак, реакція душі на внутрішні подразники вичерпується пробудженням відповідних до таких подразників образів-

ідей, які, шляхом асоціативних зв'язків, викликають інші образи-ідеї, і на цьому перебіг психічних процесів у сні, як здається, закінчується. На думку Шернера, натомість, тілесні подразники лише надають душі матеріал, який служитиме її уяві. Для Шернера, формування снів лише тільки починаються там, де інші бачать завершення цього процесу.

Перетворення соматичних подразників уявою у снах не можна, звісно, вважати корисною функцією. Уява бавиться з ними і у певній пластичній символіці відображає органне джерело, з якого походять подразники. Шернер тримається думки, яку не поділяють з ним Фолькельт і решта послідовників, що уява у снах має улюблений спосіб уособлення організму, а саме – будинок. На щастя, вона, здається, не обмежується строго цим єдиним образом; навпаки, у снах цілі квартали можуть позначати один орган: наприклад, дуже довга вулиця може відображати подразники з кишківника. Окремі частини будинку представляють окремі частини тіла. Наприклад, у сні головний біль уві сні відображається як стеля кімнати, всяяна огидними жабоподібними павуками.

Поза символікою будинку, інші об'єкти теж відображають частини тіла, що надсилають сигнали уві сні. «Так, легеневе дихання символізується розпаленою пічкою, гудіння полум'я у якій нагадує шум повітря, серце – пустими скринями і кошиками, сечовий міхур – округлими або порожнистими предметами. Стимули від чоловічого статевого органу викликають сон, у якому сновидець знаходить на вулиці верхнє коліно кларнета, а поряд – мундштук від люльки, а поряд – ще й хутро. Кларнет і мундштук утворюють форму, що нагадує статевий член, а хутро символізує лобкове волосся. У жінок у снах, викликаних подразниками зі статевих органів, місце, де сходяться стегна, може представлятися як тісний, оточений спорудами двір, а піхви символізує дуже вузька і м'яка стежка, якою сновидиця має пройти, щоб, наприклад, передати листа якомусь панові» (Volkelt, стор. 39). Важливо відзначити, що наприкінці такого сну, викликаного органами стимулами, уява часто розкриває своє соматичне джерело, прямо представляючи зацікавлений орган. Так «зубні» сні зазвичай завершується тим, що сновидець витягає собі з рота зуб.

Уява у снах може символічно відображати не тільки форму органу-збуджувача, але також його вміст. Так, наприклад, подразнення з кишківника у сні відбиваються багнукою на вулиці, подразнення з сечового міхура – пінними водами. Так само можуть бути символічно представлені і характер самого подразника, і об'єкт, на який він спрямований. Так само й наше «Я» уві сні може вступати у конкретну взаємодію з уособленими символами власних внутрішніх подразників. Так, у разі больових стимулів нас кусають собаки чи ми б'ємося з розлюченими биками, чи жінці, за дії подразників зі статевих органів, сниться, що її переслідує голий чоловік. Попри все багатство задіяних засобів, символізаційна властивість уяви залишається центральною силою кожного сну. Фолькельт зробив спробу проникнути глибше у природу цієї уяви і знайти для неї місце у системі філософської думки на сторінках своєї майстерно написаної книжки, яка, однак, залишається занадто складною для тих, хто не підготований відповідною освітою до осягнення концептуальних філософських конструкцій.

Символічна уява снів у Шернера не передбачає жодної утилітарної функції. Душа грає уві сні зі стимулами, які отримує від частин організму. Можна припустити, що вона просто бавиться з ними. Можна також запитати, чи має якусь корисну мету детальний розгляд теорії Шернера, з огляду на довільність її обґрунтування і недотримання автором правил наукового дослідження. Гадаю, було б доцільно вєтувати відмову від розгляду доктрини Шернера. Його вчення ґрунтується на враженнях, які автор отримував від своїх снів, яким приділяв величезну увагу; і, здається, він мав особисту схильність до вивчення туманних царин духу. Крім того, він береться за дослідження предмета, який упродовж тисячоліть вживався людству таємничим, але, водночас цікавим і важливим – предмета, до висвітленні якого точні науки, з їх власного зізнання, не надто долучилися, за винятком спроб – на противагу популярним настроям – заперечувати як важливість і значення як таке цього предмета. Нарешті, заради справедливості

вості, зазначмо, що в експериментальному дослідженні снів не так просто уникнути фантазування. Гангліональні клітини – теж фантастика; наведений на попередніх сторінках уривок з роботи такого тверезого і точного дослідника, як Бінц, де він зображує, як сходить зоря пробудження над сонними клітинними кластерами кори головного мозку – це фантазія так само неймовірна, як Шернерова інтерпретація. Я сподіваюся, що зумію показати елемент реального, що стоїть за останньою, хоч який він розпливчастий і не має універсального характеру, що мав би відзначати теорію снів. На разі ж, теорія Шернера у своїй опозиції до медичної теорії снів демонструє нам, які крайнощі у поясненні природи снів донині зберігаються у науці.

3. Взаємини між снами та психічними захворюваннями

Говорячи про взаємини між снами і психічними розладами, ми можемо мати на увазі три аспекти: 1. Етіологічні та клінічні зв'язки – такі, коли сни виступають проявом психотичного стану, або ініціюють його, або залишаються після нього. 2. Зміни, яких зазнають сни у разі психічного захворювання. 3. Внутрішні зв'язки між снами та психозами, аналогії, що вказують на їхню спорідненість. Це розмаїття зв'язків між двома групами явищ було улюбленою темою медичних авторів у давніші часи, а нині популярність її повертається, про що свідчить бібліографія, на яку посилаються у своїх працях Spitta, Radestock, Maury та Tissié.⁷³ Нещодавно також Санте де Санктіс звернув свою увагу на цей взаємозв'язок. Цього буде достатньо в рамках нашого обговорення, щоб просто не обминати мовчанням важливий аспект.

Щодо клініко-етіологічних зв'язків між снами й психозами, я хочу навести деякі спостереження як парадигми. Гонбаум (Hohnbaum, 1830) повідомляє (цитуються за Krauss, 1858, стор. 619), що перший вияв безумства часто відзначався тривожним сном або нічним жахом і що головна ідея була пов'язана з цим сном. Санте де Санктіс робить аналогічні спостереження у випадках параноїї, заявляючи, що сни у деяких з пацієнтів виступали «vraie cause déterminante de la folie»⁷⁴. Психоз, вважає він, може початися різко, виникненням ефективного сну, який містить маячну ідею, а може розвиватися повільно через подальші сни, яким іще належить подолати сумніви. В одному з випадків, описаних де Санктісом, такі сни супроводжувалися м'яким істеричним нападом, а потім – тривожною меланхолією. Фере (Féré, 1886. Цитується за Tissié, 1898, стор. 78) розповідає про сон, який призвів до істеричного паралічу. У наведених прикладах сни представляють нам як етіологію психічних розладів, хоча було б справедливо сказати, що психічні розлади тут уперше виявили себе у снах чи – через сни. В інших прикладах сни містять патологічні симптоми, або вияви психозу обмежуються снами. Зокрема Томайер (Thomayer, 1897) звертає увагу на тривожні сни, які він схильний вважати еквівалентами епілептичних нападів. Алісон (Allison, 1868. Цитується за Radestock, 1879, стор. 225) описує випадок «нічного безумства», коли особа видавалася цілковито здоровою вдень, але вночі мала регулярні галюцинації, напади гніву тощо. Подібні спостереження наводять де Санктіс (de Sanctis, 1899, стор. 226: еквівалентний параноїї сон алкоголіка, у якому голоси звинувачували його дружину у перелюбстві) і Тісьє. Останній (Tissié, 1898, стор. 147 і далі) нещодавно надав цілу низку спостережень, у яких дії патологічного характеру (на ґрунті маячних уявлень і нав'язливих імпульсів) походили від снів. Гвіслен (Guislain, 1833) описує випадок, коли сон змінився на переривчасте божевілля.

Поза сумнівом, з часом, крім психології снів, лікарі вивчатимуть також психопатологію снів.

Випадки одужання від психічних захворювань особливо ясно показують, що за здорового функціонування душі впродовж дня, сни можуть іще залишатися під впливом психозу. Вперше, як вважають, звернув на це увагу Грегорі (Gregory, за Krauss, 1859, стор. 270). Макаріо (Macario, за Tissié) розповідає про маніяка, який за тиждень після цілковитого одужання знову відчув ознаки свого захворювання уві сні.

Досі дуже мало досліджень присвячено було змінам у снах пацієнтів з хронічними психозами. З іншого боку, вже давно привернув увагу дослідників внутрішній зв'язок між снами і психічними розладами, що відображається в істотній подібності двох явищ. Морі повідомляє, що першим це відзначив Кабані (Cabanis, 1802), а слідом за ним – Лелю (Lélut, 1852), Моро

⁷³ Серед новітніх авторів, що звернулися до цієї теми – Féré [1887], Ideler [1862], Lasègue [1881], Pichon [1896], Régis [1894], Vespa [1897], Giessler [1888, etc.], Kazowsky [1901], Pachantoni [1909], etc. (прим. авт. З вид. 1914).

⁷⁴ «істинною визначальною причиною безумства» (фр.).

(J. Moreau, 1855) і особливо філософ Мен-де-Біран (Maine de Biran, 1834, стор. 111 і далі). Насправді, порівняння має давніше коріння. Радешток (Radestock, 1879) присвячує окремий розділ висловлюванням, які проводять аналогії снів з божевіллям. Кант обмовився у якомусь місці: «Божевільний – сновидець наяву» [Der Verrückte ist ein Träumer im Wachen], Краус заявляє: «Божевілля є сном, що прийшов за пробуджених чуттів» [Der Wahnsinn ist ein Traum innerhalb des Sinnenwachseins]. Шопенгауер називає сон нетривалим безумством, а божевілля тривалим сном. Гаген змальовує делірій як сновиддя, принесене не сном, а хворобою. Вундт пише у «Фізіологічній психології»: «Насправді, ми зазнаємо у снах майже всіх проявів, з якими стикаємося у божевільних».

Шпітта (Spitta, 1882, стор. 199) робить загальне порівняння на підставі окремих подібностей (багато в чому повторюючи Maury, 1854), які перелічує у такій послідовності: 1) припинення чи, щонайменше, загальмованість самосвідомості, внаслідок чого нездатність оцінити свій стан, вагання щодо власних учинків, брак моральної свідомості; 2) зміна сприйняття органами чуття, що послаблюється уві сні, а за психічних розладів, здебільшого, істотно посилюється; 3) внутрішні зв'язки між уявленнями відбуваються винятково за законами асоціації та відтворення, внаслідок чого послідовності ідей формуються автоматично, що, своєю чергою, викликає диспропорцію між ними (перебільшення, ілюзії); а все це разом призводить до 4) підміни або реверсії особистості, а іноді – особливостей характеру (збочення).

Радешток (Radestock, 1879, стор. 219) додає деякі аналогії, що стосуються матеріалу: «Галюцинації та ілюзії відбуваються, здебільшого, у сфері зорового і слухового чуття, а також ценестезії. Так само як у снах, чуття нюху і смаку забезпечують небагато елементів. Як у мареннях хворих на гарячку, так уві сні спогади виринають з далекого минулого; як уві сні, так у безумстві, люди пригадують таке, що притомні люди схильні забувати». Аналогію між сном і психозом можна сповна оцінити, беручи до уваги детальне порівняння характерних експресивних рухів та міміки.

«Хто зазнає фізичних і психічних страждань, тому сні дають те, у чому відмовляє реальність: гарне самопочуття і щастя; так само яскраві картини щастя, слави, величі і багатства у психічно хворих. Уявне посідання майна і уявне здійснення бажань – брак або позбавлення яких, насправді, психологічно обумовлюють божевілля – часто становлять основну тему марення. Жінка, яка втратила кохане дитя, марить радістю материнства, людина, що втратила кошти, плакає ілюзію багатства, обманута дівчина вважає себе ніжно коханою».

(Цей уривок з Радештока є коротким викладом тонких спостережень Грізінгера (Griesinger, 1861, стор. 106), який ясно показує, що уявлення у снах і у психозах мають спільний характер здійснення жадань. Мої власні дослідження переконали мене, що саме цей факт є ключем до психологічної теорії як снів, так і психозів.)

«Головні риси як снів, так і божевілля – це слабкість суджень і химерні поєднання ідей», переоцінка суб'єктом власних інтелектуальних досягнень, які видаються безглуздими за тверезої оцінки; прискорений плин картин-ідей уві сні відповідає польоту ідей у психозі. В обох станах відсутнє відчуття реального часу. У снах можливе розщеплення особистості, коли знання суб'єкта розподілене на двох персонажів, з яких посідач відчуженого «Я» виправляє властивого, що з точністю відповідає розщепленню особистості у випадках галюцинаторної паранойї; також у снах людина чує, як чужі голоси висловлюють її власні думки. Навіть нав'язливі ідеї знаходять свій відповідник у стереотипно повторюваних патологічних сновидіннях (rêve obsédant). Нерідко, після одужання від марень, пацієнти запевняють, що весь період хвороби здається їм неприємним сном; вони кажуть іноді навіть, що під час хвороби у них було відчуття, нібито їм щось сниться – відчуття, яке трапляється у процесі сну.

Беручи до уваги зазначені факти, не випадає дивуватися, що Радешток узагальнює свої висновки і думки багатьох інших у словах, що «безумство – ненормальне, патологічне явище – слід розглядати як посилення регулярно повторюваного нормального стану сну» (стор. 228).

Краус (Krauss, 1859, стор. 270 і далі), натомість, визначив зв'язок між сном і божевільням, можливо, тісніший, ніж впливає з аналогії за зовнішніми проявами: він вбачає цей зв'язок в етіології (точніше, у джерелах збудження) обох явищ. Їхній спільний базовий елемент, за його словами, становить ценестезія, загальне, соматично обумовлене відчуття, яке виникає з сумарного внеску всіх органів (пор.: Peisse, 1857, стор. 21, цит. за Maury, 1878, стор. 52).

Безперечно – аж до найбільш характерних деталей – подібність між снами і психічними розладами є однією з підвалин медичної теорії снів, що розглядає їх як марне і дратівливе явище, яке відображає зниження психічної активності. Ми, однак, не можемо сподіватися на отримання остаточного пояснення снів у контексті психічних розладів, оскільки загальновідомим є незадовільний рівень нашого розуміння природи виникнення цих останніх. Радше, навпаки, може статися, що зміна у нашому підході до проблеми снів допоможе поступу у з'ясуванні внутрішніх механізмів психічних розладів, і тому, прагнучи розв'язати таємницю снів, ми можемо ствердити, що працюємо також над поясненням природи психозів.

* * *

Я маю пояснити, чому не доповнив огляд літератури з проблеми снів на період від першого до другого видання цієї книжки. Моє виправдання може видатися читачеві не цілком задовільним, але я керувався саме ним. Мотиви, які схилили мене окреслити всі підходи, будь-коли застосовані авторами до проблеми снів, були вичерпані написанням цього вступного розділу. Продовження роботи над ним вимагало б від мене величезних зусиль заради мізерного результату, оскільки останні дев'ять років не принесли нічого вартісного ні з точки зору фактології, ні нових концепцій, що могли б ліпше висвітлити проблему. Моя робота обминалася і не згадувалася у більшості публікацій з часу першого видання; найменшої уваги вона, звісно, зажила у так званих «дослідників сну», які показали яскравий приклад небажання науковців дізнаватися щось нове. *«les savants ne sont pas curieux»*⁷⁵, – іронізував Анатоль Франс. Якби у науці існував закон помсти, я мав би повне право знехтувати літературою, виданою з дня публікації моєї книжки. Лічені резюме на неї у наукових часописах продемонстрували такий брак розуміння і таку кількість непорозумінь, що критикам я можу тільки порадити перечитати мою книжку уважніше. А можливо, їм треба її взагалі бодай раз прочитати?

Чимало лікарів, які вирішили застосувати психоаналітичний метод у лікуванні своїх пацієнтів, опублікували випадки снів та їхні інтерпретації, здійснені за моїми інструкціями. Оскільки їхні результати більш ніж достатньо підтверджують мою концепцію, я включив їх у свій виклад. Я додав у кінці книжки другу бібліографію, що підсумовує основні публікації з часу першого видання. Оскільки переклад німецькою великої монографії Санкте де Санктіса (1899) з проблеми снів вийшов друком майже одночасно з моїм «Тлумаченням снів», я мав не більшу змогу посилатись у своїй книжці на роботу італійського автора, ніж він у своїй на мою. На жаль, однак, я не зміг уникнути враження, що його праця настільки бідна на ідеї, що навіть не дає читачеві натяку на порушені мною проблеми як такі.

Маю згадати тут лише дві публікації, близькі у розумінні проблем сну до мого власного підходу. Молодий філософ Герман Свобода здійснив спробу поширити відкриту Вільгельмом Флісом (Wilhelm Fliess, 1906) біологічну періодичність (періоди у 23 й 28 днів) на явища психічного життя і у своїй фантазмагоричній роботі⁷⁶ намагався цим ключем відімкнути, зокрема, й таємницю снів. Їм надається не надто велике значення: наповнення снів автор пояснює сумою всіх спогадів, які на ніч, у яку вони сняться, завершують один з біологічних періодів – уперше чи у черговий раз. Особисте повідомлення від автора спершу дозволило мені припустити, що

⁷⁵ «Вчені не допитливі» (фр.).

⁷⁶ H. Swoboda, Die Perioden des menschlichen Organismus, 1904 (прим. авт.).

він сам не обстоює серйозно своє вчення. Щодо цього, здається, я помилявся; у наступних розділах, я наведу деякі спостереження, які зробив з думкою про теорії Свободи, і які не дали мені переконливого результату. Набагато щасливішою виявилася нагода зустріти у несподіваному місці концепцію снів, що цілковито збігається з основними положеннями моєї власної. Часові рамки виключають можливість того, що на автора вплинуло знайомство з моєю книжкою, тому я вітаю в цій роботі єдину в літературі незалежну точку зору на сні, що збіглася з моєю. Йдеться про видану 1900 року книжку Лінкеуса «Фантазії реаліста» (Lynkeus «Phantasien eines Realisten») ⁷⁷.

Доповнення 1914 р.

Вищенаведене пояснення писалося у 1909 році. Відтоді ситуація змінилася – мій внесок у тлумачення снів більше не замовчується у літературі. Але нове становище робить тим більш неможливим розширення вступного огляду літератури. «Тлумачення снів» порушило цілу низку нових проблем і викликало нові твердження, що просто тепер обговорюються авторами у найрозмаїтіші способи. Я не можу представити їхні роботи, перше ніж узгоджу погляди авторів зі своїми власними, на які вони посилаються. Те, що я знайшов цінного у цій новітній літературі, відобразилося у відповідних місцях мого подальшого викладу.

⁷⁷ Пор. з моєю статтею про Джозефа Поппера-Лінкеуса і теорії снів, 1923 р. (прим. авт. у вид. з 1930).

Розділ II

Метод тлумачення снів

Зразок аналізу

Назва моєї книжки промовисто свідчить про те, з якою традицією я пов'язую розуміння снів. Я поставив собі за мету довести можливість тлумачення снів, а розв'язання решти ймовірних проблем на цьому шляху стануть лише доповненням до реалізації мого головного завдання. Моя теза про можливість тлумачення снів одразу заходить у суперечність з панівним вченням про сні з усіма теоріями, за винятком теорії Шернера, бо «тлумачення» сну означає розкриття його «сенсу», тобто заміна його змісту чимсь, що можна включити повноцінною ланкою у загальний ланцюг наших душевних процесів. Як ми бачили, наукові теорії снів не допускають їх тлумачення, вбачаючи у снах не психічний, а тільки соматичний процес, сигнали якого реєструє психічний апарат. Широка публіка упродовж століть виробила інше ставлення: визнаючи химерність і незрозумілість снів, вона не наслідують заперечувати наявність у них сенсу як такого. Керована неясним передчуттям, людність визнає, що сні мають певне значення – нехай приховане – і заступають собою інший розумовий процес; нам слід лише правильно розкрити цю заміну, щоб зрозуміти прихований сенс.

Неспеціалісти завжди намагалися тому «тлумачити» сні, послуговуючись для цього двома принципово відмінними методами.

Перший з цих методів приймає наповнення сну як єдине ціле і намагається замінити його іншим змістом – зрозумілим, але в чомусь подібним до оригінального. Це «символічне» тлумачення сновидінь, ясна річ, ламається на сновидіннях, які видаються не тільки незрозумілими, але також хаотичними. Приклад такого методу показує біблійний Йосип, розгадуючи сон фараона. Сім огрядних корів, за якими йдуть сім худих, які пожирають попередніх – це символічне заміщення пророцтва про сім голодних років у Єгипті, які поглинуть усе накопичене за попередні ситі роки. Більшість штучних сновидінь, створених поетичною уявою, призначені для такого символічного тлумачення, передаючи думки поета у замаскованому вигляді, що імітує особливості снів⁷⁸. Точка зору, буцімто сні стосуються переважно майбутнього, яке вони здатні передбачити, – пережиток пророчої ролі, приписуваної снам у давнину, – спонукає потім переносити віднайдене значення символічного сну у майбутній час.

Конкретні вказівки щодо застосування методу символічного тлумачення, звісна річ, неможливі. Успіх залежить від кмітливості й інтуїції інтерпретатора, завдяки чому символічне тлумачення сновидінь розвилось у мистецтво, що потребує особливого хисту⁷⁹.

Інший популярний метод тлумачення снів не ставить таких вимог перед інтерпретатором. Метод цей можна б назвати «декодуванням», оскільки він розуміє сні як своєрідний умовний шифр, у якому кожен окремий знак належить замінити на інший – з відомим значенням – послуговуючись спеціальним ключем. Наприклад, якщо мені сниться лист, а слідом за ним похорон, я дивлюся у «сонник» і з'ясовую, що лист означає «клопоти», а похорон – «заручини». Мені залишається зв'язати ці поняття і, звісно, перенести їх у майбутнє. Цікавим

⁷⁸ У новелі В. Йенсена «Градів» я зустрів кілька штучних снів, надзвичайно вміло скомпонованих і доступних для тлумачення – так, ніби вони були не вигадані письменником, а приснились реальній особі. У відповідь на мій запит письменник запевнив, що моє вчення йому незнайоме. Я використав цю відповідність свого дослідження з творчістю письменника як доказ правильності мого аналізу сновидінь (див. мою брошуру «Маячня і сні у “Градів” В. Йенсена», перше видання у Schriften zur angewandten Seelenkunde, редаговане мною, 1906) (прим. авт. у вид. з 1909).

⁷⁹ На думку Аристотеля (De divinatione per somnum), найкращим тлумачем снів є той, хто найкраще вловлює подібності; бо образи сновидіння, подібно до відображень у воді, спотворені рухом, і найуспішніший той тлумач, який розпізнає істину у спотвореному образі (Büchschütz, 1868, стор. 65), (прим. авт. у вид. з 1914).

удосконаленням процесу декодування, що до певної міри виправляє його механічність, є твір Артемідора Далдіанського про тлумачення снів⁸⁰. Тут до уваги береться не тільки зміст сну, але також особистість і життєві обставини сновидця; тому один і той самий елемент має інше значення для багатія, одруженого і оратора, ніж для бідного, парубка і купця. Найістотніше у цьому методі те, що інтепретується не весь сон одразу, а кожен елемент окремо – так, ніби сновидіння є конгломератом, у якому кожна частинка має особливе значення. Не підлягає сумніву, що приводом для розроблення цього методу стали непослідовні, плутані сні⁸¹.

Непридатність обох популярних методів для наукового дослідження предмета аж надто очевидна. Застосування символічного методу вкрай обмежене, не надається до узагальнень. У методі декодування все залежить від надійності «ключа», тобто «сонника», а щодо нього, зрозуміло, жодних гарантій. Мимоволі виникає спокуса погодитися з філософами і психіатрами і, за їхнім прикладом, відмовитися від проблеми тлумачення снів, як завдання примарного й марного⁸².

Я, однак, тримаюся іншої точки зору. Я мав нагоду пересвідчитися, що тут учергове маємо справу з випадком, коли вперте народне переконання дісталось до суті явища ближче, ніж панівний науковий погляд. Я вважаю за обов'язок ствердити, що сні мають сенс і значення і що є науково обґрунтована процедура, яка здатна їх розкривати. Ось як я дійшов такого висновку:

Упродовж багатьох років, з терапевтичною метою, я вивчаю різні психопатологічні явища – істеричні фобії, нав'язливі ідеї тощо. Я працюю над цим, відколи познайомився з важливою думкою Йозефа Бройера⁸³ про те, що, розплутавши [*Auflösung*] природу цих явищ (які

⁸⁰ Артемідор з Далдіса, що народився, ймовірно, на початку другого століття н. е., залишив нам найповніше і найретельніше у греко-римському світі дослідження з тлумачення сновидінь. Як зазначає Теодор Гомперц (Theodor Gomperz, 1866), він обґрунтовував тлумачення сновидінь на спостереженні й досвіді і строго відмежовував своє мистецтво від інших, оманливих методів. За Гомперцом, принцип його мистецтва той самий, що у магії, а саме – асоціативний. Елемент сну означає те, що цей образ викликає в уяві – в уяві інтерпретатора, слід наголосити. Неподоланим джерелом невизначеності й непевності є та обставина, що один і той самий елемент сну може асоціюватися з різними речами у різних інтерпретаторів. Техніка, яку я змальовую у цій книжці, відрізняється від античної техніки за однією істотною ознакою – вона перекладає завдання тлумачення сну на його суб'єкта. Недавні повідомлення місіонера отця Тфінкджи (Anthropos, 1913) показують, що сучасні інтерпретатори снів на Сході теж надають великого значення співучасті сновидця. Ось що він пише про тлумачів сну серед арабів Дворіччя: «Pour interpréter exactement un songe, les oniromanciens les plus habiles s'informent de ceux qui les consultent de toutes les circonstances qu'ils regardent nécessaires pour la bonne explication... En un mot, nos oniromanciens ne laissent aucune circonstance leur échapper et ne donnent l'interprétation désirée avant d'avoir parfaitement saisi et reçu toutes les interrogations désirables». [Фр. – «Щоб точно витлумачити сенс, найбільш вправні оніроманти детально розпитують того, хто звертається до них, про всі подробиці, необхідні для гарного пояснення... Вони відмовляються надавати тлумачення, доки не отримають відповіді на всі свої питання». Серед цих питань завжди є такі, що з'ясовують детальні відомості про близьких родичів (батьки, дружина, діти), а також типова формула: *Nabuistine in hac nocte copulam conjugalem ante vel post somnium?* [Лат. – «У вас був статевий зв'язок з подружжям до чи після сну?»] «L'idée dominante dans l'interprétation des songes consiste à expliquer le rêve par son opposée». [Фр. – «Головна ідея тлумачення сну полягає у його поясненні від протилежного»] (прим. авт. у вид. з 1914).

⁸¹ Д-р Альф. Робітчек звернув мою увагу на те, що східний сонник, жалюгідними наслідуваннями якого є наші, тлумачить елементи сновидіння, здебільшого, за співзвучністю і подібністю слів. Тим, що ця аналогія після перекладу на нашу мову втрапилася, пояснюється незбагненність у тлумаченнях у наших народних сонниках. Щодо особливого значення гри слів у давніх східних культурах докладно розповідає археолог Гуго Вінклер (прим. авт. з 1909). Найбільш яскравий приклад тлумачення снів, який дійшов до нас з давнини, ґрунтується на грі слів. Артемідор (Кн. IV, розд. 24, стор. 255) розповідає: Арістандр надзвичайно вдало витлумачив Александру Македонському його сновидіння, коли той взяв в облогу Тіру і був розгніваний зятятим опором міста. Уві сні він побачив сатира, що танцював на його щиті. Арістандр випадково перебував поблизу Тіри в очікуванні царя з сирійської кампанії. Розклавши слово «сатир» (*σατύρος*) на його складові *σα* і *τύρος*, Арістандр спонукав царя посилити облогу і взяти місто (*σα* *τύρος* = Тира твоя). Справді, сні настільки тісно пов'язані зі словесним компонентом, що Ференці (Ferenczi, 1910) цілком справедливо зауважує, що кожна мова має і свою власну мову снів. Сні зазвичай не перекладаються на інші мови, і я думаю, це має стосуватися також книжки на кшталт цієї (прим. авт. з 1911). Утім д-р А. А. Брілль з Нью-Йорка, а після нього також інші, зуміли успішно перекласти «Тлумачення сновидінь» (прим. авт. з 1930).

⁸² Після написання цієї книжки мені потрапила в руки праця Штумпфа (Stumpf, 1899), яка збігається з моїм бажанням довести, що сні мають сенс і підлягають тлумаченню. Автор, однак, обстоює алегорично-символічний метод, ніяк не гарантуючи надійність процедури (прим. авт.).

⁸³ Традиційне написання німецького прізвища «Бреер» (за хибним російським взірцем; пор. також: Freud – Фрейд, Breuer – Брейер) суперечить сучасним нормам транслітерації (прим. пер.).

є симптомами захворювання), лікар дозволяє пацієнтові виплутатися [Lösung] з них ⁸⁴. Коли вдається простежити походження хворобливої ідеї з елементів психічного життя хворого, вона усувається, і пацієнт від неї звільняється. З огляду на безсилля інших лікувальних засобів і на загадкову природу таких станів, я зважився, попри труднощі, йти до кінця шляхом, на який показав Бройер. Як склалася кінець кінцем бажана техніка, а яким виявився кінцевий результат, я ще матиму нагоду детально звітувати. Але саме під час психоаналітичних досліджень я натрапив на тлумачення снів. Пацієнти, яких я просив розповісти мені про всі їхні думки й почуття, пов'язані з конкретним питанням, переповідали мені, зокрема, свої сни і, таким чином, переконали мене, що сни можуть включатися у психологічний ланцюжок, що тягнеться від певної хворобливої ідеї вглиб пам'яті. Наступним кроком стала оцінка сновидіння як симптому і застосування до снів методу інтерпретації, вже розробленого для симптомів.

Для цього необхідне психологічне підготування пацієнта, яке полягає у двох зусиллях з його боку: посилення уваги до своїх психічних відчуттів і відмова від критики, яка зазвичай фільтрує все, що спадає нам на думку. Щоб ліпше зосередитись на самоспостереженні, пацієнт лягає у зручній позі й заплющує очі; особливо важливим є усунення критики щодо власних думок і відчуттів. Ми пояснюємо особі, що для успіху психоаналізу вона має помічати й повідомляти нам усе, що спадає їй на думку і не намагатися відкидати щось, що може видатися неістотним, абсурдними або недоречним. Пацієнт має ставитись до своїх думок абсолютно неупереджено; бо саме критичність не дозволяє йому, в контексті повсякденного сприйняття, знайти бажане пояснення снам, нав'язливим ідеям тощо.

У процесі психоаналітичної роботи я зауважив, що психічна структура замисленої людини геть інша, ніж коли ця людина спостерігає за своїми психічними процесами. Під час мислення включається на одну психічну функцію більше, ніж під час найуважнішого самоспостереження, про що свідчить, зокрема, напружений вираз обличчя, зморшки на чолі мислителя, на противагу спокійному виглядові зануреного у самоспостереження. В обох випадках необхідне зосередження, але, розмірковуючи, людина застосовує критичність, внаслідок якої відкидає частину думок, перериває інші, не збиваючись на манівці; деякі думки взагалі не досягають свідомості, оскільки придушуються ще до їх сприйняття. Самоспостереження, навпаки, потребує придушення критичності; якщо людина спомагається це зробити, вона починає помічати незліченні думки, що інакше залишались би неусвідомленими. За допомогою отриманого у такий спосіб матеріалу можна виробити пояснення патологічних ідей, а також снів. Йдеться про підготування психічного стану, яке у сенсі розподілу психічної енергії (рухомої уваги) нагадує стан засинання (а водночас – гіпнотичний стан). У процесі засинання, завдяки ослабленню вольової (і, зрозуміло, також критичної) активності, виринають «мимовільні уявлення». Причину такого ослаблення волі, яка впливає на наші уявлення у притомному стані, зазвичай пояснюють «втомою». Тим часом «мимовільні уявлення» прибирають форми зорових і слухових образів. (Пор. з наведеними вище заувагами Шляйермахера та ін. у розд. I, Д і Е) ⁸⁵. У стані, який застосовують для аналізу снів і патологічних ідей, пацієнт навмисне і свідомо відмовляється від критично-вольової активності, а збережену психічну енергію (або її частину) спрямовує на уважне стеження за появою мимовільних думок, які (у цьому полягає відмінність від стану засинання) зберігають форму уявлень. Таким чином «мимовільні» [ungewollten] уявлення перетворюються на «умисні» [gewollten].

Досягнення необхідної налаштованості на уявлення, що виринають «з власної волі», і відмови від критичності для багатьох людей буває надзвичайно складним. «Мимовільні думки» зазвичай викликають сильний опір, який перешкоджає їм виринати на поверхню. Та якщо

⁸⁴ Breuer und Freud, Studien über Hysterie, Wien 1895, 2. Aufl., 1909 (прим. авт.).

⁸⁵ Зільберер (Silberer, 1909, 1910, 1912) зробив вагомий внесок у тлумачення снів безпосередніми спостереженнями цього перетворення уявлень у зорові образи (Jahrbuch der Psychoanalyse I і II, стор. 1809 і далі) (прим. авт. у вид. з 1919).

вірити нашому великому поетові-мислителю Фр. фон Шиллеру, поетична творчість вимагає дуже схожих зусиль. Отто Ранк указує на уривок з його листування з Кьорнером (лист від 1 грудня 1788), де Шиллер пише з приводу нарікань свого друга на брак плідних ідей: «Причина твоїх нарікань, як мені здається, зумовлена примусом, що його твій розум застосовує до твоєї уяви. Я проілюструю цю думку порівнянням. Мені видається шкідливим для творчості, коли розум надміру ретельно перевіряє ідеї ще при вході, як сторожа на воротах. Ідея в ізольованому вигляді може видаватися банальною або ризикованою, але їй може надати надзвичайної ваги інша ідея, що тягнеться за нею; а у поєднанні з іншими ідеями – поодиноці теж ніби безглуздими – вона може стати ланкою вельми цікавого ходу думок. Розум нездатний про це судити, якщо не зберігає ідею до моменту, коли зможе розглянути її в поєднанні з іншими. У творчій голові, натомість, розум знімає з воріт варту, ідеї надходять у безладі і лише потім розум оглядає їх укупі, гуртом. Ви ж, панове критики, соромитесь чи боїтесь миттєвого минушого безумства, яке посідає будь-яка творча особистість, і менша чи більша тривалість якого відрізняє мислячого художника від мрійника. Твої нарікання на брак плідних ідей пов'язані з тим, що ти завчасно їх відкидаєш і надміру суворо відбираєш».

Насправді, таке, за висловом Шиллера, «зняття варті» з воріт розуму, себто некритичне занурення у стан самоспостереження, аж ніяк не є складним завданням. Більшість моїх пацієнтів досягають цього стану вже після перших вказівок. Я особисто теж досягаю цього без особливих труднощів, записуючи свої думки. Сума психічної енергії, на яку, таким чином, зменшується критична діяльність і яка водночас підвищує інтенсивність самоспостереження, значно коливається залежно від теми, на якій суб'єкт має зосередити свою увагу.

Перший крок у застосуванні цього методу передбачає не братись до сну в цілому, а розділити його зміст на складові. Якщо я запитаю недосвідченого пацієнта: «Що спадає вам на думку в зв'язку з цим сном?», – він зазвичай нічого не знаходить у своєму внутрішньому полі зору. Коли ж я розкладу його сон на окремі елементи, він до кожного з них матиме низку асоціацій, які можна назвати «тильними думками» цих елементів сну. Згадана перша важлива умова мого методу відрізняє його від популярного історичного і вже легендарного методу тлумачення снів за допомогою символізму і наближає до другого – методу «декодування»: мій метод так само тлумачить сон *en détail*, а не *en masse*; він так само одразу має сновидіння за конгломерат психічних утворень.

Проводячи психоаналіз у своїх пацієнтів з невротами, я проаналізував, напевне, кілька тисяч снів, але не скористаюся з цього матеріалу для введення в техніку і сутність тлумачення снів. Не згадуючи про ймовірні закиди, що сновидіння невротичних пацієнтів не підлягають аналогії зі снами здорових людей, я маю також іншу причину. Зрозуміло, що тема, до якої ведуть сні моїх пацієнтів, – це майже завжди історія хвороби, на якій виник невроз. Відповідно, кожен зі снів потребував би вступної інформації щодо характеру і обставин розвитку конкретного психоневрозу. Ці подробиці надзвичайно цікаві, і вони, звісно, відвернули б нашу увагу від проблеми снів як таких. Моя ж мета, натомість, полягає в тому, щоб поступом у тлумаченні снів підготувати розв'язання більш складної проблеми психології неврозів. Та, відмовляючись від головного матеріалу, снів своїх пацієнтів, я вже не мушу бути надміру розбірливим в іншому матеріалі. Мені залишаються лише ті сні, які вряди-годи переповідали мені здорові люди, або які я знайшов як приклади у науковій літературі. На жаль, такі сні не супроводжуються даними аналізу, без яких я не можу визначити сенсу снів. Мій метод не такий зручний, як популярний метод декодування за допомогою усталеного ключа: навпаки, я готовий до того, що однаковий сон у різних осіб і за різних обставин може відкривати геть різні сенси. Виходячи з цього, я використовую свої власні сновидіння як найдоступніший і зручний матеріал, що походить від особистості відносно нормальної і стосується різних аспектів повсякденного життя. Безперечно, можуть виникнути сумніви щодо безсторонності такого «самоаналізу». Однак, на мій погляд, самоспостереження надійніше, ніж спостереження за іншими; і в будь-якому

разі дає можливість встановити, яку роль відіграє самоаналіз у тлумаченні снів. Значно більші труднощі мені випало подолати в самому собі, а саме – природні вагання у розкритті інтимних подробиць свого душевного життя, побоювання наштотхнутися на нерозуміння сторонніх. Такі перестороги дослідник мусить у собі придушувати. «*Tout psychologue, – пише Дельбюф – est obligé de faire l'aveu même de ses faiblesses s'il croit par là jeter du jour sur quelque problème obscur*»⁸⁶. Я також передбачаю, що початковий інтерес до інтимних подробиць у читача скоро поступиться місцем винятковому заглибленню у психологічні проблеми, які висвітлює мій аналіз.

Відтак, я наведу один з моїх власних снів і на його прикладі поясню свій метод інтерпретації. Кожен такий сон потребує вступного пояснення обставин. Тому я змушений просити читача на кілька хвилин перейнятися моїми інтересами і подробицями мого життя, бо такого попереднього перенесення вимагає розкриття прихованого значення снів.

Вступ:

Улітку 1895 року я проводив курс психоаналізу молодій пані, з якою мене і мою родину пов'язувала щира дружба. Відомо, що таке поєднання відносин буває джерелом непорозумінь, неприємних для лікаря, а надто – психотерапевта. Що більше особистого у ставленні терапевта, то менший його авторитет; будь-яка похибка загрожує підірвати дружбу з родиною пацієнта. Лікування згаданої особи виявилось успішним лише почасти: пацієнтка звільнилася від істеричної тривоги, але не від усіх соматичних симптомів. На той час я не був іще цілковито переконаний у критеріях, які визначали б цілковите припинення істерії, і запропонував пацієнтці розв'язання, яке видалось їй неприйнятним. Не дійшовши згоди, ми, відтак, посеред літа тимчасово перервали лікування. Тоді, якогось дня, мене відвідав мій молодший колега, давній друг, який перед тим гостював у родині моєї пацієнтки, Ірми. Я запитав колегу про її стан і почув у відповідь, мовляв їй ліпше, але не надто добре. Я пам'ятаю, що такі слова мого друга Отто або, точніше, тон, яким він їх промовив, мене розсердили. Мені вчувся в його словах докір – на кшталт того, що я забагато був наобіцяв пацієнтці. Справедливо чи ні, я пояснив уявне упередження Отто впливом родичів пацієнтки, які, як мені здавалося, одразу ставилися не дуже прихильно до мого способу лікування. Проте моє змальоване неприємне відчуття було доволі приглушене і я нічим не виявив його. Того ж таки вечора я записав доволі докладну історію хвороби Ірми, щоб передати її докторові М. – нашому спільному другові й провідному фахівцеві у нашій царині. Вночі (чи, ймовірніше, під ранок наступного дня) я мав сон, який записав одразу по пробудженні⁸⁷.

Сон з 23 на 24 липня 1895 року:

Велика зала. Ми приймаємо численних гостей, серед яких також Ірма. Я беру її під руку, показуючи, що хочу відповісти на її листа, дорікаю їй, що не пристала на моє «розв'язання». Я кажу їй: «Якщо у тебе досі болі, ти сама в цьому винна». Вона відповідає: «Якби ти лишень знав, які у мене болі в горлі, шлунку і животі! Мене аж корчі беруть». Я перелякано дивлюся на неї. У неї бліде, опухле обличчя. Мені спадає на думку, що я міг не помітити якоесь органічне захворювання. Я підводжу її до вікна, щоб оглянути їй горло. Вона злегка опирається, як роблять жінки з зубними протезами. Я думаю про себе, що їй це ні до чого. Вона таки гарно розтуляє рота і показує горло, в якому я бачу праворуч велику білу пляму, а трохи далі вкритий білувато-сірими струпами підозрілий нарост, неначе сформований на носовій раковині. Я негайно кличу доктора М., який повторює огляд і підтверджує результат... У доктора М.

⁸⁶ «Кожен психолог зобов'язаний зізнаватися у власних слабкостях, якщо знає, що це проллє світло на якусь темнупроблему» (фр.).

⁸⁷ Це перший сон, який я піддав детальному тлумаченню (прим. авт. у вид. з 1914).

вигляд інший, ніж зазвичай. Він дуже блідий, накульгує і чомусь без бороди... Мій друг Отто тепер поруч з Ірмою, а інший друг, Леопольд, досліджує її легені методом перкусії й каже: «У неї притуплення ліворуч внизу». Він вказує також на інфільтрацію плечової ділянки у неї (я теж відчуваю, так само як він, попри те, що вона в сукні)... М. каже: «Безперечно, інфекція. Але це пусте – приєднається дизентерія, і отрута видалиться»... Ми теж одразу розуміємо, звідки інфекція. Нещодавно, коли Ірма зле почувалася, мій друг Отто зробив їй ін'єкцію препарату пропіл... пропілен... пропіленової кислоти... триметиламіну (формулу його якого я маю просто перед очима)... Такі ін'єкції робити легковажно... Також, імовірно, шприц не був чистий.

Цей сон має перевагу перед багатьма іншими. Одряду видно, з якою подією минулого дня він пов'язаний і якої теми стосується. Вступ цілковито ці обставини висвітлює. Повідомлення Отто щодо здоров'я Ірми та її історія хвороби, яку я писав до пізньої години, не відпустили мене й під час сну. Проте ніхто, ознайомившись із вступом і з описанням сну, не міг би визначити, що мій сон означає. Я сам цього не знаю. Мене здивували хворобливі симптоми, на які скаржилась Ірма у сні, оскільки це не ті прояви, від яких я її лікував. У мене викликала посмішку безглузда ідея про ін'єкцію пропіленової кислоти, а також заспокійливе міркування доктора М. Наприкінці сон видався мені більш туманним і ущільненим, ніж на початку. Щоб витлумачити його, я вдаюся до детального аналізу.

Аналіз:

Велика зала. Ми приймаємо численних гостей.

Того літа ми мешкали у Бельвю, в будинку, що стоїть самотою на одному з пагорбів поруч з Каленбергом. Будинок проектувався як розважальний заклад і його просторі кімнати схожі на зали. Наведений сон я мав саме у Бельвю, за кілька днів до дня народження моєї дружини. Напередодні вона повідомила мені, що запросила на своє свято багато гостей і, зокрема, Ірму. Мій сон передбачав цю подію – день народження дружини, ми приймаємо багатьох гостей, і серед них Ірму, у великій залі Бельвю.

Я дорікаю Ірмі, що не пристала на моє «розв'язання». Я кажу їй: «Якщо у тебе досі болі, ти сама в цьому винна».

Я міг би сказати їй це наяву і, ймовірно, навіть таки говорив. Тоді я дотримувався думки (яку згодом змінив), що моє завдання обмежується тим, щоб повідомляти пацієнтові прихований сенс його симптомів: я не вважав себе відповідальним за те, приймає пацієнт таке «розв'язання» чи ні, хоча саме від цього залежить успіх лікування. Я вдячний цій нині подоланій помилці, що полегшувала мені життя, оскільки, попри тогочасне своє невідання, я мусив досягати якогось успіху в лікуванні. Однак фраза, яку я уві сні сказав Ірмі, показує, що я, перш за все, не хотів почуватись відповідальним за болі, які вона ще мала. Якщо в них винна сама Ірма, то не можу бути винуватим я. Чи не в цьому напрямку слід шукати сенс мого сну?

Скарги Ірми: болі в горлі, шлунку і животі. Її аж корчі беруть.

Болі в шлунку були присутні серед симптомів моєї пацієнтки, але наяву вони її не надто непокоїли, вона більше скаржилася на нудоту і диспепсію. А болі у горлі і корчі не відігравали ролі у її історії хвороби. Мені дивно, чому сон виокремив саме ці симптоми, але на разі це залишається незрозумілим.

У неї бліде, опухле обличчя.

У моєї пацієнтки завжди були рожеві щоки. Я підозрюю, що у моєму сні її заміняє інша особа.

Я лякаюся на думку, що міг не помітити у неї органічне захворювання.

Це цілком природне постійне побоювання фахівця, чия практика обмежена лікуванням неврозів, і він звикає пов'язувати з істерією майже всі симптоми, які видаються іншим лікарям ознаками органічних порушень. З іншого боку, у мене виникає – сам не знаю, через що –

легкий сумнів щодо природи своїх побоювань. Якщо болі у Ірми соматичного походження, я не зобов'язаний її лікувати. Моє лікування усуває тільки істеричні болі. Мені вже здається, я майже хочу такої помилки в діагнозі – таким чином я уникнув би докорів щодо неуспішного лікування.

Я підводжу Ірму до вікна, щоб оглянути її горло. Вона злегка опирається, як роблять жінки з зубними протезами. Я думаю про себе, що їй це ні до чого.

Мені ніколи не випадало оглядати у Ірми горло. Сон нагадує мені, як я нещодавно оглядав одну гувернантку, що справляла враження молодої вродливої жінки; та перед тим як роззявити рота, вона намагалася приховати зубний протез. Цей спогад тягне за собою інші, в яких лікарські дослідження розкривали маленькі таємниці пацієнтів – на прикрість обом учасникам процесу. *«Їй це ні до чого»* – безперечно є компліментом для Ірми, але я підозрюю, фраза має також інше значення. За уважного аналізу, інтерпретатор завжди відчуває, вичерпані всі приховані думки, чи ще ні. Поза, у якій Ірма стоїть біля вікна, викликає у мені інший несподіваний спогад. У Ірми є близька подруга, до якої я ставлюся з великою повагою. Якогось вечора я відвідав її і побачив у такій саме позі коло вікна, а її лікар, той-таки доктор М., заявив, що знайшов у неї в горлі дифтерійні плівки. Постає доктора М. і плівки відтворюються згодом у сні. Я пригадую, що впродовж останніх місяців часто думав про те, що у цієї подруги Ірми теж істерія. Більше того, Ірма сама казала мені про таке. Що мені було відомо про її стан? Тільки одне: що вона так само, як Ірма у моєму сні, страждає на істеричні спазми у горлі. Таким чином, сновидіння замінило мою пацієнтку її подругою. Далі я пригадую, у мене часто виникала думка, що ця подруга може теж звернутися до мене з проханням позбавити її хворобливих симптомів; але я вважав це малоімовірним, оскільки вона сором'язлива і замкнута. *Вона опирається у моєму сні.* Можливе пояснення того, чому *їй це ні до чого*: вона показала себе достатньо сильною, щоб дати собі раду без сторонньої допомоги. Залишаються, однак, деякі риси, що не мають нічого спільного ні з Ірмою, ні з її подругою – *бліде, опухле обличчя, зубні протези.* Остання деталь повертає мене до вже згадуваної гувернантки. Я вже наче вдовольняюся поясненням про вставні зуби, аж раптом пригадую іншу особу, до якої можна віднести ці риси. Вона теж не лікується у мене, і я не хотів би мати її своєю пацієнткою, оскільки помітив, що вона боязка, а це ускладнило б лікування. Вона зазвичай бліда, а коли мала ліпше здоров'я, обличчя у неї було пухким ⁸⁸. Отже я порівнював свою пацієнтку Ірму з двома іншими особами, які були б так само непіддатливі до мого лікування. Чому ж я уві сні підмінив Ірму її подругою? Може, навмисне? Подруга Ірми викликає у мене більшу прихильність або я більш високої думки про її розсудливість. Я вважаю Ірму нерозумною, оскільки вона невдоволена моїм лікуванням. Інша була б розумнішою і напевне пристала б на запропоноване мною розв'язання. *Вона б гарно розтулила рота і розповіла мені більше, ніж Ірма* ⁸⁹.

У її горлі і я бачу праворуч велику білу пляму, а трохи далі вкритий білувато-сірими струпами підозрілий нарост, неначе сформований на носовій раковині.

Біла пляма нагадує мені про дифтерію і про подругу Ірми, але водночас – про тяжке захворювання моєї старшої донечки близько двох років тому і про весь жах, якого я тоді зазнав. Нарост у формі носової раковини нагадує мені про турботи щодо власного здоров'я. Я тоді часто вдавався до кокаїну з приводу неприємного набряку у носовій порожнині, а кілька днів тому почув, що у однієї моєї пацієнтки, яка так само чинила за моїм прикладом, розвинувся некроз слизової оболонки носа. Рекомендоване мною у 1885 році застосування кокаїну викли-

⁸⁸ Участь цієї третьої особи може пояснити також скарги на *болі в животі*. Йдеться, ясна річ, про мою дружину: болі в животі нагадують мені про один випадок, коли вона виявила боязкість. Мушу зізнатися, що у своєму сні я не надто ніжно ставлюся до дружини і до Ірми, але мене має вибачити те, що я порівнюю обох з ідеалом слухняної пацієнтки (*прим. авт.*).

⁸⁹ Я відчуваю, що тлумачення цієї частини сну не розкриває весь його прихований зміст. Якби я заглибився у порівняння трьох жінок, то я відхилився далеко вбік. У кожному сні є бодай один епізод, що робить його по-справжньому незрозумілим – оце є та пуповина, що з'єднує сон з невідомим (*прим. авт.*).

кає у мене тяжкі докори сумління. Зловживання цим засобом прискорило смерть мого близького друга у 1895 році ⁹⁰.

Я негайно кличу доктора М., який повторює огляд і підтверджує результат.

Така дія відповідає репутації, якої зажив серед нас доктор М. Але «негайність» вимагає особливого пояснення, бо нагадує мені сумний випадок з практики. Тоді, внаслідок тривалого призначення засобу, що вважався цілком невинним (сульфонал), я викликав у своїй пацієнтки важку інтоксикацію і поспішно звернувся по допомогу до більш досвідченого літнього колеги. Зв'язок того інциденту з моїм сном підтверджує також інша обставина: згадана пацієнтка мала те саме ім'я, що моя старша дочка. Досі мені це не спадало на думку, а тепер такий збіг видається фатальним, своєрідна відплата долі. Так, ніби заміщення осіб продовжує логічний ряд «око за око, зуб за зуб», ця Матильда за ту Матильду... Я ніби збираю уві сні всі випадки, які свідчать про мою недостатню лікарську сумлінність.

Доктор М. дуже блідий, накульгує і чомусь без бороди.

Це відповідає дійсності у тому розумінні, що нездоровий вигляд доктора М. турбував його друзів. Обидві інші риси мають належати комусь іншому. Мені пригадується мій старший брат, який мешкає за кордоном – він не має бороди, і доктор М. у моєму сні був дуже схожий на нього. Кілька днів тому я дізнався з листа, що брат кульгає через артрит кульшового суглоба. Я подумав, має бути причина для такого злиття у сні двох осіб в одну, і пригадав, що сердитий на обох з одного приводу – обоє нещодавно відхилили певну мою пропозицію.

Мій друг Отто тепер поруч з Ірмою, а інший друг, Леопольд, досліджує її легені методом перкусії й каже: «У неї притуплення ліворуч внизу».

Колега Леопольд – родич Отто. За примхою долі обоє лікарів обрали однакову спеціальність і зробилися конкурентами. Їх постійно порівнюють одного з одним. Упродовж кількох років вони були моїми асистентами, коли я завідував неврологічним відділенням дитячої лікарні. Такі сцени, як у моєму сні, я спостерігав тоді часто наяву. Якось, тим часом як я сперечався з Отто щодо діагнозу, Леопольд уважніше оглянув пацієнта й привів несподіваний аргумент на користь моєї думки. За характером ця пара нагадувала Брезіга і його друга Карла ⁹¹: один з них відзначався «кмітливістю», інший був повільний, але дуже ґрунтовний. Зіставляючи уві сні Отто з розважливим Леопольдом, я, напевне, віддавав перевагу другому. Порівняння, подібне згадуваному перед тим, – неслухняна пацієнтка Ірма і її більш розсудлива подруга. Тепер я відзначаю також одне з відгалужень думки уві сні – від хворої дитини до інституту дитячих хвороб. Притуплення у нижній частці лівої легені в усіх подробицях відповідає випадку, коли Леопольд вразив мене своєю ретельністю. Мені, крім того, спадає на думку щось на зразок метастазу, але це може стосуватися радше пацієнтки, яку мені хотілось би мати замість Ірми. Та, наскільки я можу судити, імітує туберкульоз.

Інфільтрація плечової ділянки.

Я відразу розумію, що це дається взнаки мій власний ревматизм плеча, який я відчуваю щоразу, коли вночі не можу заснути. Мене у цьому переконують також слова зі сну про те, що я *теж відчуваю, так само як він*. Я хочу цим сказати, що відчуваю це в своєму власному тілі. Щоправда, мене бентежить формулювання «інфільтрація плечової ділянки». Ми зазвичай говоримо «задньо-верхня інфільтрація ліворуч», що стосується стану відповідної легені й знову ж таки вказує на туберкульоз.

Попри те, що вона у сукні.

Це тільки парентеза. В інституті дитячих хвороб ми оглядаємо пацієнтів роздягненими, на відміну від манери, у якій проводиться огляд дорослих пацієнток. Про одного видатного

⁹⁰ Ідеться про видатного австрійського фізіолога, лікаря і винахідника Ернста Фляйшля фон Марксова (Ernst Fleischl Edler von Margow), що наприкінці життя став наркозалежним через тяжкий постампуційний синдром (*прим. пер.*).

⁹¹ Маються на увазі персонажі роману Фріца Ройтера *Ut mine Stromtid* («За мого учнівства») (*прим. пер.*).

клініциста розповідалося, що він завжди обстежував своїх пацієнтів винятково крізь одяг. Глибшого сенсу я у цьому елементі не знаходжу і, щиро кажучи, не схильний, наразі, заглиблюватися.

Доктор М. каже: «Безперечно, інфекція. Але це пусте – приєднається дизентерія, і отрута видалиться».

Спершу фраза видається мені кумедною, але я, так само як решту елементів, піддаю її аналізу й, за ретельнішого розгляду, вона має свій сенс. Оглядаючи пацієнтку, я знайшов у неї локальний дифтерит. Я пам'ятаю дискусії щодо дифтериту і дифтерії під час хвороби моєї дочки. Дифтерія – це загальна інфекція, що розвивається з локального дифтериту. Про таку загальну інфекцію говорить Леопольд, відзначаючи притуплення перкуторного звуку, що свідчить про метастатичне вогнище. Мені здається, однак, дифтерія не дає таких метастазів. Мені це нагадує радше піемію.

«Але це пусте». Це слова розради. На мою думку, вони мають такий сенс: попередній уривок сну показує, що болі у пацієнтки від серйозного органічного захворювання. Мені видається, я хочу зняти з себе відповідальність за її стан. Психічний метод лікування не винен у прогресуванні дифтерії. Мені, водночас, ніяково, що я приписую Ірмі таке тяжке захворювання, щоб виправдати себе. Це жорстоко. Звідси моя потреба переконатися, що все владається, і я доволі вдало вкладаю слова розради в уста доктора М. Але тут я ніби ставлю себе вище за сон, що вимагає окремого пояснення.

І зрештою, чому слова розради такі безглузді?

Дизентерія. За давнім теоретичним уявленням, хвороботворні речовини можуть виділятися через кишківник. Чи не хочу я посміятися зі схильності доктора М. до натягнутих роз'яснень і несподіваних патогенетичних теорій? Втім, з приводу дизентерії я пригадую також інше. Кілька місяців тому я консультував молодика з дивними порушеннями випорожнення, що інші лікарі визначали як випадок «анемії з ослабленим харчуванням». Я встановив істеричне походження захворювання, але, не бажаючи піддавати пацієнта психотерапії, рекомендував йому морську подорож. Кілька днів тому я отримав від нього розпачливий лист з Єгипту: у пацієнта сталося там загострення, і лікар діагностував у нього дизентерію. І хоч я був переконаний, що такий діагноз є лише помилкою недосвідченого колеги, який плутає істерію з серйозним органічним захворюванням, я не зміг утриматися від докорів сумління, припускаючи, що органічне захворювання справді могло ускладнити перебіг істерії. Поза тим, слово «дизентерія» схоже на термін «дифтерія», який у сні навіпростець не згадується.

Так, напевне, я хочу посміятися з доктора М. отим його втішним прогнозом, *«приєднається дизентерія»* тощо. Я пригадую, кілька років тому він сам розповідав мені аналогічну історію про одного колегу. Той запросив його на консультацію до важко хворої. Доктор М. змушений був звернути увагу оптимістично налаштованого колеги на наявність альбуміну у сечі пацієнтки. Той, не надто переймаючись, відказав: *«Це пусте, колего, альбумін виведеться».* Поза сумнівом, у цій частині сну міститься насмішка з колеги, який не знається на істерії. Ніби на підтвердження, виникає думка: а чи знає доктор М., що симптоми у його пацієнтки, подруги Ірми, які наводять на думку про туберкульоз, насправді викликані істерією? Упізнав він істерію чи прогавив?

Чим мотивоване уві сні моє зневажливе ставлення до колеги? Все дуже просто – доктор М. так само не згоден з моїм психоаналітичним «розв'язанням» щодо Ірми, як вона сама. Таким чином, уві сні я помстився обом: Ірмі – словами *«Якщо у тебе досі болі, ти сама в цьому винна»*, а доктору М. – вклавши у його уста вкрай абсурдні слова розради.

Ми відразу розуміємо, звідки інфекція.

Це негайне зрозуміння доволі дивне. Адже ми щойно нічого ще не знали – на інфекцію вперше вказує Леопольд.

Коли Ірма зле почувалася, мій друг Отто зробив їй ін'єкцію. Отто справді розповідав, що під час гостини у родині Ірми його несподівано покликали до сусідів, і він зробив там ін'єкцію одній пані, котра раптово почувалася зле. Ін'єкція нагадує мені мого нещасного друга, який отруївся кокаїном. Я призначив йому цей засіб для внутрішнього вживання, від морфінної залежності, а він став робити собі ін'єкції.

Пропіл... пропілен... пропіленова кислота...

Яким чином я прийшов до цього? Того вечора, ще до написання історії хвороби і сну, моя дружина відкоркувала пляшку лікеру, зі словом «ананас»⁹² на етикетці. Лікер подарував нам колега Отто; у нього звичка робити подарунки з будь-якого приводу. Сподіваюся, він колись одружиться і жінка відучить його від цієї звички⁹³. Лікер так відгонив сивухою, що я відмовився навіть покуштувати його. Дружина хотіла віддати пляшку прислузі, але я виявив більше гуманізму й заборонив, заявивши, що слугам теж не варто трутися. Запах сивушних олій (аміл...) либонь викликав у мене спогад про низку сполук: пропіл... метил... тощо. Сон зробив заміну – мені снився пропіл після того, як я чув запах амілу, але такі заміни допустимі навіть в органічній хімії.

Триметиламін. Я чітко бачив перед собою хімічну формулу цієї речовини, що свідчить про чималі зусилля моєї пам'яті уві сні. Формула була надрукована жирним шрифтом, ніби виділяючи у контексті щось особливо важливе. На що саме мав звернути мою увагу триметиламін? На розмову з іншим моїм другом, який пильно стежив за моєю роботою упродовж останніх років⁹⁴. Він поділився тоді зі мною своїми дослідженнями у царині хімії статевих процесів, а зокрема назвав триметиламін як один з продуктів статевого метаболізму. Таким чином, ця речовина приводить мене до ідеї сексуальності – чинника, якому я надаю найбільшого значення у виникненні нервових розладів. Моя пацієнтка Ірма – вдова; якби я намагався виправдати неуспіх свого лікування у її випадку, мені було б найдоцільніше послатися на обставину вдовування молодій жінки, якому б охоче покляли край її друзі. Як дивно, подумалось мені, сон поєднав обставини: інша особа, яку я мав уві сні за пацієнтку замість Ірми, теж молода вдова.

Я починаю здогадуватися, чому так ясно бачив уві сні формулу триметиламіну. Цей термін не тільки вказує на фактор сексуальності, але також нагадує мені про особу, схвалення якої особливо багато важить для мене, коли відчуваюся ізольованим у своїх поглядах. Звісно, постать колеги, що відіграв у моєму житті настільки вагомий роль, має знову десь виринути у дальшому пліні сну. Атож, він є фахівцем з ринології, тож має спеціальні знання про ніс і, зокрема, привертає увагу до дивного зв'язку носових раковин з жіночими статевими органами (три дивних нарости у горлі Ірми). Я консультував у нього Ірму, щоб уточнити, чи її болі у шлунку не пов'язані з захворюванням носоглотки. Сам він, як на те, страждає на гнійне запалення носових пазух, з приводу чого я занепокоєний, і, ймовірно, на це нагноєння натякає метастаз уві сні.

Такі ін'єкції робити легковажно. Я докоряю у легковажності безпосередньо своєму другові Отто. Мені видається, щось подібне я подумав того дня, коли Отто словами і поглядом висловив свою незгоду зі мною. Я подумав щось на кшталт: як легко він підпадає впливові, який квапливий у судженнях. Поза тим, докір в легковажності знову повертає мене думками до померлого друга, який зробив собі ін'єкцію кокаїну. Як уже згадувано, призначаючи йому цей засіб, я не мав на увазі ін'єкції. Докоряючи Отто за легковажне поводження з хімічною речо-

⁹² Слово «ананас» дивним чином нагадує прізвище моєї пацієнтки Ірми (прим. авт.).

⁹³ Щодо цього сон не був пророчим, але справдився в іншому сенсі – «невизнані» болі в животі у моєї пацієнтки, за які я не хотів брати на себе відповідальність, виявилися провісниками жовчнокам'яної хвороби (прим. авт., видалена у виданні 1925).

⁹⁴ Поза сумнівом, ідеться про Вільгельма Фліса, німецького оториноларинголога й психоаналітика, автора теорії бісексуальності, який істотно вплинув на З. Фрейда, зокрема у період написання «Тлумачення снів» (прим. пер.).

виною, я знову торкаюся історії з нещасною Матильдою, яка могла б зробити мені такий самий докір. Я намагаюся тут підтвердити свою сумлінність, але водночас отримую протилежне.

Також, імовірно, шприц не був чистим. Ще один докір другові Отто має вже інше походження. Напередодні я випадково зустрів сина 82-річної жінки, якій я двічі на день робив ін'єкції морфію. На той час вона перебувала за містом, і її син повідомив мені, що у матері запалення вени. Я одразу злякався, що виною може бути брудний шприц. Я пишався тим, що впродовж двох років мої ін'єкції не викликали жодного ускладнення – я постійно дбаю, щоб шприц був чистий. Запалення вени знову повертає мене думками до дружини, яка під час чергової вагітності страждала на тромбофлебіт. У моїй пам'яті спливають три ситуації – з моєю дружиною, з Ірмою і з небіжчицею Матильдою – тотожність обставин у яких, як видається, дозволила мені уві сні замінити ці три особи одна одною.

Я завершив тлумачення сну⁹⁵. Виконуючи цю роботу, мені не так просто було гамувати всю масу думок, на які наводило мене порівняння змісту сну з тим, що за цим змістом ховалося. Водночас, мені відкрився «смісл» сну. Я усвідомив свій замір, здійснений уві сні, і який, напевне, мав мотивувати повстання саме такого сну. Сон здійснив кілька жадань, які викликали у мене події попереднього вечора (отримані від Отто новини і написання історії хвороби). Висновок сну показував, що не я винен у триванні болів у Ірми, а радше – Отто. Зрештою, Отто розсердив мене своїм зауваженням щодо недостатнього лікування Ірми. Сон поквитався з Отто, перенісши відповідальність за стан Ірми на нього. Мене сон звільнив від цієї відповідальності, визначивши геть інші чинники (відразу цілу низку). Сон представив саме таке становище, якого я бажав би. *Таким чином, зміст його є здійсненням бажання, а бажання є його мотивом.*

Це кидається в очі. З іншого боку, з точки зору здійснення бажань, мені зробилися зрозумілими деякі подробиці сну. Я поквитався з Отто не тільки за його опозиції моему методу лікування, приписуючи йому самому необережність (ін'єкцію), але також – за поганий лікер, що відгонив сивухою: у моєму сні обидва докори об'єдналися в один образ – ін'єкцію препаратом пропілу. Мене це не вдовольнило і мшуся далі, протиставляючи йому надійнішого конкурента. Я ніби хочу цим сказати: він мені імponує більше за тебе. Однак не самий тільки Отто зазнає від моєї досади. Я мшуся також своїй неслухняній пацієнтці, міняючи її на більш розсудливу і згідливу. Я не прощаю докторові М. його зауважень, а у доволі прозорій формі виставляю його невігласом у предметі суперечки (*«приєднається дизентерія»* тощо). Мені навіть здається, я від нього апелюю до когось більш обізнаного (до свого друга, що поінформував мене про триметиламін), так само як від Ірми звертаюся до її подруги, а від Отто – до Леопольда. «Заберіть від мене цих осіб, замініть їх трьома іншими, на мій вибір, тоді я звільнюся від незаслужених закидів». Безпідставність тих закидів у сні представлена дуже виразно. Я не відповідальний за болі Ірми, бо вона сама винна у неприйнятті мого «розв'язання». Її захворювання поза моєю компетенцією, бо воно органічного походження і не підлягає лікуванню психотерапією. Болі Ірми цілком переконливо пояснюються її вдівством (триметиламін), а цю обставину я змінити не можу. Болі викликані необережною ін'єкцією – Отто впорснув їй речовину, якої я ніколи не застосовував. Болі у Ірми через ін'єкцію брудним шприцом – точнісінько, як запалення вен у моєї літньої пацієнтки. Я помічаю, однак, що пояснення болів у Ірми, збігаючись у виправданні мене, не тримаються купи між собою, ба, скоріше виключають одне одного. Вся ця плутанина – бо нічим іншим моє сновидіння не є – жваво нагадує мені виправдання чоловіка, якого сусід звинувачує в тому, що він зіпсував позичений казан. По-перше, він повернув казан цілісіньким; по-друге, казан уже був дірявим, коли він його взяв, а по-третє, він взагалі не брав у сусіда жодного казана. Що ж, тим ліпше: якщо бодай один з цих аргументів виявиться справедливим, чоловік має бути виправданим.

⁹⁵ Зрозуміло, я виклав аж ніяк не все, що спало мені на думку у процесі тлумачення (прим. авт.).

У сні присутні були також інші елементи, не пов'язані аж так наочно з моїм виправданням щодо непричетності до стану Ірми: захворювання моєї дочки та її тезки, іншої пацієнтки; шкідлива дія кокаїну; захворювання мого пацієнта, який подорожує Єгиптом; занепокоєння станом здоров'я дружини, брата, доктора М., мого власного, а також – друга з гнійним запаленням носових пазух. Проте, якщо зібрати всі ці елементи разом, їх можна класифікувати як єдину групу за визначенням «турбота про здоров'я – своє власне і чуже; лікарська сумлінність». Мені пригадується неясне неприємне відчуття, якого я зазнав, коли Отто повідомив мені про стан здоров'я Ірми. Низка думок, що відіграли свою роль уві сні, дає мені змогу ретроспективно висловити це швидкоплинне відчуття. Він ніби сказав мені: «Ти недостатньо серйозно ставишся до своїх лікарських обов'язків, ти недостатньо сумлінний, ти не виконуєш своїх обіцянок». Далі я скористався зі згаданих думок, щоб довести, наскільки я сумлінний і наскільки я дбаю про здоров'я своєї родини, друзів і пацієнтів. Цікаво, що серед цих думок трапилися також неприємні спогади, що свідчили б радше про справедливість докорів Отто, ніж на користь моїх виправдань. Матеріал, як такий, видається неупередженим, але чітко простежується зв'язок цієї маси думок, на яку спирається сновидіння, з більш вузькою його темою, яка впливає з бажання виправдатися щодо захворювання Ірми.

Я не претендую на те, що цілковито розкрив смисл цього сновидіння, або що його тлумачення позбавлене слабких місць.

Я міг би провадити далі цей аналіз і пояснити ще чимало різних подробиць. Я знаю, з яких відправних точок можна потягти ланцюжки асоціацій; однак мені перешкоджають це зробити чимало міркувань, які неминуче виникають у випадку аналізу свого власного сну. Тому, хто хотів би дорікнути мені за брак відкритості, я рекомендував би випробувати себе самого у нічим не обмеженій відвертості. Я ж задовольнюся на разі здобутим висновком: застосування розробленого мною методу тлумачення снів показує, що сні справді мають сенс і у жодному разі не є виявом ослаблення мозкової діяльності, як стверджують різні автори. По завершенні тлумачення ми усвідомлюємо, що сон є здійсненням жадання.

Розділ III

Сон є здійсненням жадання

Подолавши тісну ущелину, ми несподівано виходимо на височину, де шлях розгалужується і звідки відкривається краший огляд навсібіч, тож зараз можна зупинитися на мить і розважити, у якому напрямку доцільніше далі посуватися. Саме на такому роздоріжжі опинилися ми після першого тлумачення сну. Ми осяяні несподіваним відкриттям. Сни не мають подібності до безладного гуку музичного інструмента, викликаного не рукою музиканта, а сторонньою силою; вони не позбавлені сенсу і не абсурдні, вони не означають, боцімто частина наших уявлень засинає, тим часом як інша починає прокидатися. Насправді сні – це повноцінне психічне явище, воно є здійсненням наших жадань, яке можна включити у загальну послідовність зрозумілої нам роботи мозку; сні виникають в результаті надзвичайно складної розумової діяльності. Але, щойно зробивши таке відкриття, ми наштовхуємося на цілу низку питань. Якщо сон, згідно з його тлумаченням, виступає здійсненням жадань, то чому – у такій неочевидній і химерній формі? Яких змін зазнають думки, перетворюючись на сновидіння, яке ми пригадуємо по пробудженні? У який спосіб відбуваються ці перетворення? З якого джерела походить матеріал, що переробляється на сон? Як виникають специфічні особливості думок уві сні – наприклад, те, що вони можуть суперечити одна одній? (Згадаймо аналогію з казанком). Чи може сон розповісти нам нове про наші внутрішні психічні процеси, чи може його зміст впливати на наші переконання, вироблені вдень? Я пропоную на разі лишити всі ці питання осторонь і піти іншим шляхом. Ми бачили, що сон подає жадання в уже здійсненій формі. Перш за все, нас має зацікавити, чи таке є загальною характерною рисою всіх снів, а чи випадковою особливістю лише одного (про ін'єкцію Ірмі), який ми першим аналізували. Бо, навіть якщо ми готові прийняти, що кожен сон має свій сенс і свою психічну цінність, маємо припустити, що цей сенс не в усіх снах однаковий. Наш перший сон був здійсненням бажання, інший, можливо, виявиться здійсненням побоювання, третій може містити роздуми, четвертий відтворюватиме який-небудь спогад тощо. Чи трапляються інші сні на здійснення жадань – чи, можливо, такими є всі сні?

Показати, що сні часто мають характер здійснення бажання настільки просто, що видається дивним, чому досі такою незрозумілою уявлялася мова снів. Ось, наприклад, сон, який я можу викликати у себе будь-коли. Якщо я ввечері з'їм анчоуси, оливки чи будь-яку іншу солону чи гостру страву, то вночі я відчую спрагу і прокинуся. Перед пробудженням, однак, я бачу завжди той самий сон: мені сниться, що я п'ю. Я пожадливо п'ю воду і відчуваю велике задоволення, як кожен спраглий від свіжої води. Потім я прокидаюся і маю посправжньому випити води. Приводом до цього регулярного сну є спрага, яку я відчуваю перед пробудженням і з якої виникає бажання пити, а сон представляє це бажання здійсненим. Сон виконує тут функцію, про яку нескладно здогадатися. Сплю я міцно і не схильний легко прокидатися на кожну фізіологічну потребу; тож, коли мені щастить нібито угамувати спрагу уві сні, я геть не прокидаюся. Таким чином, цей сон забезпечує комфорт. Сновидіння виступає заміною рутинного вчинку з реального життя. На жаль, сон не здатен так ефективно угамувати спрагу, як гамує жагу помсти другові Отто і докторові М., але намір угамування простежується в обох випадках. Нещодавно згаданий сон зазнав певної модифікації. Мені захотілося пити ще до того, як я заснув, і я випив склянку води, що стояла на столику біля мого ліжка. За кілька годин мені знову захотілося пити і я відчув дискомфорт. Щоб дістатися води, я мав би підвестися і піти по склянку, що стояла на столику біля ліжка дружини. Тож мені наснилося, відповідно, що дружина дає мені напитися з великої вази – старовинної етрусської урни, яку я привіз був з Італії, а згодом подарував одному зі своїх знайомих. Вода здалася мені настільки

солонною (либонь, від залишків попелу в урні), що я прокинувся. Варто відзначити, як доречно влаштував усе сон: оскільки його єдиною метою було здійснення жадання, він міг бути цілковито егоїстичним. Любов до комфорту не надто поєднується з турботою про інших. Поява уві сні урни, ймовірно, теж становила здійснення бажання. Мені шкода, що та урна більше не у мене – так само, як склянка з водою коло ліжка дружини. Урна пасує також за виразним відчуттям солоного смаку, який змусив мене прокинутися ⁹⁶.

Сни комфорту бували у мене дуже частими замолоду. Я здавна звик працювати до пізньої години, тому мені завжди важко прокидатися рано вранці. Часто мені снилося, що я вже встав з ліжка і стою перед умивальником. За якусь мить, я таки починав усвідомлювати, що я досі в ліжку, але продовжував спати. Про подібний сон, що прибрав доволі дотепної форми, розповів мені один юний колега, який, так само як я, любив поспати. Господиня, у якій він винаймав кімнату неподалік лікарні, мала чітку інструкцію вчасно будити його щоранку, але щоразу мусила докладати чималих зусиль, доки молодий інтерн прокидався. Якогось ранку він спав особливо міцно; господиня постукала у двері кімнати і погукала: «Пане Пепі, вставайте, вам час у лікарню!» Йому відразу наснилася лікарняна палата і ліжко, у якому він лежить, а в головах у нього табличка, на якій написано: «Пепі Г., кандидат медицини, 22 роки». Він подумав уві сні: «Якщо я вже у лікарні, немає потреби туди йти», – і, повернувшись на інший бік, спав собі далі. Сам він не мав сумніву, щодо мотиву такого сну.

Ось інший сон, на якому теж позначається дія чинного подразника: одна з моїх пацієнок, якій дещо невдало зробили хірургічну операцію на щелепі, за приписом лікаря мала постійно тримати на хворій щоці пристрій для охолодження. Засинаючи, вона зазвичай скидала його на підлогу. Чергового разу, коли таке сталося, мене попросили серйозно поговорити з нею про це. Виправдовуючись, пацієнтка пояснила: «Цього разу я справді нічого не могла вдіяти – в усьому винен сон. Мені снилося, що я в оперній ложі і дивлюсь дуже цікаву виставу. А гер Карл Майєр лежав у санаторії й голосно стогнав від головного болю. Тоді я сказала собі, що, оскільки у мене нічого не болить, пристрій мені більше не потрібен. Тому я його скинула». Цей сон бідолашної страдниці наче втілює поширений іронічний зворот, якого вживають люди щодо неприємного становища: «Можна б вигадати ліпшу розвагу». Сон буквально пропонує цю ліпшу розвагу. А гер Карл Майєр, на якого пацієнтка перенесла свої болісні відчуття, був найбільш байдужим їй знайомим молодиком.

Нескладно простежити ідею здійснення бажань у деяких інших снах, повідомлених мені здоровими особами. Один колега, знайомий з моєю теорією, розповів про неї своїй дружині, і згодом сказав мені: «Знаєш, моїй дружині вчора наснилося, що у неї почалося місячне. Ти, либонь, знаєш, як це витлумачити». Звісно ж, я знаю: якщо молодій жінці сниться, що у неї місячне, це означає, що у неї затримка. Можу собі уявити, що їй хотілося б трохи натішитися свободою до першого материнства. У такий витончений спосіб сповістила про себе її перша вагітність. Інший колега написав мені, що його дружині нещодавно снилися молочні плями на сорочці. Це теж ознака вагітності – але не першої: молода мати бажає для другої дитини більше молока, ніж вона мала свого часу для першого.

Одній молодій жінці, відрізаний від суспільства через те, що вона доглядала свою дитину з інфекційним захворюванням, після щасливого закінчення хвороби снилося вишукане това-

⁹⁶ Сон спраглого привертав також увагу Вайгандта, який пише з цього приводу (Weygandt, 1893, стор. 41): «Відчуття спраги сприймається всіма найвиразніше, викликаючи стале уявлення про вгамування цієї потреби. Способи, якими сон передає вгамування спраги, різні і залежать від короткотермінової пам'яті. Зазвичай після ілюзії вгамування спраги уві сні виникає розчарування через недостатній ефект такого уявного вдоволення». Автор не відзначає, однак, універсальності реакції сну на подразник. Те, що інші особи, відчувши вночі спрагу, прокидаються без сновидь, не суперечить моїм твердженням, а покаже тільки, що такі особи мають менш міцний сон. Пор. також у Ісайї, XXIX, 8: «І буде, мов бачить голодний у сні, ніби їсть, а прокинеться він і порожня душа його, і мов спрагнений бачить у сні, ніби п'є, а прокинеться він і ось змучений, а душа його спрагнена!» (прим. авт.; цитата з Біблії подається у пер. І. Огієнка).

риство, в якому вона знайомиться з Альфонсом Доде, Полем Бурже і Марселем Прево⁹⁷, і всі вони надзвичайно до неї приязні, і вони чудово гають час. Письменники уві сні були дуже подібні до своїх портретів, які їй пощастило бачити – за винятком М. Прево, портрети якого їй не траплялися, і він був схожий на чоловіка, який напередодні дезинфікував кімнату хворої дитини, ставши першим відвідувачем її дому після періоду карантину. Сновидіння аж ніяк не складно пояснити: час би розважитися по всіх турботах догляду за хворою дитиною.

Цих прикладів, напевне, достатньо, щоб показати, що доволі часто і за різних умов трапляються сні з виразним і незамаскованим сенсом здійснення жадань. Це здебільшого короткі і прості сні, які істотно відрізняються від тривалих і плутаних композицій, що здебільшого й привертають найбільшу увагу дослідників. Насправді ж, варто уважніше придивитися до цих простіших снів. Здається, найпростіші сні мали б траплятися у дітей, психічна діяльність яких, безперечно, менш складна, ніж у дорослих. Дитяча психологія покликана, на мою думку, прислужитися психології дорослих у такий спосіб, як вивчення будови і розвитку нижчих тварин служить справі вивчення вищих. Досі, однак, дитяча психологія не зробила вагомих внесків у цьому напрямі.

Сні маленьких дітей дуже часто містять явні здійснення бажань і тому на противагу снам дорослих не надто цікаві. Вони не пропонують жодних загадок, але надзвичайно цінні як доказ того, що сні за своєю суттю становлять здійснення жадань. Я наведу кілька снів, засвідчених моїми власними дітьми.

Прогулянці мальовничими околицями Гальштата влітку 1896 року ми завдячуємо двома снами, один з яких приснився моїй, на той час восьмирічній, донечці, а другий – п'ятирічному синові. Попередньо маю зауважити, що того літа ми відпочивали в Аусзее, звідки в гарну погоду відкривався чудовий краєвид на Дахштайн. У прозірну трубу можна було розгледіти Сімоні-Гютте⁹⁸. Принаймні діти дуже часто дивилися на неї у підзорну трубу – не знаю, з яким успіхом. Перед прогулянкою я розповідав дітям, що Гальштат лежить біля підніжжя Дахштейну. Вони не могли дочекатися цієї екскурсії. З Гальштата ми рушили до Ешернталя, який зачарував дітей розмаїттям краєвидів. Аж тут мій п'ятирічний син почав вередувати: щойно ми бачили нову гору, він одразу питав: «Це Дахштайн?» Я змушений був щоразу заперечувати: «Ні». Ще кілька разів повторивши своє питання, він невдоволено замовк. До водоспаду він взагалі відмовився йти. Я подумав, що малий втомився. Наступного ранку він прийшов до мене з розпроміненими очима і заявив: «Цієї ночі мені снилося, що ми відвідали Сімоні-Гютте». Тоді я зрозумів його: хлопець сподівався, що упродовж нашої мандрівки ми побачимо гору, про яку так багато точилося розмов, і дістанемося хатини, яку всім так кортіло побачити у підзорну трубу. Коли, однак, малий зрозумів, що гори не побачить і йому випадає вдовольнитися невеликим пагорбом і водоспадом, він відчув розчарування. Сон компенсував йому цю прикрість. Я став розпитувати сина про подробиці сну, але з'ясував небагато. Син повідомив мені: «Туди треба видиратися уступами шість годин» (як він чув).

Під час цієї прогулянки у моєї дочки восьми з половиною років теж виникло жадання, яке задовольнилось уві сні. Ми взяли з собою у Гальштат дванадцятирічного сина наших сусідів, юного кавалера, що, як мені здалося, здобув особливу прихильність моєї донечки. Наступного ранку вона розповіла мені свій сон: «Уяви собі, мені снилося, що Еміль мій брат, що він звертається до вас “тату” і “мамо” і спить разом з нами у великій кімнаті. Раптом до кімнати увійшла мама і кинула нам під ліжка цілу жменю шоколадок у синіх і зелених обгортках». Її брати, що, вочевидь, не успадкували хисту до тлумачення снів, подібно до авторитетних дослідників, проголосили сон нісенітницею. Дівчинка, натомість, боронила один з його епізодів, і для теорії

⁹⁷ Перелічені письменники славилися як знавці паризького богемно-аристократичного світу своєї доби (*прим. пер.*).

⁹⁸ «Хатина Сімоні», названа на честь Фрідріха Сімоні, першого підкорювача Високого Дахштайна – альпінська і лижна база високо над Гальштатом у Верхній Австрії (*прим. пер.*).

неврозів важливо знати – який саме: «Звісно, те, що снилося про Емілія – нісенітниця, але не те, що стосувалося цукерок!» Мені, як на те, здалася незрозумілою саме ця частина сну. Але необхідні роз'яснення надала мені дружина. Дорогою з вокзалу додому діти зупинилися перед автоматом і просили свою матір вкинути монетку, щоб дістати шоколад. Мати, проте, вирішила, що день був і без того достатньо багатий на здійснення бажань і, таким чином, полишила здійснення цієї забаганки на сні. Я був не в курсі щодо інциденту. Решту сну, відхилену дочкою, я зрозумів без жодних коментарів. Я сам чув, як малий Еміль, дорогою, сказав дітям, що слід зачекати на тата і маму. Цю нетривалу приналежність хлопця до нашого сімейного кола сон дівчинки перетворив на стале всиновлення. Чому шоколадні цукерки мама кинула під ліжка, натомість, не розпитавши дитину, пояснити було, звісно, неможливо.

Дитячий сон, подібний до сну мого сина, переповів мені приятель, що має восьмирічну дочку. Батьки разом з кількома дітьми вирушили на прогулянку в Дорнбах з наміром відвідати Рорер-Гютте; та, оскільки вони забарилися у дорозі і кінцевої мети їм дістатися не пощастило, батько пообіцяв дітям, що вони піднімуться на гору іншим разом. На зворотному шляху вони проминули вказівник дороги на Гамо. Дітям закортіло негайно відвідати Гамо, але цю прогулянку батько теж відклав до іншого дня. Наступного ранку восьмирічна дочка розповіла батькові: «Тату, цієї ночі мені снилося, що ти був з нами в Рорер-Гютте і Гамо». Її нетерпіння вилилося у сон з виконанням батькової обіцянки.

Так само прямолінійно відбилися у сні моєї іншої, на той час трирічної доньки враження від чарівних краєвидів Аусзее. Дівчинка вперше каталася човном по озеру й тривалість розваги видалася їй закороткою. Коли ми пристали до берега, вона не хотіла виходити з човна й гірко плакала. Наступного ранку вона розповіла: «Сьогодні вночі я каталася по озеру». Сподіваймося, тривалість катання уві сні задовольнила її більше, ніж наяву.

Моєму старшому, на той час восьмирічному синові приснилося здійснення його фантазії: він мчав разом з Ахіллом у його колісниці, якою керував Діомед. Як можна здогадатися, на хлопця напередодні справила враження книжка з переказами давньогрецьких міфів, подарована його старшій сестрі.

Якщо припустити, що характерне для дітей мовлення у стані сну так само відображає думки снів, я можу навести один зі снів найбільш раннього віку у моїй колекції. Яюсь у моєї найменшої дочки, якій тоді було 19 місяців, зранку була блювота, тому її впродовж дня тримали на голодній дієті. Вночі, після дня голодування, вона збуджено вигукувала уві сні: «Анна Фйойд, суніця, поюниця, омйет, кашка!» Вона у тому віці мала звичку вживати своє ім'я на означення своїх прав на щось, а назви страв охоплювали бажане меню. Ягоди у двох варіаціях демонстрували опір впровадженням санітарним обмеженням, оскільки повз увагу дитини не проминуло зауваження няньки, яка пов'язала нездужання з надмірною порцією суніці. Уві сні дитина брала реванш за цей невігідний для неї вирок ⁹⁹.

Попри те, що дитинство ввижається нам щасливим періодом життя, вільним від статевого потягу, не варто забувати, яким багатим джерелом розчарувань, страждань і стимулів для снів може стати для дітей інша важлива життєва потреба ¹⁰⁰. Ось іще один приклад. Моєму, неповних двох років, племінникові доручили привітати мене з днем народження і вручити кошук з вишнями, які о цій порі року ¹⁰¹ ще важко зустріти. Завдання виявилось не з про-

⁹⁹ Невдовзі по тому сімдесятирічна бабуся практично повторила сон своєї молодшої онуки. Вимушено проголодувавши цілий день через болі, спричинені блукаючою ниркою, вона побачила вночі сон (що, напевне, переніс її у часи її щасливого дівування), в якому її запросили в гості на сніданок і обід і частували вишуканими делікатесами (прим. авт.).

¹⁰⁰ Ретельніше дослідження душевного життя дитини показує, втім, що сексуальний елемент відіграє в ньому доволі істотну роль, якому, щоправда, не приділяли достатньої уваги. Ця обставина й змушує нас до певної міри сумніватися у безтурботності дитинства, про яку ми, дорослі, часто згадуємо з таким захватом. (Див. мої «Три статті про теорію статевого потягу» («Drei Abhandlungen zur SexualTheorie», 1905) (прим. авт. у вид. з 1911.)

¹⁰¹ Тобто, на початку травня (прим. пер.).

стих, оскільки він повторював безнастанно: «Там вишеньки», але ніяк не міг випустити з рук дорогоцінний кошачок. Однак згодом він знайшов спосіб винагородити себе за ці муки. Досі він щоранку розповідав матері, що йому снився «білий солдат», тобто гвардійський офіцер у білому плащі, якого він колись побачив на вулиці. Натомість наступного дня після жертви, принесеної малим на мій день народження, він прокинувся задоволений зі словами: «Герман з'їв усі вишеньки»¹⁰².

Що сниється тваринам, я не знаю. Але німецька приказка, на яку звернув мою увагу один з моїх слухачів, має бути більш обізнаною, позаяк на питання: «Що сниється гусям?», вона відповідає: «Кукурудза»¹⁰³. Вся теорія, за якою сни становлять здійснення жадань міститься у цих двох фразах¹⁰⁴.

Як бачимо, ми швидше дійшли б ідеї щодо прихованого сенсу снів, якби звернулися до загальноживаних мовних зворотів. Хоча народна традиція іноді висловлюється про сни доволі презирливо – зокрема, вона підтримує усталену наукову точку зору, твердячи: «Сни – що та піна» [Träume sind Schäume] – в цілому, звороти у поширеному вжитку високо ставлять сон як сферу здійснення заповітних бажань. «Мені б такого й уві сні не привиділося!» – вигукуємо ми в захваті від факту дійсності, який перевершив наші очікування.

¹⁰² Слід зазначити, що у маленьких дітей трапляються іноді надзвичайно складні і непрості для аналізу сни, а, з іншого боку, сни, що мають простий інфантильний характер, нерідко сняться дорослим. Наскільки рясні несподіваним матеріалом сни бувають у дітей у віці від чотирьох до п'яти років, показано у моєму «Аналізі фобії п'ятирічного хлопчика» («Analyse der Phobie eines 5 jährigen Knaben», 1909) і у Юнга у «Про конфлікти дитячої душі» (Jung, «Über Konflikte der kindlichen Seele», 1910). Аналітично витлумачені дитячі сни див. також у Гуг-Гельмута (Hug-Hellmuth, 1911 і 1913), Путнама (Putnam, 1912), ван Раальте (van Raalte, 1912), Шпілрайна (Spielrein, 1913) і Тауска (Tausk, 1913). Дитячі сни також подають Б'яншієрі (Bianchieri, 1912), Буземан (Busemann, 1909 і 1910), Доля і Б'яншієрі (Doglia, Bianchieri, 1910-11) а особливо Вігам, (Wiggam, 1909), який підкреслює їхню тенденцію до виконання бажань. З іншого боку, у дорослих сновидіння інфантильного типу спостерігаються частіше у незвичних життєвих умовах. Так, Отто Норденск'єльд у своїй книжці «Антарктика» розповідає про екіпаж судна, з яким він перебував цілу зиму (1904, т. I, с. 366): «Спрямування наших думок найвиразніше відбулося у наших снах, які ніколи не відзначалися такою жвавістю і чисельністю, як у той період. Навіть ті з нас, кому, за інших обставин, мало що снилося, тепер мали на ранок довжелазні історії, якими ми зазвичай обмінювалися, обговорюючи враження ночі. Всі ці історії повертали нас у світ, від якого ми тепер були відрізані, але часто пристосовувалися до умов нашого поточного життя. У такому, дуже характерному сні, один з наших товаришів опинився у школі за партою і білував крихітних тюленів, виготовлених спеціально для навчальних потреб. Найчастіше, втім, наші сни оберталися навколо їжі й питва. Один з членів команди, особливо схильний до сновидінь про бенкети у великому товаристві, щиро радів з нагоди розповіді вранці, що він «їв обід з трьох страв»; комусь іншому снилося курево – цілі гори тютюну, третьому – корабель, що мчався по морю на всіх вітрилах. Варто згадати ще один сон: прибуває листоноша і пояснює, чому стільки часу не було листів – він їх віддав за хибною адресою і на силу, нині, повернув назад. Цілком природно, що нам снилися неймовірні речі, але більшою мірою вражав наочний брак фантазії майже в усіх снах – моїх власних і всіх моїх товаришів. З психологічної точки зору було б надзвичайно цікаво записати всі ці сни. І можна зрозуміти, яким жаданим був сон, що давав кожному з нас усе те, чого нам так нестерпно хотілося». Цитую також Дю Преля (Du Prel, 1885, стор. 231): «Мунго Парк, конаючи зі спраги під час подорожі Африкою, безнастанно бачив уві сні багаті щедро зрошені водою долини і луки своєї батьківщини. Так само барон Тренк, в'язень Магдебурзької фортеці, страждаючи від голоду, уві сні бачив навколо себе численні тарелі з наїдками, і Георг Бак, учасник першої експедиції Франкліна, на порозі голодної смерті внаслідок жадливого поневірянь безнастанно бачив у снах велику кількість їжі» (прим. авт. у вид. з 1914).

¹⁰³ Угорське ж прислів'я, що наводить Ференці, стверджує дещо ширше, що «свиням сняться жолуді, а гусям кукурудза». Єврейське прислів'я говорить: «Курці просо сниються» (Sammlung jud. Sprichw. U. Redensarten, herausg. V. Bernstein, 2 Aufl., S. 1 160, Nr. 7) (прим. авт.).

¹⁰⁴ Я аж ніяк не стверджую, буцімто до мене жоден автор не пов'язував сновидіння з виконанням бажання. (Див. перші рядки наступного розділу.) Хто надає вагу вказівкам на ранні витoki ідеї, може звернути увагу на згадки про Герофіла, лікаря часів Птолемея I, який (за Büchschütz, 1868, стор. 33) розрізняв три гатунки снів: послані богами; природні, які виникають тоді, коли душа малює собі картини того, що їй приємне і що трапляється, і мішані сни, що виникають самочинно з образів, у яких ми бачимо те, чого бажано. Штерке (J. Stärcke (1913, стор. 248) виокремлює зі збірки Шернера сон, який сам автор вважає виконанням бажання (с. 239). Шернер пише (Scherner, 1861, стор. 239): «Уява уві сні виконує жадання притомної свідомості так охоче тому, що воно емоційно активне у ній». Такий сон Шернер відносить до «снів настрою»; близько до них стоять сни «чоловічої й жіночої любовної жаги», а також – сни «прикрого гумору». Як бачимо, у Шернера немає навіть мови про надання жаданням значення більшого за будь-який інший прояв притомного стану, не згадуючи вже про зв'язок бажання з природою сновидіння як такого (прим. авт.).

Розділ IV

Деформація снів

Якщо я стверджуватиму, що здійснення бажань є сенсом кожного сну, тобто що немає інших снів, крім «снів жадання», то можу передбачити категоричні заперечення. «В тому, що деякі сні здійснюють бажання, – скажуть мені, – немає нічого нового, про це писали вже чимало авторів. (Пор.: Radestock (1879, стор. 137 і далі.), Volkelt (1875, стор. 110 і далі.), Purkinje (1846, стор. 456), Tissié (1890, стор. 70), Simon (1888, стор. 42, про голодні сновидіння ув'язненого барона Тренка), а також одне місце у Грізінгера (Griesinger, 1845, стор. 89).)¹⁰⁵ Зрештою припущення, буцімто немає інших снів, крім тих, що означають здійснення бажань, є одним з тих несправедливих узагальнень, які, на щастя, нескладно спростувати. Надто часто трапляються сні з у край неприємним змістом, далекі від чогось навіть віддалено подібного до здійснення бажань. Філософ-песиміст Едуард фон Гартман, напевне, найдалі стоїть від теорії здійснення бажань. У своїй «Філософії несвідомого» (E. Von Hartmann, *Philosophie des Unbewussten*, 1890, 2, стор. 344) він говорить: «Що до снів, то вони вбирають у себе всі клопоти притомного життя – все, крім єдиного, що якоюсь мірою здатне примирити культурну людину з життям – а саме наукове естетичне задоволення...» Ба, навіть менш категоричні спостерігачі – зокрема, Шольц, Фолькельт тощо – зауважували, що сні частіше зображують болі й прикрощі, ніж задоволення (Scholz, 1893, стор. 57; Volkelt, 1875, стор. 80). А дві дами – Флоренс Галем і Сара Від (Florence Hallam and Sarah Weed, 1896, стор. 499) – надали статистичне підтвердження щодо переважання у власних снах прикрих відчуттів. 58 % своїх снів вони визначили як болісні і лише 28,6 % – як позитивні. Крім снів, що відтворюють продовження різних прикрощів денного життя, є також тривожні сні, які тримають нас під дією гнітючих почуттів аж до пробудження – до такого типу снів особливо схильні діти (пор.: Debacker, *Über den Pavor nocturnus*, 1881), у яких ми, поза тим, спостерігаємо пряме здійснення бажань у снах.

Видається навіть, що тривожні сні виключають можливість зробленого на підставі прикладів з попереднього розділу узагальнення, згідно з яким сні здійснюють жадання – твердження таке набуває мало не абсурдності.

Насправді не так складно спростувати ці нібито справедливі заперечення. Треба тільки взяти до уваги, що моя теорія ґрунтується на розгляді не позірного змісту снів, а тих думок, що їх розкриває аналітичне тлумачення. Ми маємо зіставляти явне і приховане наповнення снів. Поза сумнівом зміст багатьох снів має виразно неприємний характер. Та чи намагався хтось витлумачити ці сні й розкрити приховані у ньому думки? Якщо ні, то обидва наведених вище заперечення не тримаються купи: цілком імовірно аналіз неприємних і тривожних снів виявить, що їхній справжній сенс полягає у здійсненні якихось жадань¹⁰⁶.

У науковій роботі, коли розв'язання якоїсь проблеми виявляється надто складним, доцільно буває взятись одночасно також до іншої проблеми – на кшталт того, як легше розколоти два горішки разом, ніж по одному. Отож, наше питання не тільки в тому, яким чином

¹⁰⁵ Вже неоплатонік Плотін (за Du Prel (1885, 276) писав: «Коли прокидається жадання, тоді приходиться уява і підносить нам нібито об'єкт цього жадання» («Еннеада» IV, 4, 17) (прим. авт. з вид. 1914).

¹⁰⁶ Неймовірно, з яким завзяттям читачі і критики не бажають прийняти цю обставину і нехтують істотною відмінністю явного і прихованого змісту сновидінь. [Прим. авт. У виданнях з 1914 додано: Яскравим винятком є одне місце в статті Джеймса Суллі «Сні як об'явлення», цінність якої не варто применшувати через те, що я лише тут на неї посилаюся (с. 364): «Відтак, можна зрозуміти, що сні не є повною нісенітницею, як стверджували такі авторитети, як Чосер, Шекспір і Мільтон. Хаотичне нагромадження нічних видінь має сенс і дає нове знання. Як зашифровані листи по ретельному вивченні сні втрачають початковий вигляд нісенітниць і набирають характеру серйозної й осмисленої звістки. Вдаючись до іншого образу, сні нагадують палімпсест, у якому під маловартісним поверховим текстом ховається давніше цінне послання» (виділення З. Фрейда)].

сенса неприємних і тривожних снів може полягати у здійсненні бажань, але також – виходячи з наших попередніх міркувань – чому сні з нейтральним змістом, тлумачення яких виявляють здійснення жадань, не представляють цей сенс відкрито? Згадаймо мій детально проаналізований сон про ін'єкцію Ірмі. Він не мав неприємного характеру, а після тлумачення виявився очевидним здійсненням бажання. То чому я мусив вдаватися до тлумачення? Чому сон не показує свій зміст навпрошки? На перший погляд, сон про Ірму не справляв такого враження, що в ньому здійснюється бажання сновидця. Такого враження не мав не тільки читач, але також я сам, аж доки здійснив аналіз. Назвімо цю дивну поведінку снів явищем деформації [Entstellung] у снах, і тут ми наближаємося до нашої другої проблеми: як така деформація у снах виникає?

Одразу на думку спадають імовірні відповіді: можливо, наприклад, що уві сні людина нездатна чітко сформулювати свої думки. Проте аналіз деяких снів змушує нас дати інше пояснення деформації у снах. Я покажу це на тлумаченні іще одного власного сну, що знов-таки вимагатиме деякої неделикатності з мого боку, але винагородою за цю жертву мені стане ґрунтовне роз'яснення справи.

Вступ.

Навесні 1897 року я дізнався, що двоє професорів нашого університету рекомендували мене на призначення екстраординарним професором. Несподівана звістка потішила мене як знак визнання з боку двох видатних науковців, не пов'язаних зі мною особистими симпатіями. Проте я негайно застеріг себе від надмірних сподівань. Міністерство народної освіти останніми роками не задовольнило низку подібних клопотань, і кілька моїх старших колег, рівних мені за заслугами, вже багато років марно чекали на призначення. Я не мав причин думати, що мені пощастить більше, і вирішив не тішити себе ілюзіями. Наскільки я здатен судити, я не честолюбний і успішно практикую свій фах, не маючи гучних титулів. Зрештою йшлося, класично, не про смак винограду, а про те, що грона висять зависоко.

Одного вечора мене відвідав один з тих колег, чия доля схилила мене зректися надій на призначення. Він уже тривалий час перебував кандидатом на професора – титул, що у нашому суспільстві робить лікаря напівбогом в очах пацієнтів. Не страждаючи, на відміну від мене, надмірною скромністю, він періодично навідується в міністерство¹⁰⁷, намагаючись прискорити своє призначення. Він прийшов до мене саме після одного з таких візитів. Колега повідомив, що цього разу він зумів приперти до муру певну високопоставлену особу, щоб запитати напростець, чи його призначенню перешкоджають конфесійні міркування. У відповідь він почув, що, так – з огляду на теперішні настрої, його Експеленція не може... тощо. «Тепер я, принаймні, знаю, в чім річ», – підсумував мій приятель. У його розповіді не було нічого для мене несподіваного, він тільки зміцнив моє переконання – ті самі конфесійні міркування зачіпали також мою справу.

Під ранок після відвідин колеги я мав сон, надзвичайно цікавий – зокрема також за формою: він містив дві думки й два образи, таким чином, що за думкою йшла картина. Проте я наводжу тільки першу половину сну, оскільки друга не має нічого спільного з метою, яку я ставлю, переповідаючи тут цей сон.

I. Колега Р. є моїм дядьком. Я відчуваю до нього велику ніжність.

II. Я бачу перед собою його обличчя – воно змінилося, витягнулося. Впадає в око русява борода, що його облямовує.

Наступні два елементи – іншу думку і відповідний образ – я проминаю.

Моє тлумачення цього сну відбувалося так:

¹⁰⁷ У тогочасній Австро-Угорщині такі призначення затверджував міністр освіти (прим. пер.).

Прокинувшись вранці й пригадавши сон, я розсміявся і подумав: «Яка нісенітниця!» Проте згадка про сон переслідувала мене цілий день, аж нарешті ввечері я дорікнув собі: «Якби хто-небудь з твоїх пацієнтів висловився про свій сон як про “нісенітницю”, ти б напевне тій особі вичитав і припустив, що за сном ховається неприємна думка, усвідомити яку особа не схильна. Так само у твоєму випадку. Будь послідовним у своїх переконаннях; твоя зневага до цього сну є лише ознакою внутрішнього опору». Отож, я взявся до аналізу.

«Колега Р. є моїм дядьком». Що це може означати? Адже я маю єдиного дядька – дядька Йозефа¹⁰⁸. З ним сталася вкрай прикра історія – свого часу, понад тридцять років тому, він спокусився на перспективу легкого збагачення і скоїв протиправний учинок, за що дістав заслужену кару. Мій батько тоді посивів з горя, і часто відтоді повторював, що дядько Йозеф не погана людина, а просто «дурень». Таким чином, якщо колега Р. є моїм дядьком Йозефом, я, ймовірно, хочу цим сказати, що Р. дурень. Малоімовірно і вкрай неприємно. Аж тут я пригадую обличчя зі сну – витягнуте, облямоване жовтавою бородою. У дядька мого саме таке видовжене обличчя, облямоване густою сивою бородою. Мій колега Р., натомість, чорнявий. Однак брютети, коли вони починають сивіти, мусять сплачувати за яскраву вроду своєї юності – їхнє чорне волосся зазнає непривабливого перетворення, роблячись рудувато-коричневим, тоді жовтавим, і аж тоді сивим. Такого перетворення почала зазнавати борода мого колеги Р. (як, зрештою, також моя, що я недавно помітив на свою прикрість). Обличчя у моєму сні належить водночас і колезі Р., і моєму дядькові. Воно подібне до фотографій Гальтона, який накладав зображення кількох осіб на одну платівку з метою встановлення сімейних подібностей. Поза сумнівом, я справді маю на думці, що мій колега Р. такий самий «дурень», як мій дядько.

Я однаково іще не можу збагнути, навіщо я зробив це неприємне для себе зіставлення. Воно доволі поверхневе з огляду на те, що мій дядько був злочинцем, а колега Р. ніколи не порушував закон... тільки раз притягався за те, що випадково збив велосипедом якогось хлопчика. Невже той випадок спричинив зіставлення? Це мало б означати, що мій сон справді нісенітниця. Несподівано мені пригадується інша розмова на тему посадових призначень, яку я мав за кілька днів до того з іншим колегою, Н., теж кандидатом на професора, якого я зустрів на вулиці. Н. чув про отримані мною рекомендації й жартівливо привітав мене. Я, однак, відхилив його привітання. «Від вас я найменше чекав на дотепи з цього приводу, – сказав я, – оскільки ви з особистого досвіду знаєте, чого варті всі ті рекомендації». Він не полишав жартівливого тону: «Хтозна. Проти моєї кандидатури є щось конкретне. Вам відомо, що одна жінка свого часу подавала на мене позов? Не сумнівайтесь, що справа навіть не дійшла до розгляду, бо йшлося про відвертий шантаж – я ще мусив докласти зусиль, щоб позивачку не притягнули за наклеп. Однак у міністерстві могли використати цю зачіпку проти мене. Ваша біографія, натомість, бездоганна». Так я визначив, хто злочинець, а водночас отримав тлумачення свого сну. Постать дядька Йозефа поєднала у собі двох моїх непризначених на посади колег – одного як «дурня», іншого як «злочинця». Я розумію тепер також сенс такого поєднання. Якщо у зволіканні з призначенням моїх колег Р. і Н. відіграли роль «конфесійні» міркування, то моє призначення теж під великим сумнівом, та якщо відмова у затвердженні тих двох обумовлена іншими причинами, яких немає у моєму випадку, я маю підстави сподіватися на успіх. Представивши одного з колег, Р., дурнем, а іншого, Н., злочинцем, сон відмежував мене від обох і, показавши, що відповідь, отримана колегою Р. від високопоставленої особи, на мене не поширюється, у такий спосіб повернув мені надію на близьке затвердження на посаді.

Я, однак, відчуваю, що цей сон потребує глибшого тлумачення, що на разі не є вичерпним: мені досі неприємна моя легковажна зневага до двох шановних колег, що спирається лише

¹⁰⁸ Дивовижно, як моя пам'ять поза станом сну обмежила себе заради аналізу. Насправді, я знав п'ятьох своїх дядьків і одного з них дуже любив і поважав. Однак на мить, коли я подолав опір тлумаченню свого сну, я запевнив себе, буцімто мав лише одного дядька – того, що бачив уві сні (прим. авт.).

на моє прагнення отримати посаду. Щоправда, моє невдоволення собою зменшилося, відколи я відкрив мову снів. Насправді, я категорично не вважаю колегу Р. дурнем і не вірю у брудні звинувачення проти колеги Н. так само, як я не вірив, буцімто Ірма небезпечно захворіла через ін'єкцію, яку нібито зробив їй Отто; тут, так само як там, мій сон тільки висловлює моє бажання, щоб так могло бути. Форма, у якій здійснюється моє бажання, менш абсурдна у другому сні; тут краще тримаються купи вихідні факти – як у ретельно підготованому наклепі, що видається людям переконливим, – мої думки уві сні були почасти обґрунтовані: проти колеги Р. свого часу висловився один професор, а колега Н. сам простодушно переповів мені історію свого звинувачення. Проте, повторюся, сон потребує, на мій погляд, дальшого тлумачення.

Я пригадую, що сон містив іще один елемент, на який не поширилося моє тлумачення. Уві сні я відчував до свого дядька велику ніжність. До кого насправді я мав це почуття? До свого дядька Йозефа я, звісна річ, ніжних почуттів ніколи не відчував. Колега Р. мені дуже імпонує, я віддавна захоплююся ним, але якби я висловив йому свою симпатію у виразах, які приблизно відповідали б ступеню ніжності, яку я відчував уві сні, він, напевне, був би вражений. Моя ніжність до нього здається мені нещирою і перебільшеною так само, як моє судження про його розумові здібності, зроблене через ототожнення його з моїм дядьком – хоча там перебільшення мало протилежний знак. Мені починає відкриватися істинна суть справи. Ніжні почуття уві сні стосуються не наочного змісту і не думок, що слідує за картинами сну; ці почуття суперечать сну, щоб перешкодити його тлумаченню – такий, імовірно, їхній *raison d'être*¹⁰⁹. Я пригадую внутрішній опір тлумаченню цього сну, пригадую, як відтягував його, як твердив, що цей сон чиста нісенітниця. Заняття психоаналізом навчили мене, яке значення має таке небажання тлумачити свій сон – здебільшого, воно демонструє не фактичну думку, а емоційне ставлення. Коли моя маленька донька не хоче яблука, яким її частують, вона заявляє, що яблуко кисле, хоча насправді навіть його не куштувала. Коли мої пацієнтки поводяться у подібний спосіб, я знаю, що йдеться про думку, яку їм хотілось би витіснити зі своєї свідомості. Те саме стосується мого сну. Я не хотів його тлумачити, бо тлумачення містило щось неприємне для мене. Тепер, після цього тлумачення я знаю, що саме було мені так неприємно – твердження, нібито колега Р. «дурень». Ніжні почуття до колеги Р. уві сні походять не з фактичних думок мого сну, а з мого опору цим думкам. Якщо мій сон деформує матеріал, приховуючи свій істинний сенс, то виявлене у згаданому сні почуття служить саме для цієї деформації, або, інакше кажучи, деформація тут умисна і є засобом маскуванню. Мої думки уві сні містять свого роду наклеп на Р.; щоб я не помітив цього, сон створює емоцію, протилежну таким думкам, – велику ніжність до нього.

Як видається, така закономірність може бути загальним правилом. Ми бачили у попередньому розділі, що чимало снів наочно здійснюють бажання. Однак там, де здійснення жадань приховане, де воно маскується, там має бути схильність до опору цим жаданням, і, відповідно, вони можуть виявлятися винятково у деформованому вигляді. Я спробую знайти аналогію цим тенденціям душі у суспільному житті. Де у житті можна знайти подібну деформацію психічної дії? Там, де з двох осіб одна має більшу владу, на яку змушена зважати інша особа. Тоді ця друга особа деформує свої психічні дії, або, як ми часом кажемо у повсякденному житті, «вдає». Наша поштивість, зокрема, до значної міри є результатом такої деформації; і сам я, тлумачачи для читачів свої сни, повсякчас буваю змушеним вдаватися до таких деформацій. На необхідність деформацій нарікає також поет, кажучи:

«Чи тим малим ти скажеш щось нове? Вони для того надто глухі»¹¹⁰.

¹⁰⁹ *Raison d'être* (фр.) – призначення (прим. пер.).

¹¹⁰ Das Beste, was du wissen kannst, Darfst du den Buben doch nicht sagen. Цей рядок з «Фауста» В. Гете, надзвичайно цінovanого автором, подаємо у перекладі М. Лукаша (пер.).

У подібному становищі опиняється публіцист, коли хоче висловити можновладним неприємну правду. Якщо він висловиться навпростець, влада притлумить його слова – чи то після усного виступу, чи навіть попередньо, якщо він готуватиме свій виступ до друку. Публіцист змушений зважати на цензуру, тому він пом'якшує і деформує свої міркування. Залежно від суворості й чутливості цензури, автор або взагалі утримується від певного роду зауваг, або висловлюється натяками, або, нарешті, маскує свою критику під зовні невинні притчі: наприклад, він розповідає про суперечку між двома мандаринами у добу Середньої Імперії, насправді маючи на увазі вітчизняних чиновників. Що суворіша цензура, то більш віддаленими манівцями ходить автор, то вигадливіші вживає засоби, маскуючи стежки, якими читач може вийти до справжнього значення¹¹¹.

Вражаюча подібність цензури і деформації уві сні дає нам підстави припускати спільність характеру цих двох явищ. Ми можемо, таким чином, передбачити, що сні кожної окремої людини формуються під впливом двох психічних сил (які можна визначити як течії або системи), з яких одна продукує жадання, що виявляють себе у снах, тим часом як друга здійснює цензуру і деформує згадані жадання. Відтак виникає питання щодо природи цієї другої сили: що дозволяє їй здійснювати цензуру? Взавши до уваги, що людина не усвідомлює приховані у снах думки, доки не починає свої сні аналізувати, ми здогадуємося, що функція другої інстанції полягає саме у допущенні цих думок до свідомості. Як видається, ніщо з першої системи не може досягти свідомості, не пройшовши попередньо другу інстанцію, а друга інстанція не пропускає нічого, не здійснивши своїх прав на такі перетворення матеріалу, які роблять його прийнятним для свідомості. Ми подибуємо тут доволі чітке розуміння «сутності» процесу усвідомлення як особливого психічного акту, відмінного і незалежного від процесу формування думки чи уявлення, а свідомість видається нам органом чуття, що сприймає зміст, який надходить ззовні. Очевидно, що психопатологія не може обминути ці основоположні припущення. Проте ми зможемо повернутися до більш детального їх розгляду дещо згодом (див. розд. VII).

¹¹¹ Пані доктор Г. фон Гуг-Гельмут у 1915 році повідомила (у «Intern. Zeitschr. f. arztl. Psychoanalyse III») про сон, який, можливо, ліпше за будь-який інший виправдовує мій термін «деформація». У цьому сні деформація відбувається тим самим шляхом, який застосовує поштова цензура, вимагаючи у листах усі рядки, що видаються їй невідповідними. Поштова цензура робить ці рядки нечитабельними, цензура сну заміняє такі місця нерозбірливим мимренням. Для ліпшого розуміння, зазначу, що сновидиця є культурною, шанованою дамою, 50-річною вдовою померлого близько 12 років тому офіцера високого рангу, мати дорослих синів, один з яких на час даного сну перебував у військовому поході. Відтак, наводжу цей сон про «любовні послуги» [Liebesdienste]. Уві сні «пацієнтка пішла у гарнізонний шпиталь № 1 і сказала вартовому, що має побачити головного лікаря... (назвавши насправді невідоме їй прізвище), оскільки хоче добровільно прислужитися шпиталю. З того, як виразно вона це вимовила з притиском на "прислужитися", унтер-офіцер одразу збагнув, що йдеться про "любовні послуги". Трохи повагавшись, з огляду на її поважний вік, вартовий пропустив її у шпиталь. Але замість того, щоб іти просто до головного лікаря, вона потрапляє у велику напівтемну залу, де навколо довгого столу стоять і сидять численні офіцери й військові лікарі. Вона звертається зі своїм клопотанням до штабного лікаря, який розуміє її з перших слів. Її репліка уві сні дослівно така: "Я і багато інших жінок і молоді дівчата у Відні готові... – тут її мова перетворюється на бурмотіння – ...солдатів і офіцерів незалежно від рангу..." З почасті збентежених, почасті лукавих мін офіцерів вона бачить, що всі присутні зрозуміли суть пропозиції. Дама веде далі: "Я знаю, що наше рішення видається дивним, але воно цілком зважене. Солдата на війні не питають, хоче він померти чи ні". На кілька хвилин западає напружене мовчання. Тоді штабний лікар кладе руку їй на груди і каже: "Мадам, якби, з такої нагоди, справді дійшло до... (бурмотіння)". Вона сахається від нього, подумавши при цьому: "Він такий самий, як решта!" і заперечує: "Господи Милосердний! Я літня жінка і, ймовірно, геть не зможу. В кожному разі має бути дотримано умови: зважати на вік – так, щоб старша жінка і юнак не... (бурмотіння)... Це було б жахливо". На що штабний лікар: "Я цілковито вас розумію". Деякі офіцери, серед них один, що замолоду підбивав до неї клинці, голосно розреготалися, і дама забажала, щоб її повели до знайомого їй головного лікаря, маючи на увазі владнати справу у належний спосіб. На своє велике збентеження, вона не пригадає його прізвища. Однак штабний лікар у край ввічливо і шанобливо підказує їй потрібне прізвище і показує шлях на горішній поверх вузькими залізними гвинтовими сходами, що ведуть нагору безпосередньо з зали. Піднімаючись, вона чує, як один офіцер каже: "Це колосальне рішення, незалежно від того, молода жінка чи стара! Молодчага вона!" Вона видирається вгору нескінченними сходами, відчуваючи, що просто виконує свій обов'язок. Це сновидіння повторювалося, як зауважує дама, упродовж двох-трьох тижнів іще двічі з дуже незначними і неістотними змінами (прим. авт. у виданнях з 1919). [Доктор Гермін фон Гуг-Гельмут (уроджена фон Гугенштайн) була першим дитячим психоаналітиком і, як вважають, справжньою авторкою анонімого «Щоденника дівчинки», передмову до якого написав З. Фройд (прим. пер.)].

Приймаючи роль обох психічних інстанцій і їх відносини зі свідомістю, ми помічаємо аналогію між політичним життям і моїми ніжними почуттями до колеги Р. уві сні, попри зневагу до нього, яку розкриває тлумачення цього сну. Уявімо собі суспільне життя у країні, де триває боротьба між жадібним до влади деспотом і гострою громадською думкою. Народ повстає проти одіозного володаря, вимагаючи його зречення; а той, щоб не показувати, що він зважає на волю народу, з цього єдиного приводу відзначає підвищенням свого адміністратора. У точнісінько такий спосіб моя друга інстанція, яка панує над входом у свідомість, відзначає колегу Р. перебільшено ніжним почуттям, всупереч бажанню першої системи, з огляду на власні причини, визначити його дурнем ¹¹².

Наведені міркування можуть підштовхнути до ідеї, що тлумачення снів дасть нам висновки щодо будови нашого душевного апарату, яких ми марно очікували від філософії. Ми, однак, не підемо цим шляхом, бо нині, з'ясувавши значення деформації у снах, повертаємося до питання, з якого починали. А саме – яким чином неприємні сновидіння можуть означати здійснення жадань. Як ми переконалися тепер, це цілком можливо, завдяки перекрученню матеріалу у снах, внаслідок якого неприємне лише маскує приємне і бажане. Беручи до уваги наші припущення щодо другої психічної інстанції, можемо стверджувати, що неприємний сон справді містить щось неприємне для другої інстанції, але водночас здійснює бажання першої інстанції. Неприємні сні завжди здійснюють бажання, коли сон виходить з першої інстанції, бо друга здійснює аж ніяк не творчу, а лише захисну, гальмівну функцію ¹¹³. Якщо ми обмежимося оцінкою того, що вносить у сон друга інстанція, ми ніколи не зрозуміємо смисл цього сну – всі таємниці, що досі спантеличували дослідників, залишаться нерозв'язними.

Факт, що сні мають таємний сенс, який завжди означає здійснення жадання, має доводитися шляхом аналізу в кожному окремому випадку. Я наведу приклади кількох снів з неприємним змістом і запропоную їхній аналіз. Це здебільшого сні пацієнтів з істерією, що вимагають докладного попереднього пояснення обставин, а іноді також обговорення психічних процесів, типових для істерії. Проте, як зазначалося, я не можу обминути цього технічного ускладнення, викладаючи свої аргументи.

Як згадувалося вище, коли я беруся до лікування хворих на неврози, їхні сні стають головною темою наших аналітичних сеансів, упродовж яких я маю давати пацієнтам вичерпні психологічні роз'яснення, завдяки яким я сам доходжу розуміння їхніх симптомів. У відповідь я майже завжди чую гострі заперечення – зрештою, не менш суворі за ті, що висувають проти мене критично налаштовані колеги. Мої пацієнти також неминуче заперечують тезу, згідно якої всі їхні сні містять у собі здійснення їхніх жадань. Ось кілька прикладів, що наводилися мені як аргументи на спростування моєї теорії.

«Ви твердите, що сні завжди здійснюють наші бажання, – починає одна дотепна пацієнтка. – Я вам розповім один сон, у якому, навпаки, моє бажання не здійснилося. Як ви його погодите зі своєю теорією? Мені наснилося таке:

Я хочу запросити гостей на вечерю, але у мене вдома немає нічого, крім копченого лосося. Я лаштуюся йти по покупки, але пригадую, що сьогодні неділя і всі крамниці зачинені. Я намірюся зателефонувати знайомому постачальникові, але телефон, як на гріх, не працює. Я змушена відмовитися від бажання влаштувати вечерю».

¹¹² Такі лицемірні сновидіння не є рідкісними ні у мене, ні у інших людей. Працюючи над певною науковою проблемою, я кілька ночей поспіль бачив незрозумілий сон, у якому я мирився зі своїм колишнім другом, з яким давно порвав стосунки. На четвертий чи п'ятий раз я таки зрозумів сенс цього сну, який полягав у спонуканні до зречення залишків уваги до згаданої особи й бажанні цілковитого звільнення від неї, яке лицемірно маскувалося під протилежний намір. Я, свого часу, повідомляв про «лицемірний Едіпов сон» певної особи, де ворожі імпульси й побажання смерті замінилися на позірну ніжність («Typisches Beispiel eines verkappten Ödipustraumes»). Інший вид лицемірних сновидінь буде наведено (див. розд. VI) трохи згодом (прим. авт.).

¹¹³ Згодом ми розглянемо також сні, що, навпаки, виражають жадання другої інстанції (прим. авт. у вид. з 1930).

Я відповідаю, звісно, що справжній сенс сну може з'ясувати тільки аналіз, хоча на перший погляд сон, цілком послідовний і доладний, дійсно видається запереченням здійснення бажань. «Але з якого матеріалу повстав цей сон? Адже вам відомо, що привід до сну слід завжди шукати у переживаннях попереднього дня».

Аналіз: Чоловік моєї пацієнтки, сумлінний і порядний гуртовий торговець м'ясом, повідомив напередодні дружині, що він надміру погладшав і хоче з цим щось вдіяти: він буде рано вставати і робити гімнастику, триматиме сувору дієту і, перш за все, не прийматиме запрошень на вечері. Сміючись, пацієнтка розвідає далі, що чоловік познайомився у ресторані, де зазвичай обідає, з одним художником, який неодмінно хотів написати з нього портрет, бо, мовляв, ніколи ще не бачив такої виразної чоловічої голови. Чоловік на те відповів у своїй грубуватій манері, що дякує за таку честь, але він цілковито впевнений, що художник віддав би перевагу бодай одній дівочій сідничці перед усією його головою¹¹⁴. Моя пацієнтка дуже закохана у свого чоловіка і часто дражнить його. Вона також просила його не купувати їй ікри. Я запитав її, що це означає?

Річ у тім, що їй давно хотілося щоранку ласувати бутербродами з ікрою. Але вона не наважується на таку витрату. Звісно, чоловік охоче купив би їй ікри, якби вона тільки сказала йому про своє бажання. Вона ж, навпаки, просила його не купувати їй ікри – щоб мати можливість потім дорікнути йому цим.

(Пояснення видається мені непереконаливим. За такими незадовільними резонами зазвичай ховаються якісь потаєні думки. Досить згадати про пацієнтів Бернгейма¹¹⁵, які виконували постгіпнотичні накази, а на питання про мотиви цих вчинків – замість відповіді: «Я не знаю, навіщо» – вигадували геть неправдоподібні пояснення. Мабуть, щось подібне в історії з ікрою. Я бачу, що моя пацієнтка створює собі у реальному житті нездійснені бажання. Її сон теж представляє здійснену відмову від бажання. Однак навіщо їй це нездійснення бажання?)

Наданих пацієнткою асоціацій недостатньо для тлумачення сну. Я домагаюся подальших підказок. Після короткої паузи, подолавши небажання бути цілковито відвертою, пацієнтка розповідає, що вчора відвідала свою подругу, до якої ревнує чоловіка, – бо він постійно робить тій компліменти. На щастя, подруга худорлява, а чоловікові подобаються пишні жінки. Про що ж вони розмовляли з худорлявою подругою? Звісно, про бажання подруги трохи погладшати. Подруга також запитала: «Коли ви запросите нас на вечерю? У вас завжди таке вишукане частування...»

Тепер сенс сну зрозумілий. Я можу сказати пацієнтці:

«Це все одно, якби ви подумали на її слова: “Авжеж! Зараз я тебе покличу, щоб ти у нас наїдалася, гладшала і ще більше припадала до смаку моему чоловікові! Я радше взагалі званих вечер не влаштувавиму”. Сон говорить вам, що ви не можете влаштувати вечері й, таким чином, здійснює ваше бажання в жоден спосіб не сприяти округленню форм вашої подруги. Про те, що людина гладшає від частувань у гостині, розповідав вам ваш чоловік, який, бажаючи схуднути, постановив не приймати запрошень на вечері. Нам бракує тільки одного елемента, який підтвердив би таке тлумачення. Ми не уточнювали значення копченого лосося. “Чому вам приснився лосось?” У відповідь чую: “Копчений лосось – улюблена страва моєї подруги”. Я випадково теж знайомий з цією дамою і можу підтвердити, що вона так само любить лосося, як моя пацієнтка ікру».

Той самий сон допускає іще одне, більш витончене тлумачення – зрештою, неминуче з огляду на одну супутню обставину. Два тлумачення не суперечать одне одному, а чудово поєднуються, даючи наочний приклад надзвичайно поширеної двозначності як снів, так і багатьох

¹¹⁴ Пор.: «Dem Malersitzen» [нім. «позувати», букв. «сидіти для маляра»]. Goethe: Und wanner keinen Hintern hat, wie kann der Edle sitzen? [Гете: «Бо, як не матиме сідниць, як буде ясний пан сидіти?»] (прим. авт.).

¹¹⁵ Іпполіт Бернгейм (1840–1919) – французький невролог, «батько гіпнотизму 20 сторіччя». З. Фройд цінував і особисто перекладав його праці німецькою (прим. пер.).

інших психопатологічних явищ. Моя пацієнтка, як знаємо, перед сном думала про нездійснене бажання (бутерброди з ікрою). Подруга її теж висловила бажання, а саме – поповнішати; і цілком закономірним є сон нашої дами, в якому бажання її подруги не здійснилося. Адже бажання моєї пацієнтки полягає саме в тому, щоб бажання її подруги (поповнішати) не реалізувалося. Натомість їй сниться, що не здійснилося її власне бажання. Сон набуває нового тлумачення, якщо припустимо, що уві сні вона бачить не себе, а подругу – тобто, якщо вона стає на її місце або, як слід би сказати, ототожнює себе з нею.

На мою думку, вона справді так зробила і, як доказ цього ототожнення, перенесла в реальне життя нездійснене бажання.

Яким, однак, є сенс істеричного ототожнення? З'ясування цього питання змушує нас дещо відхилитися від нашої теми. Ототожнення є надзвичайно важливим фактором у механізмі істеричних симптомів. Воно дозволяє хворим виявляти у своїй симптоматиці переживання не тільки власні, але також інших осіб – вони ніби страждають за інших і одноосібно виконують усі ролі великої вистави. Мені заперечать, що це істерична імітація, загальновідома як здатність істеричних пацієнтів відтворювати симптоми, які вони спостерігають у інших, – свого роду співчуття, піднесене до ступеня репродукції. Однак це визначення змальовує тільки психічний процес, за яким відбувається істерична імітація; трохи відмінним є, натомість, той шлях, яким протікає при цьому душевна дія. Остання є дещо складнішою за звичайну істеричну імітацію, оскільки відповідає несвідомому висновковому процесу, який розглянемо на прикладі. Припустимо, у лікаря, серед решти хворих у його палаті, є пацієнтка з характерними спазматичними нападами, і він не надто здивується, спостерігши якогось ранку істеричну імітацію цього симптому в інших пацієнток. Він радше скаже собі: «Інші побачили у неї цей симптом і стали його копіювати – це випадок психічної інфекції». Так, але психічна інфекція поширюється приблизно у такий спосіб: пацієнтки зазвичай знають одна про одну більше, ніж лікар про кожну з них, а після лікарського обходу обговорюють свої захворювання. У однієї з пацієнток трапляється напад; інші відразу дізнаються, що його спричинив лист з дому, спогад про любовну трагедію тощо. Вони співчують їй, у них виникає узагальнений висновок, що, однак, не доходить до свідомості: якщо така причина викликала у неї напад, такі самі напади можуть траплятися також у мене, бо на мене діють такі самі причини. Якби цей висновок дійшов до свідомості, процес, імовірно, вилився б у страх перед такого роду нападами. Проте в іншій психічній сфері він завершується реалізацією самого нападу. Тому ототожнення – це не просто імітація симптому, а його засвоєння на ґрунті подібних етіологічних передумов, воно виявляє «подібність» і походить з підсвідомого спільного елемента.

Ототожнення в істерії найбільш часто вживається для вираження сексуальної спільності. Істерична особа через демонстрацію симптомів найчастіше (якщо не винятково) ототожнює себе з тими, з ким перебувала у статевих стосунках або з тими, хто мав зв'язки з тими, з ким мала й вона. Ця обставина відбилася у фразеології. Двоє кохають «одне одного» [Zwei Liebende sind «Eines»]¹¹⁶. В істеричних фантазіях, так само як у снах, для ототожнення достатньо думок про сексуальні стосунки, яких у реальності може й не бути. У наведеному сні моєї пацієнтки вона, за законами істеричного мислення, виявляла до подруги ревності (які сама визнала безпідставними), ставлячи себе на її місце і ототожнюючи себе з нею через створення симптому (відмови від бажання). Суть процесу можна сформулювати так: моя пацієнтка уві сні займає місце подруги, тому що та займає її місце біля її чоловіка, а вона, моя пацієнтка, хотіла б підвестись на місце, яке в очах її чоловіка посідає ця подруга¹¹⁷.

¹¹⁶ Пор. також: «Чоловік і жінка – одна спілка» (прим. пер.).

¹¹⁷ Мені прикро, що я змушений наводити тут уривчасті дані з психопатології істерії, оскільки вони мало що пояснюють і випадають з загального контексту. Проте, якщо вони демонструють тісний зв'язок між снами і психоневрозами, мій відбіг від теми виправданій (прим. авт.).

Заперечення моєї теорії з боку іншої пацієнтки – найдотепнішої з усіх – спростував той самий аргумент у навіть простішій формі: нездійснення одного бажання означало здійснення іншого. Одного дня я пояснив їй, що, на мій погляд, сні здійснюють бажання сновидців, а наступного дня вона повідомила, що уві сні вона виїхала зі своєю свекрухою до села на спільний відпочинок. Я на той час знав, що їй страшенно не хотілося згяти літо разом зі свекрухою, і що вона саме зуміла уникнути цієї перспективи, забронювавши для себе місце на віддаленому курорті. Сон, натомість, скасував щасливе розв'язання; то хіба не є він виразним спростуванням моєї теорії? Безперечно. Інтерпретація сну не потребувала жодних спеціальних зусиль – він доводив хибність моєї теорії й, таким чином, здійснював її бажання, яке полягало в тому, щоб я помилявся. Бажання пацієнтки, щоб моя теорія виявилася помилковою, було пов'язане, насправді, з іншим, серйознішим питанням. Річ у тім, що саме на той час матеріал психологічного аналізу цієї пацієнтки виявив, як певні обставини у її минулому мали визначити її теперішній стан. Вона заперечувала мої висновки і не могла пригадати відповідних подій у своєму минулому. Незабаром, однак, ми таки переконалися, що я мав слушність. Відтак, бажання пацієнтки, щоб мої висновки виявилися помилковими, вилилося у сон про спільний відпочинок зі свекрухою, що, насправді, відповідало обгрунтованому бажанню, щоб обставини її минулого, які вона саме починала усвідомлювати, виявилися неправдивими.

Узагалі без жодного аналізу, за допомогою простого здогаду, я розтлумачив сон одного зі своїх гімназійних однокласників. Якось він прослухав мою лекцію, на якій я, зокрема, пояснював, що, на мою думку, сні представляють нам здійснення наших бажань. Повернувшись після лекції додому, мій приятель – а він був адвокатом – побачив сон, у якому нібито програв усі судові процеси. Він навідався до мене і розповів про свій досвід. Я ухилився від аналізу і сказав лише: «Що ж, ти не можеш вигравати геть усі справи». Однак подумав я інше: «Звісно, якщо я упродовж восьми гімназійних років був завжди першим учнем, а він вічно ходив у середнячках, не міг він уникнути бажання, щоб я бодай коли-небудь осоромився».

Інший, дещо похмуріший сон повідомила мені юна пацієнтка – теж як аргумент проти моєї теорії здійснення бажань. Ця дівчина розповіла: «Ви, мабуть, пам'ятаєте, що у моєї сестри зараз один син, Карл, – старший, Отто, помер, коли я ще мешкала з ними разом. Отто був моїм улюбленцем, я, фактично, його виховувала. Молодшого я теж любила, проте не так самозабутньо, як його брата. Сьогодні вночі мені раптом наснилося, що Карл помер. Він лежить у маленькій труні, ручки складені на грудях, навколо нього свічки – все, як тоді, коли ховали Отто, смерть якого мене так вразила. Скажіть мені, що це означає? Ви знаєте мене. Хіба я настільки лиха, щоб бажати смерті єдиній дитині своєї сестри? Чи мій сон означає, що мені б хотілося, нехай би радше помер Карл, ніж Отто, якого я любила набагато більше?»

Я запевнив її, що останнє тлумачення виключається. Трохи розваживши, я дав правильне тлумачення сну, яке пацієнтка потім підтвердила. Цього разу мені теж було нескладно, бо я знав історію її життя.

Рано осиротівши, дівчина виховувалася у своєї набагато старшої сестри. Там, серед друзів дому, вона зустріла чоловіка, який заволодів її серцем. Певний час видавалося, що їхні відносини розвиватимуться, щоб завершитися шлюбом, але, з так і не з'ясованих причин, на заваді щасливого розв'язання стало втручання сестри. Після розриву той чоловік перестав відвідувати сестру моєї пацієнтки, яка всю свою нереалізовану ніжність перенесла на маленького Отто, а після його раптової смерті виїхала від сестри. Однак вона не звільнилася тим від почуттів до втраченого коханого. Полюбити когось іншого вона не зуміла, хоча гордість змушувала її уникати цього чоловіка. Коли ж той, літератор за фахом, читав десь лекцію, вона користалася з нагоди, щоб побачити й почути професора, залишаючись непоміченою. Я пригадав, як, напередодні обговорюваного сну, вона розповідала мені про свій намір піти на певний концерт, бо там буде професор і вона зможе вчергове побачити його. Концерт мав відбутися саме того дня, коли вона переповідала мені свій сон. Тож витлумачити його було нескладно.

Я запитав пацієнтку, чи пам'ятає вона якісь обставини, пов'язані зі смертю маленького Отто. Вона відразу відповіла: «Авжеж, того дня прийшов професор, і я, вперше після тривалої розлуки, побачилися з ним коло труни племінника». Це підтвердило мої припущення і я так витлумачив її сон: «Якби тепер помер другий ваш племінник, усе повторилось би. Ви б цілий день були у сестри; до неї напевно прийшов би професор, щоб висловити співчуття, і ви побачили б його за таких обставин, як тоді. Сон реалізує ваше бажання знову побачитися з ним, бажання, якому ви внутрішньо опираєтеся. Я знаю, що у вас у кишені квиток на сьогоднішній концерт. Ваш сон демонстрував нетерпіння, випереджаючи ваше побачення з цією людиною, яке має відбутися сьогодні ввечері».

Сон маскував заборонене бажання ситуацією, в якій такі бажання зазвичай придушуються, бо скорбота за померлим витісняє романтичні думки. Проте ймовірно, що навіть у реальній ситуації, яку так детально відтворив сон – біля труни свого улюбленця-племінника – вона нездатна була придушити ніжні почуття до професора, зустрівши його після тривалої розлуки.

Я геть інакше витлумачив подібний сон у іншої пацієнтки, яка замолоду виділялася своєю винахідливістю, дотепністю і життєрадісністю і виявила тепер всі ці риси під час лікування. Жінці приснилося, що її єдина п'ятнадцятирічна дочка померла і лежить перед нею у великій коробці. Пацієнтка, подібно до багатьох, навела свій сон як аргумент на спростування моєї теорії здійснення бажань, хоча сама передбачала, що присутність коробки, ймовірно, підкаже шлях до відмінного тлумачення сну¹¹⁸. Під час аналізу жінка пригадала, що напередодні вона була на вечірці, де, поміж рештою, розмова точилася навколо того, як багато відповідників до англійського слова «box» надає німецька: власне коробка [*Schachtel*], ложа [*Loge*], скриня [*Kasten*], ляпас [*Ohrfeige*] тощо. Інші елементи того самого сну показали, що пацієнтка згадала про спорідненість англійського слова «box» і німецького «*Büchse*»¹¹⁹, й потім їй спало на думку, що «*Büchse*» вживають як вульгарну назву жіночих геніталій. Виявивши поблажливість до її уявлень про топографічну анатомію, можна було припустити, що дитина в «коробці» означає плід у материнському череві. На цьому етапі аналізу пацієнтка визнала, що сон справдив одне з її бажань. Так само як чимало молодих жінок, вийшовши заміж, вона не надто зраділа вагітності і не раз зізнавалася собі в бажанні, щоб дитина народилася мертвою. Якось, під час бурхливої сварки з чоловіком, вона стала бити себе кулаками по животі, щоб викликати викидень. Мертва дитина уві сні була здійсненням її бажання – але бажання, подоланого щонайменше п'ятнадцять років тому; тож не дивно, що пацієнтка не відразу це усвідомила – впродовж часу, що минув, багато що змінилось.

Група снів про смерть близьких людей, до якої, зокрема, належать два останніх, заслуговує на докладніший розгляд, і ми повернемося до цієї групи, обговорюючи типові сні. На багатьох інших прикладах я зумію показати, що, попри небажаний зміст таких снів, вони виявляють саме здійснення бажань.

Уже не пацієнт, а знайомий юрист, культурний, розумний чоловік, повідомив мені свій сон, застерігаючи від передчасних узагальнень щодо теорії здійснення бажань.

«Мені снилося, – розповів він, – що я, під руку з однією жінкою, підходжу до свого даму, де на мене чекає закрита карета. До мене підходить якийсь чоловік, називається поліційним агентом і наказує йти за ним. Я прошу його дати мені час, щоб владнати найнагальніші справи».

– По-вашому, я бажаю, щоб мене заарештували?

¹¹⁸ Подібно до того, як копчена лососина у сні про відмінену звану вечерю (прим. авт.).

¹¹⁹ *Büchse* також має різні відповідники в українській – зокрема, «букса», металева коробка, в якій обертається вісь (прим. пер.).

– Звісно, ні, – змушений я з ним погодитися. – Може, вам відомо, з якої причини вас хотіли заарештувати?

– Так, здається, за дітовбивство.

– За дітовбивство? Ви маєте знати, що цей злочин скоює тільки мати, вбиваючи новонародженого.

– Слушно ¹²⁰.

– А які обставини передували сну? Що ви робили вчора ввечері?

– Я б не хотів про це говорити – справа делікатна.

– Я маю знати, інакше мусимо відмовитися від тлумачення вашого сну.

– Що ж, гаразд. Я ночував не вдома, а в однієї дами, з якою вже віддавна маю зв'язок.

Під ранок я міцно заснув, і мені наснилося – ви вже знаєте, що.

– Ця жінка заміжня?

– Так.

– І ви не хочете мати від неї дитину?

– Ні, ні, це б розкрило наш зв'язок.

– Ви напевне уникаєте нормального коїтусу?

– Так, я виходжу за мить до еякуляції.

– Можу я припустити, що тієї ночі ви кількаразово вдалися до цього прийому і під ранок заснули з побоюванням, що не все зробили бездоганно?

– На кшталт того.

– Тоді ваш сон безперечно здійснив ваше бажання – запевнив, що у вас немає дитини, або – що, технічно, те саме – що ви цю дитину вбили. Проміжну ланку я можу вам надати. Пригадайте лишень, кілька днів тому ми з вами говорили, що запобіжні засоби від вагітності цілком дозволені, тим часом як будь-яке втручання після того, як утворився зародок, вважається злочином і карається за законом. Ми ще згадали про славетну середньовічну суперечку про те, коли саме душа вселяється у зародок – від цього залежить поняття дітовбивства як таке. Ви знаєте, либонь, похмурий вірш Ленау ¹²¹, що ставить на один щабель дітовбивство і запобігання вагітності.

– Дивним чином, про Ленау я згадав сьогодні вранці.

– То відгомін вашого сну. Я, натомість, спробую знайти у ньому ще одне здійснення бажання... Цю даму ви ведете під руку у свій дім. Ви ведете її до себе ¹²², замість того, щоб згаяти ніч у неї. Те, що здійснення бажання в основі вашого сну маскується вкрай неприємною подією, може мати більше, ніж одну причину. З моєї статті про етіологію невротичних страхів ви, можливо, знаєте, що я вважаю перерваний статевий акт однією з поширених причин їх виникнення. Тож не дивно, що після кількох повторень такого акту у вас виникло відчуття страху і стало одним з елементів вашого сну. Крім того, сон застосовує це відчуття для маскування реалізації бажання. Втім, це вичерпно не пояснює дітовбивства. Як ви прийшли до такого специфічно жіночого злочину?

– Мушу зізнатися вам, що кілька років тому я був причетний до справи однієї дівчини, яка зробила аборт, щоб звільнитися від наслідків зв'язку, що мала зі мною. Я, звісно, не схилив її до такого вчинку, але тривалий час боявся, що справа набуде розголосу.

– Зрозуміло, цей спогад є другою причиною того, чому думка про ймовірність невдалого перерваного акту викликала у вас настільки неприємні відчуття.

¹²⁰ Часто трапляється, що особа переповідає свій сон не цілком, і тільки під час аналізу у її пам'яті спливають окремі елементи – саме вони, зазвичай, бувають ключовими у тлумаченні сну. Див. нижче про забуття снів (прим. авт.).

¹²¹ Ніколаус Ленау – один з найславетніших австрійських романтиків XIX ст., «поет світової скорботи». Тут, імовірно, йдеться про його вірш *Das tote Glück* («Мертве щастя») (прим. пер.).

¹²² У цій фразі автор вживає дієслово *heimführen*, букв. «вести додому», що має фразеологічне значення, «взяти за дружину» (прим. пер.).

Один молодий лікар почув згадку про цей сон на моїй лекції й, можливо, під його враженням вночі мав сон подібного типу, але на геть іншу тему. Напередодні він подав до магістрату свою податкову декларацію, яку заповнив цілком акуратно, надто, що декларувати йому випало не так багато.

Лікареві, однак, приснилося, буцім до нього приходить знайомий, який побував на засіданні податкової комісії, і розповідає, що подані лікарем відомості визнали правильними, однак у комісії виникла до нього загальна недовіра, через що йому присудили чималий штраф.

Сон містить погано приховане здійснення лікарєвого бажання здобути високий авторитет і велику дохідну практику. Воно нагадує анекдот про молоду дівчину, яку відраджували від заміжжя, переконуючи, що її наречений має неврівноважену вдачу і напевно битиме її у шлюбі. На що дівчина відказала: «Нехай би вже зараз почав бити!» Її гостре бажання вийти заміж примирило її з пов'язаною зі шлюбом сумною перспективою настільки, що вона вже її нібито навіть жадала.

Об'єднавши під спільним заголовком «сни, суперечні бажанням» усі сни, що ніби суперечать моїй теорії, оскільки їхнім сюжетом буває відмова від бажання або в них відбувається щось украй небажане, я простежую в них два принципи, з яких один я досі ще не згадав, хоча він відіграє чималу роль не тільки у снах, але так само у реальному житті. Одним з двох мотивів, що породжують такі сни, є бажання того, щоб я виявився неправим. Такі сни я постійно спостерігаю у своїх пацієнтів, коли вони опираються моєму методу лікування, і я майже завжди можу викликати штучно такі сни, пояснюючи пацієнтам свою теорію здійснення бажань¹²³. Не варто дивуватися, якщо такі сни матимуть читачі цієї книжки – ладні зрєктися уві сні своїх бажань заради здійснення єдиного бажання – щоб виявилось, що я помиляюся. Наведу ще один приклад такого сну, що мала під час лікування одна дівчина, яка відвідує мої сеанси всупереч волі її родини і порадам домашніх авторитетів.

Уві сні, їй рішуче забороняють ходити до мене. Вона нагадує мені про мою обіцянку – в разі чого – лікувати її безкоштовно, а я відповідаю, що у фінансових питаннях ні до кого не схильний виявляти поблажливість.

У цьому сновидінні справді непросто простежити здійснення бажання, але у таких випадках поряд з однією загадкою можна завжди знайти іншу, розв'язання якої допоможе розв'язати першу. Звідки походять слова, які уві сні дівчина вклала у мої вуста? Я, зрозуміло, ніколи такого не говорив, але один з її братів, який має на дівчину найбільший вплив, нав'язав їй таку думку про мене. Сон дівчини прагне довести, що її брат мав слушність; а вважати свого брата в усьому правим вона схильна не тільки уві сні – це прагнення домінує у її житті й виступає одним з чинників її захворювання.

Сон, що, на перший погляд, наочно свідчить проти теорії здійснення бажань у снах, засвідчив у себе й витлумачив лікар Август Штерке (August Stürcke, *Zentralblatt für Psychoanalyse* 11, 1911):

«Я бачу у себе на останній фаланзі вказівного пальця лівої руки первинну сифілітичну виразку».

Виразність небажаного і позірна ясність змісту схиляє відмовитися від пошуків тлумачення цього сну. Та, якщо не побоятися труднощів аналізу, можна зауважити, що термін «первинна виразка» [Primäraffekt] виступає еквівалентом вислову «prima affectio» (лат. «перше кохання»), а огидна на вигляд виразка, за словами самого Штерке «заступає реалізацію бажання, пов'язаного з сильними почуттями».

Інший мотив виникнення снів, суперечних бажанням, настільки очевидний, що його легко проминути, як це було зі мною впродовж тривалого часу. Сексуальна конституція

¹²³ Про такі «сни, суперечні бажанням», останніми роками часто повідомляли мені мої слухачі, що, поза сумнівом, бувало їхньою реакцією на перше знайомство з моєю теорією здійснення бажань у снах (прим. авт. у вид. з 1911).

багатьох людей містить чимало мазохістських компонентів, що формуються завдяки перетворенню агресивних садистичних елементів на свою протилежність. Людей, що шукають насолоду не у фізичному болі, а у приниженнях і моральних стражданнях, можна визначити як «ідейних мазохістів». Ясно, що таким особам можуть снитися нездійснення чи відмови від бажань і саме в цьому полягає істинне здійснення їхніх бажань – задоволення їхніх мазохістських нахилів. На підтвердження наведу сон молодика, що в ранні роки свого життя мучив старшого брата, до якого мав гомосексуальний потяг. Нині у нього докорінно змінилася вдача, і він мав сон, що складався з трьох частин.

I. Старший брат «діймає» його. II. Двоє дорослих чоловіків пестять один одного. III. Брат продав підприємство, якому майбутньому він сам мав намір керувати.

По завершенні останньої частини він прокинувся з болісним почуттям; а однак, це мазохістський сон, що містить здійснення бажання; тлумачення цього сну говорить: «Я дістав би по заслугі, якби брат покарав мене продажем підприємства за всі муки, що я йому був заподіяв».

Сподіваюся, що – аж до повстання чергового заперечення – наведені приклади і пояснення достатньо переконливо засвідчили, що сутність снів з неприємним змістом так само полягає у здійсненні жадань. Втім, я мушу визнати, що це питання не є вичерпаним і у подальшому я ще повернуся до снів, що містять переживання, пов'язані з невдоволенням.

Не випадково також тлумачення наведених снів щоразу приводило нас до питань, які, зазвичай, не люблять обговорювати чи навіть обмірковувати. Неприємне відчуття, що викликають такі сні, напевне ідентичне засторогам, які утримують нас (і здебільшого успішно) від обговорення чи обмірковування певних речей – засторогам, які ми мусимо долати, бо нам випадає цих речей торкнутися. Неприємні відчуття, що повторюються у снах, не виключають присутності в них здійснення бажань; у кожної людини є бажання, про які вона не зізнається ні іншим, ні, часто, навіть собі. З іншого боку, маємо всі підстави пов'язувати неприємний характер цих снів з явищем перекручення матеріалу у снах і висувати з цього, що сні ці так деформуються і здійснення бажань у них так маскується через неприйняття закладеної в них теми чи потребою придушення відображених у цих снах бажань. Деформація у снах відбувається внаслідок діяльністю цензури. Щоб урахувати все, що дав нам аналіз неприємних снів, ми маємо доповнити формулу природи снів у такий спосіб: *Сні – це (замасковане) здійснення (згніченого, витісненого) бажання*¹²⁴.

Залишаються ще тривожні сні, що становлять особливий різновид снів з неприємним змістом і щодо присутності у них здійснення бажань виникає найбільше заперечень з боку багатьох опонентів. Однак тривожні сні пояснюються надзвичайно просто: вони не становлять нового аспекту у проблемі снів, а тільки ставлять нас перед проблемою розуміння при-

¹²⁴ Один, нині живий великий поет, що, як мені казали, нічого не знає і знати не хоче про психоаналіз і тлумачення снів, дійшов самотужки до майже тотожної формули природи снів: «Незалежно від нас виявлення згнічених пристрасних бажань під фальшивими виглядом і назвою» (С. Spitteler. Meine fruhesten Eriebnisse; (Süddeutsche Monatshefte, Oktober 1913) Забігаючи вперед, наведу думку Отто Ранка (Rank, 1910, стор. 519), який розширив і дещо модифікував наведену основну формулу: «На основі витісненого інфантильно-сексуального матеріалу сні завжди зображують здійснення актуальних і зазвичай еротичних бажань у замаскованій, символічній формі» (прим. авт. у вид. з 1914). [Додано у виданнях з 1925: Я ніде не заявляв, буцімто прийняв формулу Ранка як мою власну. Коротка версія, зазначена у тексті вище, здається мені адекватною. Але самий тільки факт того, що я згадав модифікацію Ранка, виявився достатнім для опонентів психоаналізу, щоб звинуватити метод у твердженні, що «всі сні мають сексуальний зміст». Якщо це речення сприймати у тому сенсі, який має на увазі критика, воно демонструє її несумлінність і налаштованість нехтувати чіткими твердженнями, якщо ті не дають нагоди для нападів. Кількома сторінками вище я згадував про розмаїття бажань, які здійснюються у дитячих снах (бажання взяти участь в екскурсії або прогулянці човном, чи скуштувати ласощів); в інших місцях я згадував сні про голод, сні, викликані спрагою або екскреторними потребами чи потребою комфорту. Зрештою, сам Ранк не висловлюється в абсолютних термінах, вживаючи вислів «зазвичай»; а те, що він сказав, цілком підтверджує наповнення снів більшістю дорослих людей. Інша річ, якби мої критики вжили термін «сексуальний» у сенсі, в якому ним послуговуються в психоаналізі, в сенсі «Ерос». Але мої опоненти навряд чи мали на увазі цікаву проблему, чи всі сні створюються «лібідинальними», інстинктивними силами, у протиставленні до «руйнівних» (прим. авт.)].

роди невротичних страхів. Страх, що ми відчуваємо уві сні, лише позірно визначається змістом сну. Аналізуючи цей зміст, ми помічаємо, що він виправдовує страх уві сні не ліше, ніж небезпека виправдовує фобію. Так, небезпека випасти з вікна змушує людину до обачного поводження коло вікна, але неможливо виправдати цією небезпекою фобію, що не дозволяє хворому взагалі наблизитися до вікна. Те саме пояснення чинне у випадку тривожних снів: страх лише поверхнево пов'язаний тут з образами самого сну, а виникає він з геть інших джерел.

Зважаючи на тісний зв'язок страху у снах і страху при неврозах, я, розглядаючи перший, маю послатися на другий. Свого часу, в невеликій статті про тривожні неврози (*Neurolog. Zentralblatt*, 1895) я ствердив, що невротичний страх виникає з сексуального життя і відповідає пригніченому чи невдоволеному лібідю. Відтоді ця формула незмінно підтверджувалася. З неї також можна зробити висновок, що тривожні сні – це, по-суті, сновидіння з сексуальним наповненням: лібідю перетворюється в них на страх. Далі нам іще випаде нагода підтвердити цю тезу аналізом низки снів пацієнтів з неврозами. У подальшому обговоренні теорії снів я повертатимуся до питання про чинники виникнення тривожних снів і їхнього узгодження з теорією здійснення жадань.

Розділ V

Матеріал і джерела снів

Коли аналіз сну про ін'єкцію Ірмі показав, що сон містить здійснення бажання, нас перш за все зацікавило питання, чи є універсальним такий характер снів, тож, на якийсь час, ми стримали будь-який інший інтерес, який міг виникнути впродовж тлумачення. Нині, маючи відповідь на поставлене питання, можемо повернутися назад, у початковий пункт нашого дослідження проблеми снів, залишивши на разі осторонь теорію здійснення жадань, нехай навіть ця тема ще не вичерпана остаточно.

Послугуючись методом тлумачення снів, який розкриває їхній замаскований сенс, набагато вагоміший за їхній наочний зміст, ми маємо знову розглянути окремі проблеми снів і знайти задовільні розв'язання щодо здогадів і суперечностей, які здавалися нам незбагненими у світлі самого тільки наочного змісту снів.

У першому розділі я представив уявлення різних авторів щодо взаємин снів з реальним життям і щодо матеріалу снів. Згадаймо три головні особливості пам'яті у снах, які ми детально обговорювали і які залишилися нам незрозумілими:

1. Сни віддають перевагу враженням днів, що безпосередньо передували їм (Robert, 1886, стор. 46; Strümpell, 1877, стор. 39; Hildebrandt, 1875, стор. 11 і Hallam and Weed, 1896, стор. 410 і далі).

2. Сни добирають матеріал за принципами, відмінними від тих, якими керується пам'ять притомного стану – вони пригадують не істотне і важливе, а другорядне й незначне.

3. Сни послугуються нашими спогадами з раннього дитинства; вони відтворюють подробиці з цього періоду, які здаються нам тривіальними і які у денному житті недоступні нашій пам'яті ¹²⁵.

Усі ці особливості снів у виборі матеріалу дослідники, звісно, відзначали, вивчаючи їхнє наочне наповнення.

¹²⁵ Ясно, що переконання Роберта, буцімто призначення снів полягає у розвантаженні нашої пам'яті від незначних вражень дня, не можна визнати правильним, якщо у снах нерідко спливають байдужі спогади нашого дитинства – інакше з цього слід би зробити висновок, що сни вкрай недосконало виконують свою функцію (*прим. авт.*).

А. Недавнє і байдуже у снах

Аналізуючи власний досвід з метою визначення елементів наповнення снів, я, перш за все, переконуюся, що у кожному сні можна знайти зв'язок з переживаннями попереднього дня. Хоч би який сон я досліджував – свій чи чужий – щоразу така теза підтверджується. Беручи до уваги цю обставину, я схильний починати тлумачення снів з вивчення вражень попереднього дня, які цей сон викликали; у багатьох випадках такий шлях аналізу найкоротший. В обох моїх снах, докладно аналізованих у попередньому розділі (про ін'єкцію Ірмі й про мого дядька з русявою бородою), зв'язок з денними враженнями настільки очевидний, що не потребує дальших коментарів. Однак, щоб показати постійний характер цієї особливості, я наведу кілька прикладів своїх власних снів. Я описую тут свої сні лише настільки, наскільки це потрібно для визначення їхніх джерел.

1. *Я відвідую будинок, у який мене насилу впускають... а тим часом якась жінка чекає на мене на вулиці.*

Джерело: ввечері я мав розмову, в якій запевняв одну родичку, що вона змушена буде зачекати з певною покупкою, аж доки... тощо.

2. *Я написав монографію про якусь (невизначену) рослину.*

Джерело: напередодні вранці у вікні книгарні я бачив монографію про цикламени.

3. *Я бачу на вулиці двох жінок – матір і дочку, з яких остання у мене лікується.*

Джерело: Одна з моїх пацієнок напередодні ввечері повідомила мені, що її мати заперече проти подальшого лікування у мене її дочки.

4. *У книгарні С. і Р. я підписався на періодичне видання, коштом на 20 флоринів на рік.*

Джерело: напередодні дружина мені нагадала, що я винен їй 20 флоринів з грошей на щотижневі витрати.

5. *Я отримую листа від соціал-демократичного комітету, в якому до мене звертаються як до члена цієї партії.*

Джерело: напередодні я отримав звернення від ліберального виборчого комітету і від президії Гуманітарного союзу, до якого я справді належу.

6. *Я бачу людину на стрімкій скелі посеред морського краєвиду у стилі картин Бьокліна.*

Джерело: Дрейфус перебуває на острові Диявола, звістка отримана мною саме в той час від родичів з Англії тощо.

Виникає питання, чи завжди зав'язка сну визначається враженнями попереднього дня, а чи може сягати у віддаленіші періоди осяжного часу. Питання це навряд чи набуде принципового значення, але я таки волів би висловитися на користь дня, що безпосередньо перед сном. Щоразу, коли мені видається, ніби джерелом сну стало враження дводенної чи триденної давнини, ретельніше дослідження переконує мене, що це враження повторилося напередодні, а отже, між днем первинного враження і сном виникає сполучна репродукція враження у день перед сном; поза тим, щоразу я спмагаюся знайти чинник, відповідальний за спогад про давніше враження.

З іншого боку, попри всі мої намагання, я не зміг визначити жодного біологічно значимого регулярного інтервалу між первинним враженням і його відтворенням уві сні. (Г. Свобода називає у цьому стосунку початковий інтервал у 18 годин)¹²⁶.

¹²⁶ Як я вже згадував у післямові до першого розділу, Герман Свобода (Swoboda, 1904) надає великого значення відкритим Вільгельмом Флісом біоритмам, що становлять інтервал у двадцять три дні і двадцять вісім у сфері душевної діяльності, і стверджує, що ці періоди відіграють вирішальну роль щодо появи у снах тих чи інших елементів. Правильність такого твердження не позначилась би істотно на тлумаченні снів, але відкрила б нове джерело походження матеріалу. Нещодавно я проаналізував власні сні з метою справдження цього аспекту «теорії періодів», відібравши для цього такі елементи наповнення

Г. Елліс, який теж приділяв увагу цьому питанню, стверджує, що він не знайшов такої періодичності відтворення вражень у своїх снах, «попри те, що шукав її». Він пригадує, зокрема, сон, у якому він перебуває в Іспанії і хоче відвідати місце, що зветься Дараус, чи Вараус, чи то Зараус. По пробудженні він не міг зрозуміти, про яку місцевість ідеться і відклав сон на полицю. Аж за кілька місяців він таки встановив, що станція між Сан-Себастьяном і Більбао називається Зараус – він проїжджав повз неї потягом за 250 днів до згаданого сну (Havelock Ellis, 1911, 227).

Я вважаю, що збудник кожного сну слід шукати серед вражень, «від моменту яких не минуло ще жодної ночі». Враження недавнього минулого (за винятком дня безпосередньо перед сном) відіграють у наповненні сну таку саму роль, як будь-які інші враження з періоду будь-якої давнини. Сон обирає матеріал з будь-якого періоду життя за умови, що цей матеріал з'єднується асоціативним ланцюжком з враженням дня, що безпосередньо передує сну («свіже» враження).

То чим пояснюється переважна роль свіжих вражень? Певні припущення з цього приводу дозволить нам зробити детальний аналіз одного з уже згадуваних снів. Я оберу для цього сон про монографію з ботаніки.

Я написав монографію про певну рослину. Книжка лежить переді мною, я її гортаю, оглядаючи складані кольорові таблиці. У кожний примірник вкладені засушені зразки рослин, як у гербарії.

снів, час появи яких у житті можна було визначити точно. I. Сон з 1 на 2 жовтня 1910 року. (Уривок)... Я десь в Італії. Ми з моїми трьома дочками в антикварній крамничці, і вони, сидячи у мене на колінах, показують мені дрібні коштовності. На одну з пам'яток я кажу: «А оце я вам подарував». Я чітко бачу перед собою невеличкий барельєф, у якому пізнаю профіль Савонароли. Коли я востаннє бачив портрет Савонароли? Згідно з моїм нотатником, 4 та 5 вересня я був у Флоренції, де мені закортіло показати своєму супутникові медальйон з рисами обличчя фанатичного ченця на площі Синьйорії, на місці, де його спалили. Від моменту цього враження до його відтворення уві сні минуло 27 + 1 днів – «жіночий період» за Флісом. Та висновок підважується тим фактом, що напередодні самого сну мене відвідав колега (вперше після мого повернення), якому я від давнього часу дав прізвисько Раббі Савонарола. Він привіз до мене пацієнта, покаліченого в аварії Понтеббського експреса, яким я сам подорожував тиждень тому, що змусило мене пригадати недавню мандрівку Італією. Тож поява уві сні «Савонароли» пояснюється візитом колеги напередодні сну, а 28-денний інтервал втрачає своє переважне значення. II. Сон з 10 на 11 жовтня. Я працюю в університетській хімічній лабораторії. Гофрат Л. («гофрат», висока посада, «радник двору». – Прим. пер.) запрошує мені піти з ним кудись і простує переді мною коридором, тримаючи у піднесеній руці лампу чи щось на кшталт і проникливо (чи пронизливо?) вдивляючись вдалину; у нього дивна постава з витягнутою шиєю. Ми виходимо на велику площу... (Решта забулася). У цьому сні найнезвичніше те, як радник Л. тримає лампу (або лупу), уг'явшись очима кудись вдалину. Л. я не бачив багато років, але розумію, що він тільки заміняє собою іншу, видатнішу постать – Архімеда, пам'ятник якому стоїть коло фонтану Артемиди у Сиракузах саме в такій позі з лупою, з поглядом, спрямованим на римське військо, що обложило місто. Коли я вперше (чи востаннє) раз побачив цю статую? Згідно з моїми нотатками, я побував у Сиракузах 17 вересня ввечері, і, таким чином, до сну справді минуло 13 + 10 = 23 днів – «чоловічий період» за Флісом. Як на лихо, детальніший аналіз цього сну так само підважує роль визначеного інтервалу. Приводом до сну стало отримане напередодні сну повідомлення, що клініка, в аудиторії якої я читаю свої лекції, переїжджає в інше місце. Нове приміщення мені геть не подобалося, і я подумав, це все одно, що не мати взагалі жодної аудиторії; відтак я полинув думками до початку своєї професорської діяльності, коли я справді не мав жодної аудиторії, а мої намагання здобути приміщення наштовхувалися на неприхильність високоповажних гофратів і професорів. Я звернувся тоді до Л., який на той час перебував на посаді декана і якого я вважав дружньо до мене налаштованим. Він обіцяв допомогти, але не дотримав обіцянки. У моєму сні він – Архімед, який дає мені лотб'отб (грець. «точка опори» – власне, відкриття Архімеда. – Прим. пер.) і веде мене до нового приміщення. Тлумачення показує, що у сні не бракує мотивів помсти й власної гідності. В будь-якому разі, без цього приводу мені навряд чи приснився б тієї ночі Архімед; і я не знаю, чи сильні й ще свіжі враження від сиракузького пам'ятника не відбилися би уві сні через інший проміжок часу. III. Сон з 2 на 3 жовтня 1910 року. (Уривок)... Мені снився, що професор Озер особисто добирає для мене дієту, яка має заспокійливо подіяти на мене... (Решта забулася). Такий сон був реакцією на розлад травлення того дня. Я розважував, чи не звернутися до кого-небудь з колег по призначення мені дієти. Уві сні я обираю для цього померлого влітку Озера через те, що недавно (1 жовтня) помер інший університетський викладач, якого я надзвичайно поважав. То коли помер Озер? І коли я дізнався про його смерть? Згідно з некрологом у газетах, він помер 22-го серпня; та, оскільки я на той час перебував у Голландії, куди мені регулярно надсилали віденські газети, я прочитав звістку про його смерть 24 або 25 серпня. Проміжок цей не відповідає жодному біологічному періоду, становлячи (7 + 30 + 2) 39 або навіть 40 днів. Я не пригадую, щоб за весь цей час я говорив чи бодай думав про Озера. Такі різні за своєю тривалістю періоди, які, без спеціальних маніпуляцій, не узгоджуються з теорією біоритмів, трапляються у моїх снах значно частіше, ніж такі, що відповідають біологічним інтервалам. Єдина часова закономірність, яку я спостерігаю постійно, – це зв'язок між сном і враженнями дня, що йому передує безпосередньо, як я зазначив у тексті вище (прим. авт. у вид. з 1911).

Аналіз:

Вранці у вітрині однієї книгарні я побачив нову книжку під назвою «Рід Цикламени», імовірно – *монографію* про цю рослину.

Цикламени – *улюблені квіти* моєї дружини. Я докоряю собі, що рідко дарую їй квіти, які вона так любить. На думку про «*дарувати квіти*», я згадую бувальщину, яку розповідав нещодавно у колі друзів на доказ свого твердження, що часто ми забуваємо щось під впливом несвідомого наміру, і це дає можливість відгадати прихований намір того, хто щось забуває. Молода жінка, яка звикла, щоб на день її народження чоловік *дарував їй квіти*, якогось року не знайшла на своєму столику цього знаку любові і розридалася. Нагодився її чоловік, але не міг зрозуміти причини її сліз, аж доки вона йому сказала: «Сьогодні мій день народження». Він лякає себе по лобі і вигукує: «Пробач, я просто забув!» – і хоче негайно йти, щоб купити їй квіти, але вона з того нітрохи не тішиться, бо в забудькуватості чоловіка бачить доказ того, що вона у його думках уже не посідає того місця, яке мала раніше.

Моя дружина зустріла днями цю пані, фрау Л., яка повідомила їй, що почувається добре і розпитувала про мене. Кілька років тому вона проходила у мене курс лікування.

Нова спроба: я дійсно колись написав монографію про певну рослину – мої дослідження властивостей коки привернули увагу К. Коллера¹²⁷, якого найбільше цікавили анестезійні властивості кокаїну. Я згадав про цю особливість алкалоїду у своєму дослідженні, але не піддав її детальному розгляду. Пригадую, що вранці після пробудження (до тлумачення його я взявся вже увечері) я мав своєрідний сон наяву про кокаїн. Якби, думав я, у мене виникла глаукома, я б вирушив у Берлін до свого друга і мене прооперував би у нього вдома офтальмолог, якого він би мені порекомендував. Цей хірург, не знаючи, кого він насправді оперує, либонь став би говорити про те, як полегшило такі операції запровадження кокаїну, а я не подавав би знаку, що й сам причетний до цього відкриття. Моя фантазія переходить у роздуми про те, як складно буває лікареві віддячувати за професійну допомогу своїм колегам. Берлінському офтальмологу, який мене не знає, я б, звісно, зумів сплатити за операцію. Пригадавши цей сон наяву, я зрозумів, що за ним стоїть спогад про певне моє переживання. Невдовзі після відкриття Коллера мій батько захворів на глаукому; мій друг, офтальмолог, доктор Кенігштайн, зробив йому операцію, а доктор Коллер, забезпечуючи кокаїнову анестезію, зауважив, мовляв, у цій операції беруть участь усі, кому медицина завдячує відкриттям анестезійних властивостей кокаїну.

Відтак я лину думкою до останнього разу, коли згадував про цю історію з кокаїном – кілька днів тому мені до рук потрапила збірка, видана вдячними учнями до ювілею їхнього вчителя й завідувача лабораторії У переліку здобутків лабораторії згадувалося, що саме в ній Карл Коллер відкрив анестезійні властивості кокаїну. Я раптом усвідомлюю, що мій сон пов'язаний з подіями попереднього вечора. Я проводжав д-ра Кенігштайна додому і почав з ним розмову з приводу певного питання, що ніколи не залишає мене байдужим. Доки ми закінчували розмову у холі докторового будинку, нагодився *Гертнер*¹²⁸ зі своєю молодою дружиною. Я не втримався від щирого компліменту, зауваживши, який у них обох квітучий вигляд. Проф. *Гертнер* є одним з авторів ювілейної збірки, про яку я щойно згадував і, мабуть, саме його поява нагадала мені про неї. Ім'я фрау Л., розчарування якої на день народження я змалював вище, теж виринали у нашій з д-ром Кенігштайном розмові – щоправда, з іншого приводу.

Спробую також витлумачити інші елементи мого сновидіння. До *монографії* вкладені *засушені зразки рослин, яку гербарій*. З гербарієм у мене пов'язаний один гімназійний спогад. Якогось разу директор нашої гімназії доручив учням старших класів переглянути і почистити

¹²⁷ Автор виділяє у тексті це прізвище, омонім якого, «Koller», німецькою означає «істерика, напад шаленства» (прим. пер.).

¹²⁸ Автор так само виділяє у тексті прізвище Gärtner, омонімічне слову «садівник» (прим. пер.).

гербарій нашого ботанічного кабінету. У ньому завелися хробаки, *книгогризи*. До мене директор либонь не мав достатньої довіри, тож дав мені лічені кілька сторінок. Як зараз пам'ятаю, то була родина хрестоцвітних. До ботаніки я ніколи не мав особливої схильності. Раніше, на іспиті з цієї дисципліни мені випало визначати саме хрестоцвітні, і я їх не впізнав. Я, напевне, провалив би іспит, якби не мої теоретичні знання. Від хрестоцвітних я переходжу до складноцвітних. Мені спадає на думку, що до складноцвітних належать артишоки, а вони мої *улюблені квіти*

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.